

Isztáj

1978. JAN. * 32. ÉVF.

1

100 2

Illyés

Gyula,

Fodor András, Orbán Ottó,
Takács Imre, Tornai József versei;
újabb Ady-tanulmányok;
Sík Csaba Csontváryról;

Hajnal

Gabriella
textil-
képei

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj
Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Elő-
fizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a
Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) köz-
vetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36,
egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25916.**

ISSN 0133 1167

77-5284 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Tartalom

XXXII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

1978. JANUÁR

ILLYÉS GYULA versei: Mezei séta, Amerre a ridegcsorda elvonul, Távirat	3
FODOR ANDRÁS versei: Szeizmográf, Egy költő temetése	4
TORNAI JÓZSEF versei: A dombok szeme, Az otthontalanság elégiája, Kakukkok, ébresszetek	6
TAKÁCS IMRE versei: Az acél színei rajtam, Szikrázó üvegoszlop, Vers a magányos halandóhoz	9
ÚJHELYI JÁNOS: Fehér cigány (elbeszélés)	12
ORBÁN OTTÓ versei: Odüsszeusz átveszi az olimposzi egyetem díszdoktori oklevelét, Leírás	22
SZENTMIHÁLYI SZABÓ PÉTER versei: A vers halála, Jónás a töklevél alól	23
PAOLO SANTARCANGELI: Tudod (vers)	24

Új költők

DOBOZI ESZTER versei: Asszony holnapi kesergője, Midőn a konformista imádkozik magában, Könyörgő ének — valakiért, Május 29.	26
TÖTTÖS GÁBOR versei: Mitológia '77, Felsejlő órák	28
VECSERNYÉS IMRE versei: Terivers, Latinovits Zoltán, Kagyló	29

TANULMÁNY

KEMÉNY G. GÁBOR: Ady üzenetei (Nemzetiségi és szomszéd népi vonatkozások Ady Endre műveiben)	31
FABIÁN ERNŐ: A teljes Élet	39
DEMÉNY JÁNOS: Ady költészetének hatása Bartók és Kodály életművében	47
BAKONYI GÉZA: „Adyn innen, Adyn túl” (Fábry Zoltán Ady-képe)	51
APRÓ FERENC: Juhász Gyula két cikke Adyról	57

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

Jugoszlávia

SZTEPANOV PREDRÁG: Az idilltől a közkórházig (Egy fiatal szerb költő: Predrag Ćudić)	60
— A való élet prózája (Egy fiatal szerb író: Moma Dimić)	63

Lengyelország

LAGZI ISTVÁN: Külföldiek a lengyel ellenállási mozgalomban	67
--	----

KRITIKA

VEKERDI LÁSZLÓ: Zolnay László: Kincses Magyarország (Középkori művelődésünk történetéből)	70
GERGELY ANDRÁS: Hegyi Klára: Egy világbirodalom végvidékén	74
KÓSA LÁSZLÓ: Hofer Tamás és Fél Edit: Magyar népművészet	76
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Fülöp László: Pilinszky János	80
OLASZ SÁNDOR: Ács Margit: Csak víz és levegő	83
ANNUS JÓZSEF: Üjhelyi János: Feketevágás	85
HORGAS BÉLA: „...a szépség nyomában egy istennel sétálok.” (Tornai József: Boldog látomások)	87

MŰVÉSZET

Képzőművészet

SÍK CSABA: Látvány és látomás	90
PÁLOSI JUDIT: Hajnal Gabrielláról	93
Szerkesztői asztal	96
Kovács Vilmos 	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Hajnal Gabriella munkái a 11., 21., 46., 56. és az 59. oldalon, valamint a műmellékleten (Petrás István reprodukciói).

ILLYÉS GYULA

Mezei séta

*Mind közelebből szeretem
nézni, amin csak megáll a szemem.
Tekintem addig, — no, elköszönésül? —
hoggy könnyet érzek; mint ki útrakészül.*

*Ez hát a rozs. A baltacím.
A len. A fű. S ezek az ujjaim.
Most barátkozhatnánk csak össze.
Isten hozzátok mindörökre.*

Amerre a ridegcsorda elvonul

*Szék-lakemény fagy. Noha hó se, szél se.
Kong a táj: bútortól üres szoba.
Távozás, lemondás okmánypecsétje
a földúton egy-egy csülök nyoma.*

*Meg a köd. Kit követek? Hova tartok?
Megint egy ősz; megáll, vizez,
megy újra, egy év; mint a barmok;
egy férfikor; a többivel.*

Távirat

Egy mellőzött művészek

*Járnak fönt vakító napfényben is (ne félj)
a csillagok.*

*Téged is (várj!) tündököltetni fog
— tőled is megragyo —
a síri éj!*

FODOR ANDRÁS

Szeizmográf

*Keskeny arc, élő szeizmográf:
a lélek legparányibb
rengéseit is jelzi.
Tűhegynyi moccanás
a szem-, a szájsarokban:
leolvasott a figyelő tükör.
A belső seb titkolhatatlan.
Megkezdődhet az anamnézis.*

*De az orvosok mások. Ő
bőrén, idegeiben hordja
a ragály eret-szaggató
lázát, a roppanás
jós-kínjait, az elkülönítő
didergését, a küzdők
önnön húsába vájó görcseit.*

*S mint fémek élén egyensúlyozó, —
tapadó nedvesség, mutatja, mondja
a rétegek korát, helyét,
a megmásíthatatlan
igazságok kötését,
törések vonalát
a terhek és hitek között.*

Amikor benne megméretkezem,
beléfogom magam a vékony arc
sorsvallató-óráiba,
sokszor megkérdem: tudhat-e többet
rólam a szerelem?
Szólhat-e erkölcs hívebben, mint
vizsgázó emlékezetünk
a tanú műszeréből?

Egy költő temetése

Szigetváron a szállodában,
a Zrínyit öklelő vadkan s a vár
fekete metszetei közt
egész éjszaka nem hagyott aludni.

Ittuk a villányit s ő nyughatatlan,
újra meg újra felkönyökölt
a párnáról, kiült az ágy szélére,
meztelen talppal vaskosan
megállt a szoba közepén.

Adyt idézte. Sorsunk buktatóit.
Beszéde, mintha rönköket
dobálnak visszhangzó gödörbe,
sötétén zuhogott.

Mondta, ahogy tíz és húsz éve:
aggódik értem, félt az irodalomtól.
Féli a társait: csak eszközök
az ügryhöz, melynek megszökött a célja.
És félti önmagát is:

— Te, én érzem, tudom,
hogy bármikor meghalhatok...

*

Azon a reggelen
az újsággal kezemben
egy kiáltást hallottam,
igen, én
kiáltottam: „Hát mégis! Ő is!”

*

A ravatal körül sokan
állunk. Hangzik a vádbeszéd
a fátum ellen:
Őket
bünteti lám, kiket
szeretni sem tudott jól.

Hangzik a gyász dühe, amért
mondhatták rá:
költőnek
túlságosan politikus volt,
politikus létére meg
túlságosan költő maradt.

Deres, tarolt, lehorgadó fejek.
Elfeketült, födetlen arccal
a feleség. Keservesen
sír az édesanya. Mögötte
a kezdet és a vég tanúiként
a föld, a valahai puszták
őrsége moccanatlan.

Mégegyszer fölcsap áldozati füstből
a búcsúzó fogadalom:
— Ifjú szívekben élni fogsz tovább . . . !

S megindul a menet.
Ismert fejek a nemzedékből,
töprengő ismeretlen arcok.
És nincs, és nincs közöttük
egyetlen fiatal se.

TORNAI JÓZSEF

A dombok szeme

Lesitek a holdfény-borzolta,
íjedtség-verte fiút,
ökörfarkkórós dombok,

forró rozstábla-ringás dombjai,
madárláb-rovátkás dombok,

visszamegyek kisgyerek-báb-koromba,
ördögszekerek zörgő dombjai,

lesitek a halálra-figyelőt,
öregesen kódorgót,
kátránypapír alól föléneklő dombok,

nem vihetnek el innen a kaholó gépek:
fejemben hullámoztok észak felé,

hallgatjátok a Kis-Duna susorgását-kanyargását,
lesve, hogy száradok, görbülök össze,
mint a gyökércsonk,

hogy zöldülök ki a szemetektől újra,
süvöltő fű-zenéjű dombok.

Az otthontalanság elégiája

Szólnak hozzám kis levél-hangok,
követhetetlen szisszenések: otthoniak,
akácerdős rögöből, anyai kötényből
ki nem szakadtak. Ó ég és anyám köténye!

Hajnali vércsevijjogás, véres galambtest
a tülevél-homályban; fölébredés
karom-szaggatta madár-szívben! Ó soha-sehol:
lányomban se, fiamban se.

Ablakomban a szeptemberi, bolyhos telihold:
a darazsak hazatértek, a telihold hazatér,
nyüszítesz, otthontalanságom.

Otthontalanságom: istenem,
tettenértelek kívánczóságaimban:
nem vagyok tökéletes, de remegésed
tökéletes a beleimben.

Téged vadászott ősőreg őszám a fű-borostás síkságokon,
otthontalanság agancsos istene,
barlangsziklára festett nyíl-szemű szarvas.

Most már te vadászol utánam
nedvező, tapló-orrlikaidal,
te jársz nyomomban a repülőgépek
üvöltésétől fölcsapott farokkal.

Ártatlanság és vérmocskos karó otthontalansága,
elektronikus agyrémek otthontalansága.

Jössz majd a virradatban,
bagoly-arcom várja agancs-hasításodat,
tollpihe röpköd, vér fűcsög akáclevél-avarra.

Otthontalanságom: nők hús-túlvilága,
anyám halál előtti isten-üressége.

Otthontalanságom: megtalált nyaram:
forró, kopár homok porzik
a menekülő fák káprázatára.

Kakukkok, ébresszetek

Nem mehetek, erdők,
nyár-lángoltató puszták, nem mehetek,

érzem a víz forgását,
homok süppedését,
cserje alatt bagolytoll bársony-tapadását,

éjszaka kerülgettek, boldog-csöndű fenyők,
hajnalban, búbosbankák, sárgarigók,

nem mehetek, csiga-meszes ösvények,
sárgabuckás rókaljukak,
mikor fák közé bújik a nap:

hívtok, csérrogató fácánkakasok,
magasról síró vércsék: könnyil-fejűek,

özbögéses bozótosok, nem mehetek,
birkák kolompolása a ledúrt vízpartról,
agyagporos síkságról, nem mehetek,

holdas-zöld jegenyefa,
a szobámba hiába csörögsz,
ágyamig hiába hullámoztok-kerültök, kociutak,

*itt táncoltat az idő az összebukó
góliát-házak, autó-tengerek között,*

*hívtok fölcsapó halnak, nádgyökérnek,
sárnak, nem mehetek,
kiáltásotoktól a homokbánya lerobajlik,
nem mehetek,*

*itt állnak körém az égbetolakodó falak,
a falakból arcok és szemek villogása,
itt dolgoztat a harag és a halál.*

*de húzzatok, csillagok,
gyalogbodzák, várjakok,
pipacs-tűzek, égjetek,
kakukkok, ébresszetek.*

TAKÁCS IMRE

Az acél színei rajtam

*Tegnap a harangok szépen szóltak,
máma fülemben hasít a harangszó.*

*Gyertyát viszek sötét szobába, fényes rétre?
Büszkeségemben állok, dühömben leroskadok.*

*Csak arra gondolok; hány dugattyú
utánozza nekem a szívdobogást.*

*Működnek gyöngéd indulatok a durva gépben,
a kotyogó csapágiban, zörgő szerkezetben.*

*A kívülmaradás mégsem keserít el,
nem tudtam arcul köpni a sorsot soha...*

*Leszedik majd a zsalut a csodáról,
fárasztó fejlődésből az élet egyszer...*

*Óregapai bánat, hogy nem nekem,
bár hídnak feszíthetem a derekamat.*

*Eljöttél, csillagsugárral ostorozóm,
égetted szerelemmel az acél színeit rám.*

Szikrázó üvegoszlop

*Fölizzok a gondolatokban —
szikrázó üvegoszlop — árnyékom sincs.
És hányszor derékba sújt —
az élményt szilánkjaira zúzva —
a megtűrt ostobaság!*

*Az elkeseredés tart együtt,
megtöretés tartalékolja
a végtelenbe induló fényt itt belül.
Ha egyszer kivetítem —
fölbontva színeire —:
gyönyörködtető kép lesz a szenvedés.*

Vers a magányos halandóhoz

*Ó, magányos halandó,
egyre magányosabb leszel a levegőző,
színeivel tollázkodva vonuló nyáridőben!*

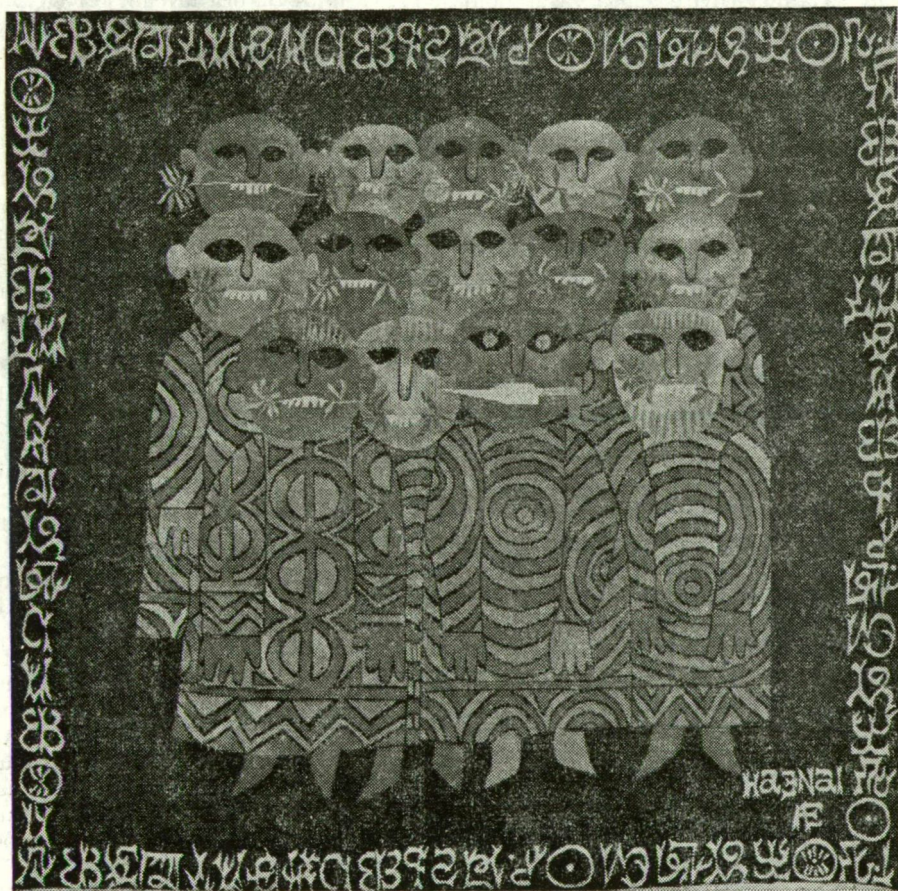
*Gondolatodnak útját — akár a pityer-vasút
berozsdásult sín párját otthon —
gaz növi be.*

*És a gaz garázda is? —
éjjel a katáng kóró
nagyra nyitja leány-kék szemét,
majd a pipacs
leheletnyi szirmával feszi
a déli forróságba.*

*Létrehozza színeit minden düllőút is,
te — mérgezett indulatoddal —
magadat szikkasztod ki.*

A virágok levágott feje tenyereden
elhervad, mert nem vagy mesében fejedelem...

Ó, magányos halandó,
egyre magányosabb leszel a levegőző,
színeivel tollászkodva vonuló nyáridőben!

HAJNAL GABRIELLA: VAKOK

ÚJHELYI JÁNOS

Fehér cigány

...Olyan értelmetlenül, olyan bután halt meg... És a legrosszabbkor, mikor a sorsa már egyenesbe jött volna. Hosszú eltávozáson volt, péntek délutántól vasárnap éjjelig, M. városban, a szerelménél, Klárinál... Kláriék családi háza, voltam náluk, néhány száz méternyire van a vasútállomástól... Miklós tíz óra tájban jött el tőlük, mint mindig, valószínűleg most is rohant, hogy elérje az utolsó vonatot, nem akart elkésni a laktanyából. A sorompó zárva volt, átbújt alatta... Jobbról jött egy vonat, kívárta, aztán újra rohanni kezdett... Nem vette észre a balról jövő gyorsvonatot... Csak egy egészen kicsi zúzóadás volt a halántékán, de ez a halálát okozta. Közel fél évet töltött nálunk, mint mindannyian, ő is vasútépítő katona volt... A vasúton mi annyira vigyázunk egymásra munka közben, talán ezért is nehéz nekünk a halála... Balogh Miklós! Így hívták. A barátom volt. Mit mondhatnék el róla? Mit mondhat el az ember a barátjáról, aki már nem él? Hogy szeretett élni? Hogy szeretett nevetni, hogy szerette a szerelmet? Ezek a tulajdonságok minden egészséges emberre jellemzőek... Benne azonban volt valami rendkívüli: az akarata.

...Április végén került hozzánk, pontosan emlékszem arra a napra. Harmincfokos kánikula volt, és a „páncél” megint egy órát késett. Páncélnak nevezzük magunk között azt a kis szerelvényt, amely a munkába visz reggel, s hoz vissza bennünket délután. A páncél egy 424-es gőzmozdonyból és három kiszuperált polgári kocsiból áll... Életünk egyik főszereplője, mocskos kis jószág, de ha leszerelék, talán hiányozni fog, annyira hozzám nőtt a másfél év alatt. A páncélon munkába menet és hazafelé jövet sok mindent lehet csinálni. A legtöbbször persze aluszni, a nagy fáradtságtól van ez, de beszélgetni is lehet, elmélkedni a jelenünkön és tervezni a jövőt... Ha majd leszerelünk, akkor hogy lesz, ez a téma általában... Mi is hány-szor, de hány-szor beszélgettünk erről Miklóssal... Mert Miklós igencsak szeretett beszélni... Meg álmodozni!

...Szóval aznap is késett a páncél. Ez egy örökös probléma: hiába a megállapodás a MÁV-val, hogy nekünk fél négyre be kell érniünk a laktanyába, mert akkor van az ebéd... Általában jó egy órát szoktunk késni, néha még többet is. Aztán én, mint részlegvezető, vagy ahogy a civil életben mondják, brigádvezető, hallgathatom a katonáim káromkodását... Éppen készültem, hogy kihallgatást kérek a századparancsnoktól, hogy ez így nem mehet tovább... Dühös voltam: mindennek van határa! Arról nem is beszélve, hogy aznap már tizenegy órára elfogyott a magunkkal vitt víz, és az utánpótlásról megint csak nem gondoskodtak. Ez viszont belső ügy, nem tartozik a MÁV-ra... Szóval jól fel voltam húzva, készültem a beolvasásra. Ahogy beérünk a laktanyába, mocskosan, fáradtan és főleg éhesen, szól a kapuőr: — Menj fel a századparancsnok elvtársához azonnal... Vár! — Gondoltam, ez pont jókor jön, most kiadom minden mérgemet. Úgy, ahogy voltam, tisztálkodás nélkül felmentem a századparancsnoki irodába. Akkor találkoztam először Miklóssal, ott ült az íróasztal előtt, a bakancsát bámulta. Túl lehettek a megbeszélésen, mert nagy

csend volt a kis szobában. Jelentkeztem, a századparancsnok helyet mutatott: üljön le. Miklóssal szemben ültem le. Vilmos bácsi (magunk között így nevezzük a századparancsnokunkat, mert közel jár a nyugdíjhoz és valóban olyan, mintha rokonunk vagy ismerősünk lenne) Miklóstra nézett, de hozzám beszélt:

— Zoltán! Balogh honvéd a saját kérésére a mai nappal átkerült hozzánk. Úgy döntöttem, hogy a maga rájába osztom... Ismerkedjenek meg!

Ösztönösen szaladt ki belőlem a tiltakozás.

— De századparancsnok elvtárs, mi kivagyunk, nincs létszámihiány, senki sem szerelt le, és a mi brigádunk...

Miklós rámnézett: félszegen, kérőn mosolygott. Nagy barna szeméi csak úgy világitottak. A századparancsnok megdörzsölte a kezét.

— Balogh elvtárs már tudja, hová kerül... Elmondtam, hogy a maguk részlege kiváló! A legjobb a században. Na, ismerkedjenek meg, s aztán vigye a körletbe, helyezze el!

Nyeltem egyet, felálltam, közben Miklós is felkelt a helyéről.

— Századparancsnok elvtárs, jelteni szeretném...

Vilmos bácsi bekapcsolt egy kis asztali ventilátort, fáradtan legyintett.

— Tudom. Megint késett a vonat, és víz sem volt. Tudom, intézkedni fogok...

Menjenek!

Az udvaron megállítottam az új fiút.

— Mikor jöttél?

— Két órája, de lehet, hogy három...

— Kajáltál már?

— Még nem, különben Balogh Miklósnak hívnak. — Nyújtotta a kezét.

— Az most teljesen érdektelen — így én —, gyere kajálni, mert mindent felfal a banda.

S valóban, már csak a maradék jutott nekünk. Utólag szégyenlem, hogy nem fogadtam el akkor a kezét.

... Az ebéd után, ami vacsorának is beillett, megkérdeztem Miklóst az étkezde előtt.

— Minek jöttél ide?

— Pénzt akarok keresni — felelte halkán, s megint csak a bakancsa orrát nézte.

— Nős vagy?

— Nem.

— Akkor?

— Kell a pénz!

— Tudod, hogy itt kemény meló van?! Hogy itt nem lehet ám bohóckodni?!

Miklós kerekre nyitotta a szemét.

— Mi vagy te? Hajcsár?

— Majd megtudod!

Ökölbe szorult a kezem, de türtőztettem magam. Miklós békülékenyen megérintette a vállamat.

— Én szeretek dolgozni, lakatos vagyok. És te?

— Kőműves — morogtam, s majdnem kimondtam: Mi közöd hozzá?!

Miklós a laktanya betonkerítését nézte, talán a szögesdrótokat.

— Jól érzem itt magam... Januárban vonultam be, dunántúli vagyok... Tudod, azért kértem, hogy ide helyezzenek...

— Nem érdekel — szakítottam félbe. — Gyere, megmutatom a körletet...

A többi holnap úgyis kiderül. Ébresztő reggel ötkor!

Előre indultam, Miklós követett, de többé nem szólt egy szót sem azon a napon.

... Így ismerkedtünk meg. A hálóteremben volt szabad hely, negyvenen lakunk együtt. Miklós két ágygal odább került tőlem. A tévé után — nekünk „öregeknek” engedélyezett a takarodó utáni tévénézés —, megálltam az ágya mellett. Karja a takarója alatt volt, a szeme nyitva, bámult a semmibe. A hálóteremben félhomály volt, már mindenki aludt, nekem meg az volt az érzésem, hogy a fiú rám vár, azért nem

alszik. — Mi van, nem tudsz aludni? — kérdeztem. Felelet helyett lehunyta a szemét és elfordult. Én meg ledöglöttem az ágyra, s azonnal elaludtam. Hajnalban, öt előtt tíz perccel reflexszerűen ébredtem, elordítottam magam: Ébresztő, fel! Ez mindennap így megy, nekünk rajparancsnokoknak kell először felkelni. Nem is tudom miért, elsőnek az új fiú ágyára néztem. Nem akartam hinni a szememnek: Miklós teljesen menetkészen az ágya szélén ült és egy könyvet olvasott. A nap egyenesen a szemébe vágott, de túrte. Odamentem hozzá, kivettem a könyvet a kezéből.

— Mi ez?

— Radnóti összes — felelte.

Alig láttam az álmosságtól. Visszaadtam a könyvet.

— Indulás mosakodni!

— Már készen vagyok — mondta Miklós. — Még is borotválkoztam.

Egy pillanat alatt felébredtem.

— Mikor keltél te fel?!

— Négykor. Mindig akkor kelek, otthon is...

— S most verseket olvasol?

— Hát mit csináljak? — nézett rám ártatlanul. A szomszédos ágyakról álmos, kandi szemek figyeltek bennünket, mi lesz most? Megemeltam a hangom:

— Na majd meglátjuk, hogy a munkában is ilyen friss leszel-e?!

Miklós megrántotta a vállát, nem felelt, lapozott a könyvben.

Mi meg rohantunk — mint minden reggel — a vályúkhöz, így nevezzük a nyolc mosdókagylót (negyven személyre!) és sorban álltunk a két WC előtt, és szokás szerint rákoptunk azokra, akik egy percnél tovább maradtak a mellékhelyiségben: mi lesz már?! A mi laktanyánk nem hasonlítható a többihez, a MÁV építette, eredetileg lakótelepnek, ebből fakadnak a hiányosságai, de az előnyei is... Szép kis laktanya, tele parkkal, virágokkal, kint a nagyközség szélén. Panelházakban élünk, mint a civilek... Csak belülről alakították át a helyiségeket, ahogy azt a cél és a szükséglet megkövetelte. Reggeli torna nincs, elég testmozgást ad nekünk a napi tízórás fizikai munka, reggeli után uszgyi, ki az állomásra, ahol már vár bennünket a páncél... A laktanyában mindössze egy század van, úgyhogy mindenki mindenkit ismer, mégpedig a keresztnévén... Hát ide került, ilyen közegbe Balogh Miklós, a kezdetben olyan titokzatos, furcsa, hallgatag fiú.

... A közösen töltött első munkanap nekem olyan volt, mint a többi, de Miklós-nak egészen biztosan más lehetett. Ötven perces döcögés után megérkeztünk a terepre. Jött Béla bácsi, az előmunkás (a MÁV alkalmazottja), s rögtön osztogatni kezdte az utasításokat: ez ide megy, az oda, ez a csoport ágyazatfelhajtást végez, a másik a kavicsrostáló gépnél dolgozik, a harmadik padkát váj... és így tovább. Nem szeretem Béla bácsit: hogy jön ő ahhoz, hogy velünk, felnőtt férfiakkal úgy beszéljen, mint a taknyos gyermekekkel. Hát persze, a teljesítményre megy ő is, ezután kapja a prémiumot. Ezen a reggelen is összebalhéztunk. Mondom, S. Iván gyengélkedik, ezért ma ő lesz a figyelő. — Hogyhogy?! — kiabál erre Béla bácsi. — Iván a legerősebb fiúk egyike, pásztor a Hortobágyon, csak nem képzeled, hogy lazálni fog! — Ehhez tudni kell, hogy a figyelőnek tényleg nem nehéz a munkája, áll a sín tetején, s ha jön a vonat, belefúj a kürtjébe, mi meg lehúzódnak a padkára. Néhány másodperc pihenő, nézzük az elzúgó expresszeket, személyvonatokat, s ha néha integetnek az utasok, mi is visszaintegetünk. Egyszer csokoládét dobáltak ki, azt hiszem német lányok voltak, hát volt tolongás, dulakodás, alig tudtam rendet csinálni. A figyelőre szükség van, mert bár mi „öregek” már percre tudjuk, hogy mikor jön a Balt-orient, a makói személy, vagy a Szabolcs-expressz, azért sohasem lehet tudni... Mondom Béla bácsinak: — S. Iván beteg, hasmenése van, ezért lesz ma ő a figyelő. Erre Béla bácsi: — Aki beteg, maradjon otthon, itt csak egészséges emberekre van szükség! — Felkaptam a vizet, ordítani kezdtem, a vége az lett, hogy az öreg legyintett: — Azt csináltok, amit akartok, de a normát teljesíteni kell! — Akkor vettem észre, hogy Miklós ott áll mellettem, figyel minden szóra.

— Hát te mit állsz itt?!

— Még nem mondtad, hogy mit csináljak?

Elfutott a méreg, na most kitolok veled.

— Villázni fogsz, az a legszarabb munka. Most megmutathatod, hogy tényleg szeretsz-e dolgozni!

— Rendben van, hol van a villa? — Miklós furcsán nézett rám. — Mi bajod van velem?

Nem feleltem, összeszedtem a csoportomat, kiosztottam a gombos villákat, és elindultunk a sín tetején a munka színhelyére. Néha három-négy kilométernyit is gyalogolunk reggelente... Azon a napon ágyazatfelhajtást végeztünk, ez azt jelenti, hogy a kavicsokat be kell hányni a sínek közé, hogy a rostálógép fel tudja majd markolni, s ki tudja rostálni belőle a szemetet. Mondom, az egyik legrohadtabb melő, fizikailag legalábbis. Bár nekem nem muszáj, azon a napon én is beálltam a többiek közé villázni. Talán azért, mert Béla bácsi korán reggel felidegesített, vagy talán azért, mert szemmel akartam tartani Miklóst... Ment is a melő veszettül, a többiek, látva, hogy én is dolgozom, szárnyakat kaptak. Tíz óra felé már elviselhetetlenné vált a kánikula, egyre többet kiabáltunk a vizes fiú után. A vizes fiú, általában a másik részlegvezető szokott lenni, megállás nélkül szaladgált a kannákkal, fogyott is a víz, de nem volt baj, mert aznap gondoskodtak az utánpótlásról, nem volt hiány citromos teában meg vízben. Már annyiszor kértem századgyűlésen, meg más fórumokon, hogy nyáron tea helyett szódavizet adjanak, ballonokban, de a MÁV ezt nem bírja vállalni. Mikor már a harmadik fedő vizet ittam, megkérdeztem a mellettem szorgoskodó Miklóst. Tényleg nagyon dolgozott, megállás nélkül.

— Te miért nem iszol? Nem vagy szomjas?

— Ha most elkezdem, nem tudom megállni, és akkor csak rosszabb lesz — felelte, s megtörülte gyöngyöző homlokát.

Természetellenesen fehér volt az arca, szinte sápadt. Megsajnáltam.

— Vesd le az ingedet, látod, itt mindnyájan félmeztelenek vagyunk, másként nem megy.

— Á, bírom a meleget.

— Csak nem vagy szégyenlős?

— Hagyjál nekem békét — mondta Miklós és a villa után nyúlt. — Ne foglal kozzál velem, ha rosszul dolgozom, akkor szólj!

— Te hülye vagy — mondtam minden indulat nélkül.

...Szokás szerint tizenegykor meguzsonnáztunk, aznap jól emlékszem, töltött káposzta volt a kaja. A vízfordó előzőleg kitette a napra a konzerveket, hadd melegjenek kicsit, persze így is csak langyos és főleg tökzsíros volt az étel. Mi megszoktuk már, faltunk veszettül... Miklós meg csak túrkált a pléhdobozban. Mondom neki: — Testvér, ez így nem lesz jó, nem eszel, nem iszol, délutánra elfogy a szuf-lád! — Miklós nem felelt, letette maga mellé a konzervet. Az állandóan zabálás J. Pali meg felvette és megette. Aztán jött a melő megint, de olyan tempóban, hogy egy órára már teljesítettük az aznapi normát. Fájront! — kiáltottam el magam. A töltés melletti fasorba húzódtunk, jött Béla bácsi, az előmunkás, s miután szemrevételezte a munkánkat, ledőlt mellénk: — Ez fasza volt, gyerekek! Ez a mai nap 120%! — S beírta a teljesítményt a könyvecskéjébe. Aztán beszélni kezdett, hogy amikor ő még a MÁV főigazgatóságon volt, mint főelőadó, 52-ben... Ezerszer hal-lottuk már ezt a dumát, eldőltünk a fűben és szunyókáltunk. Csak Miklós kérdezett néha valamit, de látszott, ő is elfáradt...

...A páncél persze megint késett, de azért a szokásosnál valamivel előbb érkezett, így aztán mi is hamarabb bejutottunk a laktanyába. Nyomás mosakodni: le-dobáltuk magunkról a koszos ruhát a körletben, s csak úgy meztelenül rohantunk az alagsori zuhanyzóba. Miklós az ágya szélén ült, nem mozdult.

— Hát te? — kérdeztem.

— Majd később lefürdöm — mondta.

— Miért nem jössz velünk? — csodálkoztam.

— Nem szeretek másokkal fürödni.

Nagyon értetlenül nézhettem rá, mert hozzátette.

— Egy kicsit szegénylős vagyok.

Ettől meg én jöttem zavarba, önkéntelenül magam elé kaptam a tiszta gatyát.

— Ahogy gondold — dünnyögtem, s ott hagytam. De azért hozzátettem, már az ajtóból: — Tisztálkodni kötelező!

— Tudom — felelte Miklós. Csak jóval később jöttem rá, hogy miért fürdött ő mindig egyedül.

....Teltek a napok, hetek, szinte eseménytelenül. Az áprilisból május lett, és nem történt semmi különös. A kánikula kitarítón kínzott bennünket, a vasúti munka egyre elviselhetetlenebbé vált. Mint a barmok, úgy vártuk már az esőt: egy cseppnyi pihenőt, egy cseppnyi szusszanást. Miklóst közben megszoktuk, a kollektíva befogadta, jól dolgozott, nem lehetett rá panaszunk. Csak a hallgatagsága volt szokatlán, néha már egyenest nyomasztó. Az első „műkinél” ezerkétszáz forintot kapott. Na ezt a műkit meg kell magyaráznom. Mi nem fizetést kapunk a munkánkért, hanem úgynevezett „műszaki jutalmat”. Ezt nevezték el az elődeink műkinek, mi meg persze átvettük, és csak így emlegettük a fizetés napját: holnap műki lesz! Nem rossz pénz ez. Hiszen én is ezért vállaltam. Mikor besoroztak, a megyei Kiegnél megkérdezték, vállalom-e? Hát persze, hogy vállaltam. Kőműves vagyok, nekem nem bűdös a fizikai meló, megszoktam. Meg aztán nős vagyok, családom van, egy két éves kisfiam. Kell a pénz! Mielőtt bevonultam, épp a házépítés előtt álltam, sóder, cement, téglák, minden együtt volt... Aztán jött a behívó, nem volt mese, jönni kellett. Jelenleg még az anyósoméknál lakunk, de a telek már megvan és az építőanyag is... Ha majd leszerelek, egy-kettőre felépítem a házam. Amúgy az Alföldön lakom, az isten háta mögött, de nekem jó ott, nem vágyok a városba. Visszatérve a műkire. Az a szabály, hogy 80 százaléka a keresetünknek haza kell küldeni, de van, aki ezt kijátssza és az egész fizetését két nap alatt elissza a község presszóiban... Mert kocsma, presszó, vendéglő legalább tíz van ebben a faluban. A „palásházról” most nem is beszélek. Majd később. Nekünk, brigádvezetőknek valamivel több jár, mint a sima katonáknak, kiemelt órabér, célprémium, ez-az, összejöhet akár 1600—1800 forint is havonta. De nem panaszkodom. A házhoz még sok pénz kell!

...Május 25-e volt, péntek délután, sorban álltunk a pénzügyi szolgálatnál a műkiért. Mögöttem Miklós. Velem hamar végeztek, ahogy az már szokás, a keresetem 80 százaléka bent maradt, ott álltam néhány száz forinttal a markomban, s Miklóst figyeltem: Mi lesz most? A pénzügyi előadó, olyan ötvenes, kopasz férfi megkérdezte:

— Milyen címre küldjük a pénzt?

Miklós körülpislantott, zavarban volt, engem nem láthatott, mert takarásban álltam.

— Nem tudom, hogy van ez...

— Családja van?

— Nincs. Nőtlen vagyok.

— Valakije? Apja, anyja?

— A nagyszüleim... De oda ne tessék küldeni.

— Helyezzük letétbe a pénzt?

— Lehet?

— Lehet! Majd felveszi a végén. Maga új fiú?

— Igen.

— Na, figyeljen ide... — S a pénzügyi előadó magyarázni kezdte, hogy mi a módja a pénz benntartásának. Mikor végeztek, előléptem a rejtékhelyemről.

— És most mi lesz, fiú?

— Mi lenne? — kérdezte Miklós.

— Nem kértél kimaradást?

— És te?

— Én a múlt héten voltam otthon... Minden héten nem lehet utazni. Sokba kerül.

Miklós zsebre gyűrte a kis forintját.

— Majd elmegyek moziba — mondta tétován.
 — Ha akarsz, este eljöhetsz a palásházba....
 — Hová?
 — A palásházba.
 — Mi az?
 Elnevettem magam.
 — Egy zugkimérés. Házi pálinkát adnak, de ha van pénzed, kolbászt, hurkát is kaphatsz.
 — Te mégy?
 — Naná!
 — Akkor én is megyek, ha lehet...
 — De mások is jönnek, az egész raj, nálunk így szokás.
 — Rendben van.
 — Akkor hétkor.
 — Hétkor — mondta Miklós, s valahová mögém, a távolba bámult.
 Ekkor már határozottan éreztem, hogy ennek a fiúnak valami titka van.
 ...A palásháznál, úgy éjjel körül, nagy nyomás alatt megkérdeztem tőle.
 — Neked tényleg nincs senkid?
 — Honnan tudod?
 — Hallottam. Mikor felvetted a műkit, ott voltam.
 — Ne foglalkozzál velem. — Miklós felhajtotta a poharát, nagy erőfeszítésébe került, hogy ne hányja ki azonnal az ocsmány, házi főzésű bűdös pálinkát. Lehajtotta fejét a kerti asztalra, úgy suttogta: — Hagyjál nekem békét. Értesz?! — Én meg tovább erőszakoskodtam:
 — Pajtás! Itt nincs titkunk egymás előtt... Jobb lesz, ha elmondasz mindent, most azonnal. Neked is jobb lesz. Mi nem bírjuk a titokzatos embereket. Ha meg akarsz maradni nálunk... Akkor, érted... beszélni kell!
 Aztán a többire nem emlékszem, eldőlt.
 Mint később kiderült, ő vitt be aznap éjszaka a laktanyába. Nem, nem vagyok piás, megmondhatják a többiek is, csak akkor éjszaka... Talán a nagy fáradtságtól, nem tudom, nagyon elengedtem magam, fogalmam sincs, hogy történhetett... Egész vasárnap aludtam, de hétfőn már a régi voltam...
 ...Vihar előtti tompa, nagy forróság volt, a víz már kilenc órára elfogyott, a tartálykocsi, az utánpótlás meg sehol. Aznap vízhordó voltam, szóltam Miklósnak, szedje össze a kannákat, bemegyünk a közeli tanyára tankolni. Nem volt más megoldás: a fiúk szomjaztak, kellett a víz. Elindultunk a nyolc pettyes kannával. A tanya úgy három kilométernyire lehetett, mire odaértünk beborult, zengett az ég, villámok cikáztak köröskörül. Megtöltöttük a kannákat, de elindulni már nem tudtunk, kitört a nyári zápor. A tanyán nem volt senki, beszaladtunk az éresz alá, néztük az esőt. És akkor... Igen, akkor váratlan dolog történt: sohasem felejttem el. Miklós vetkőzni kezdett... Először a bakancsát fűzte ki, aztán a nadrágját dobta le, majd az ingét és kiállt az esőbe, egy szál gatyában, végigcsorgott rajta a víz. Lehunyttal szemmel ugrált és számomra idegen szavakat kiabált... Megdöbbenve vettem észre a bal mellkasán, pont a szíve fölött egy tetoválást. CIGÁNY VAGYOK! Nem akartam hinni a szememnek: Cigány vagyok! Nem, ez nem lehet igaz, hiszen Miklósban semmi cigányos nincs — gondoltam magamban. Rossz vicc az egész, kamaszkori tréfa... Ostobaság... De akkor hogyan került a mellére a felirat, és éppen a szíve fölött?! Csenedesedett a zápor, Miklós rámnézett, leejtette a karját, elcsenedesedett, visszajött az éresz alá, leült mellém és beszélni kezdett. Valahogy így.
 — Ne mondj semmit! Most már mindent tudsz. — Elmosolyodott. — Majdnem mindent! Elmondom a titkomat, hiszen erre voltál kíváncsi. Aztán nem bánom, gondold, amit akarsz. Megvethetsz, utálhatsz... Valakinek el kell végre mondanom az igazat. — A mellére bökött. — Látod, cigány vagyok... Még hozzá a legrosszabb fajtaból: fehér cigány. Tudod, mit jelent ez? Ne válaszolj: azt jelenti, hogy az egyik

szülőm magyar volt. Most már tudom, az apám volt magyar, az anyám közönséges cigányasszony... Hallgass végig, nagyon szépen kérek...

Az eső elállt, bámultam magam elé, nem mertem Miklóstra nézni. Ő meg kari-kákat rajzolt a lábával a nedves földre — és beszélt, megállás nélkül.

— Sokáig nem tudtam, hogy ki az apám, anyám. Állami gondozott voltam. Szakmát tanultam. Aztán egyszerre tizenhét éves lettem, és zsupsz ki az életbe. Akkor jutott eszembe, utána kéne nézni, hogy kik is az én szüleim. Hosszas kutatás után kerültem a Dunántúlra... És képzeld, megtaláltam az anyámat. Mikor megláttam, rögtön tudtam, hogy cigány vagyok. Nem volt nehéz, a pérón találtam meg, cigánytelepen. Kérdeztem tőle, ki az apám? Mondja meg, ki az apám?! Nem tudta megmondani. Hónapokig éltem vele, közben dolgoztam, neki adtam minden fizetésemet, már majdnem megszerettem. Aztán egyszerre eltűnt, csak egy levelet hagyott maga után... A nagyszüleid itt és itt élnek. Rohantam a címre, s megtaláltam őket egy másik cigánytelepen. Kérdeztem, ki az apám? Ők sem tudták megmondani. Anyám, hát igen, egy kurva! Gondoltam kinyírom őt is, magamat is, mert így nincs értelme az életemnek... Tudod milyen érzés volt! Évekig várni valakire, akit elképzelsz, akit a legszebbnek gondolsz a világon, s akiről egyik napról a másikra kiderül, hogy egy közönséges kurva, cigány... Aztán a nagyszüleid elmondták, hogy vannak testvéreim, szintén állami gondozásban... Csak ezért nem lettem öngyilkos, hogy őket megtaláljam. Mindmáig nem sikerült... Pedig mindent megpróbáltam, az ország összes gondozóját végigjártam, de sehol semmi, eltűntek egyszerűen... Aztán jött a katonaság, akkor már két éve éltem a nagyszüleimnél. Egyre jobban elcigányosodtam. Úgy éreztem, a sorsom elől nem lehet kitérni... Ekkor tetováltattam a mellembe: cigány vagyok! Hát az vagyok, és ezt vállalom is. Te! Azóta úgy érzem, nekem ebbe kell belepusztulnom, hogy cigány vagyok. M. városába kerültem, közönséges honvédek. Senki sem gondolta rólam, senki sem mondta rám, hogy büdös cigány... Jól éreztem magam, és egy ideig elfelejtettem, hogy ki vagyok. Tudok egy kicsit gitározni, így bekerültem a laktanya-zenekarba... Nem is volt semmi probléma kezdetben. Szombat, vasárnaponként rendszerint felléptünk egy külvárosi művelődési házban... Ott ismerkedtem meg Klárral... Hetekig észre sem vettem... Aztán egyszer hazakísértem, és az első csók után megmondtam neki: vigyázz, én cigány vagyok! Azt mondta, őt nem érdekli az ilyesmi. Hozzájuk szoktam, minden kimenőmet náluk töltöttem... Megszerettek, az egész család. Aztán jó fél év múltával, Balázs bácsi névnapján, idén februárban, Klári édesapjának is megmondtam, hogy cigány vagyok. Be voltam rugva. Azonnal kirúgtak. Balázs bácsi azt mondta, neki nincsenek faji előítéletei, de ha nem tudom biztosítani egyszem lánya jövőjét anyagilag, fel is út, le is út... Nekem meg mim van? Semmi. Hova vihetném Klárit? A péróra? Nem haragszom Balázs bácsira, egyszerű munkás ő is, biztosan más jövőt képzelt el a lányának. Értettem mindent: bizonyítanom kell, pénzt szerezni. Bementem az ottani századparancsnokomhoz és elmondtam neki mindent. Nagyon rendes volt. Ő ajánlotta a vasútépítő zászlóalját, a ti századotokat... Gondolkodás nélkül belementem, aztán három hónapig vártam, hogy ide helyezzenek, hozzátok. A tervemet elmondtam Klárinak, az apjának. Biztattak: tartsak ki. Ha nem is minden héten, azért találkozunk... Csak a levegő változott meg náluk. Hogy is mondjam... Minden a régi volt, csak... Szóval el kellett jönnöm. A búcsú nagyon szép volt, náluk vacsoráztunk és Balázs bácsi még könnyezett is, mikor elbúcsúztam tőlük éjjel előtt... — Rendes légy, fiam, bízom benned — ezt mondta. És én ezt komolyan vettem, nyugodt voltam, amikor eljöttem M-ből... Csak egy baj van... Klári, mióta itt vagyok, nem írt, lehet, hogy elhidegült tőlem, lehet, hogy más valakije van. Ebbe bele kell örülni: hiszen mindennap írom neki a leveleket és válasz sehol... Aztán, talán ezt senkinek sem mondanám el, csak neked, mi még nem voltunk együtt... Pedig Klári is tizenkilenc éves már, szakmunkás, a konzervgyárban dolgozik. Mind a ketten szűzek vagyunk, röhej, mi?! De ezt, kérek, sose mondd el senkinek, ígéred?! És amit mondtam, felejtsd el. Kijött belőlem.

...Némán bólintottam, ígérem: soha senkinek, semmit! Kisütött a nap, Miklós

a fénybe tartotta az arcát, fáradtnak látszott, mint aki mindent kiadott magából, olyan megviselt volt. Bennem meg összevissza kóvályogtak a gondolatok: úristen, micsoda élet, az enyém milyen egyszerű a Miklóshoz képest. A szakaszparancsnok kiáltására tértem magamhoz. — Hát ti mit Rómeó és Júliáztok itt?! A többiek megdöglének a vízért! — Hirtelen indulatomban majdnem megvertem T. Barnát. Aztán lecsillapítottam magamat, Miklósrá néztem: — Gyerünk — mondtam. — Fogd a kannákat!

Ettől a naptól számítottam a barátságunkat. Azt hiszem Miklós is.

... Ezután felgyorsultak az események. A következő hét végén magammal vittem a falunkba, a családomhoz. A feleségem, az anyósom szeretettel fogadta Miklóst, persze tartottam a szavamat, senkinek nem mondtam semmit róla. A legszebb, amire emlékszem... Vasárnap, miután megkapáltuk a kertet és megebédeltünk, elmentünk a bátyámékhoz szomszédolni, nekik már három gyermekük van. Miklóst talán még sohasem láttam ennyire boldognak, mint akkor, azon a napon. Játsozott a gyerekekkel, mesélt nekik, mókázott, azok meg majd megbolondultak a hirtelen jött játszótárstól. Mert Miklóssal mindent lehetett csinálni... A nyakába mászni, leönteni szódavízzel, dögönyözni, gyúrni, túrt ő mindent szegény... Nagyon szerethette a gyerekeket. Estefelé, mikor búcsúzkodtunk az otthoniaktól, hirtelen megcsókolta a feleségem kezét, s azt mondta: köszönöm szépen. A feleségem lángvörös lett, nincs ő szokva az ilyesmikhez, magához húzta és megcsókolta az arcát: — Gyere máskor is! Csak én vettem észre, hogy Miklós azért fordult el, mert könnyes lett a szeme.

A vonaton azt mondta:

— Jó volt nálatok, kicsit irigyellek is...

Álmos voltam, törődött, de azért megkérdeztem:

— Mit irigyelsz rajtam?

— Hogy boldog vagy.

Olyan egyszerűen, olyan természetesen mondta mindezt, hogy meghatódtam. Átöleltem a vállát.

— Az leszel te is, majd meglátod.

— Én pajtás, soha! — Miklós az ablakhoz húzódott. — Meglátod még, nagy baj történik velem.

— De hát miért gondolsz ilyenekre?

— Mert cigány vagyok. Az én sorsom meg van pecsételve.

— Hülye vagy — mondtam, s néhány perc múlva elaludtam. Miklós ébresztett fel, mikor át kellett szállnunk a másik vonatra. Nem volt baj, időben érkezünk meg.

... Június első hetében, egy keddi napon, Miklós dobbantott. Egyszerűen megszökött a laktanyából, a kerítésen keresztül. Engem, mint rajparancsnokát, vettek elő elsőnek. Össze voltam zavarodva, fogalmam se volt, mi történhetett. Később fény derült mindenre. Miklóst M. város pályaudvarán csípte el a katonai rendőrség, hajnali háromkor, éppen haza igyekezett, azaz ide, a bázisra. Klárinál volt, illetve a családnál, ahogy mondtam, M. városban... Hat nap fogdát kapott, addig nem találkoztunk, nem beszéltünk egymással. Egy hét után került vissza hozzánk, a fiúk körülöngták: miért tette, hogyan csinálta? De Miklós csak mosolygott, kitérő válaszokat adott, s közben kereste az alkalmat, hogy velem beszélhessen. Ez elől a leghatározottabban elzárkóztam... Kint a vasúton a legnehezebb munkákra osztottam, például bikázni. A bikázás nehéz fizikai meló, azt jelenti, hogy a lefektetett huszonnégy méteres síndarabokat négy ember elmés kis szerkezettel kézi erővel igazítja, passzintja egymáshoz. Olyan órukk munka, mondom, nem könnyű. Talán négy-öt napig tartott a haragszom rád kötöttünk. Igen. Az ötödik napon, megint szombat volt, Miklós szólt, hogy beszélni akar velem. Nem érek rá, mondtam én, kimenőm van. — Hadd menjek veled — könyörgött. Dühbe jöttem: — Ha nem tudnád, te egy hónapig nem hagyhatod el a laktanyát, ez is a büntetésedhez tartozik. — Miklós megfogta a karomat: — Nem érted, hogy beszélni akarok veled?! Olyan erősen szorított, hogy megadtam magam. — Rendben van, hol akarsz beszélni? — Mindegy — felelte ő.

...Szombat lévén, csak ketten ültünk a tévészobában. Miklós, mellőzve minden bevezetést, levelet nyomott a kezembe, s hozzátette: — Ezért szoktem meg, olvasd el!

A levél, amelyet máig őrzök, így szólt:

„Drága szerelmem! Miklóskám!

Most kaptam meg a leveledet, melyből mindent megértettem. Az eddig írott leveleire nem tudtam válaszolni, mivel nem kaptam meg őket, apám, vagy anyám elsüllyesztette valamennyit. Ez a mostani véletlenül jutott hozzám, a konyhaasztal fiókjában találtam meg... Drága kis Miklós! Mit mondjak neked?! Bennem minden változatlan, és én is azt hittem, amit te, hogy elhidegültél tőlem. Mindennek apu az oka. Igaz, mikor elmentél, erősen hangoztatta, őt nem érdekli, hogy ki, mi fajta, csak ember legyen. Hát ez nem igaz. A távozásod után pokollá vált az életem. Mást sem hallottam: — Cigánykurva vagy, majd ezután másképp lesz! Képzeld — úgy szégyenlem még leírni is — elvitt orvoshoz, vizsgálatra, hogy szűz vagyok-e még? Akkor egy kicsit megnyugodott, mikor megtudta az eredményt. Miklóskám! Mindenre kész vagyok érted, én más fiúra rá se néztem, mióta téged megláttalak. Higgyél nekem, és ha megkapod a leveletem, ne várj semmire, azonnal gyere! Oda állunk apám elé, és történten, aminek történnie kell. Várlak nagyon, minden percben, csókollak: Klári.”

...Kiment belőlem az erő, mire a levél végére értem. Visszaadtam a borítékot Miklósnak, sokára megkérdeztem.

— És mi volt Kláriéknál?

Miklós napok óta készülhetett a válasszal, mert egyszuszra mondta.

— Rendkívüli eltávozást kértem... Nem kaptam. Gondoltam, beszélék veled, de... Nem tudom miért, benned sem bíztam. Este, vacsora után átdobtam magam a kerítésen. Az örök nem vettek észre... Futottam, sikerült elcsípnem az utolsó vonatot... Tizenegy óra lehetett, amikor bekopogtam Kláriékhoz, egy perc alatt talpon volt mindenki. Rögtön megmondtam Balázs bácsinak, hogy szökésben vagyok, le fognak tartóztatni. Az öreg kiutasított a házból, Klári erre azt mondta, hogy öngyilkos lesz, ha nem találkozhatunk többé. Az édesanyja volt a legjózanabb, megkérdezte, mi az elképzelésünk. Mit mondhattam erre? Szorítottuk egymást Kláival és... sírtunk. Egy óra tájban Balázs bácsi is megenyhült. — Most menj vissza a laktanyába, s ha tényleg komolyak a szándékaid, jeggyűrűvel gyere vissza. De addig hallani sem akarok rólad... — Hát ez volt, a többi már tudod.

...Július közepén megvettük a gyűrűket, ezer forintot adtam kölcsön Miklósnak, és elmentünk Kláriékhoz. Vasárnap délután volt akkor is... Balázs bácsi feltűnő kedvességgel fogadott bennünket. Megmutatta a házat, a kertet, a kis szerszámos műhelyét, mindent. Nem mondom, kicsit irigykedtem is, mert az én felépítendő házamra gondoltam... Hol vagyok én még ettől a komforttól?! A szép, modernül berendezett nappaliban, úgy a harmadik pohár bor után elővettem a gyűrűsdobozt, felnyitottam.

— Kedves Balázs bátyám — szóltam —, engedje meg, hogy a barátom, Balogh Miklós számára megkérjem lánya, Klára kezét.

Olyan csend lett a szobában, akár egy templomban a csendes fohászkodás alatt. A kis iparos ember nézte a gyűrűket, aztán Miklóst, Klárit. Végre megszólalt.

— Nahát... nahát! Én nem vagyok ellene, csak becsüljétek és szeressétek egymást. Mert nincs nagyobb kincs a világon, mint a szeretet. — Hozzám fordult. — Te meg fiam, úgy látom, komoly ember vagy... Nős, családós... Ha te kéred a barátnak a lányomat, én elhiszem, hogy meggondolt, komoly a szándékotok... Aztán a többit majd meglátjuk. Ígyunk már!

— Húzzátok egymás ujjára a gyűrűt, és csókoljátok meg egymást — mondtam én.

Így történt. A pillanat rendkívüli volt, éreztük ezt valamennyien.

...A vonaton, visszafelé a laktanyába, Miklós a vállamra hajtotta a fejét.

— Tudod — mondta —, ez életem legszebb napja. Ilyen boldog még sosem voltam. És mindezt neked köszönhetem, a barátomnak.

Zavart ez a túlsorduló érzelmesség, de nem löktem el magamtól, ott aludt el a vállamon. Arra gondoltam, hogy most valami szépet cselekedtem az életemben, és hogy Miklóssal mi ketten tényleg barátok vagyunk. Nem igen tudtam én odáig, hogy mi is a barátság. Csak néztem ki a nyári éjszakába és Miklós szuszogását hallgattam.

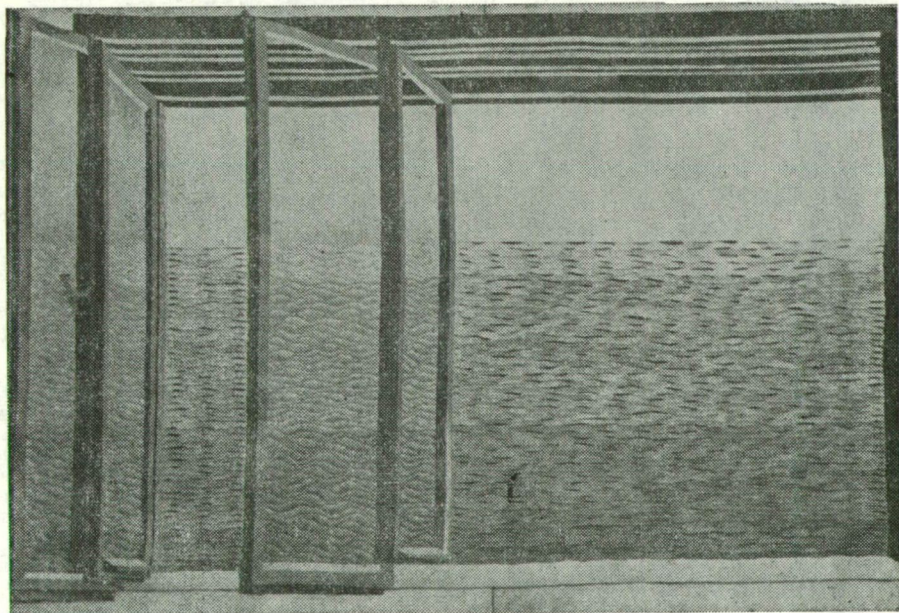
...Három hét múlva, augusztusban, Miklós kérésére elutaztunk a nagyszüleikhez, B-re. Még sosem voltam cigánytelepen, vagy ahogy ők mondják, a pérón. Szörnyű látvány volt a sok vályogból épített viskó, egymás hegyén-hátán. És a rengeteg szurtos-mocskos gyerek. Elszomorító volt. Miklóst kitörő örömmel fogadta mindenki, simogatták, csókolgatták, ahol csak érték. A nagyszülők, nagyon öreg emberek, járni is alig tudnak már. Rendes, tiszta kis házban élnek a péró szélén... Azt sem tudták, hogyan kedveskedjenek nekünk... Ebéd után sétálni mentünk. Alig néhány száz méternyire Miklósektől, egy új építkezésen kötöttünk ki. Vasárnap lévén, álltak a bulldózerek, a földmarkoló gépek és a teherautók. Miklós csillogó szemmel magyarázta.

— Itt egy energiatelep épül... Elsőnek a központi épületeket húzzák fel... Mire leszerelek, már készen lesz. Idejövök vissza dolgozni, beszéltem a főmérnökkel. Klárit is idehozom, kapunk majd lakást is... — A péróra mutatott: — Ezt akkorra el-tüntetik a föld színéről, de a nagyszüleimet magunkhoz veszem, nem hagyom el őket...

Vakított a nap, meleg volt. És én minden szavát elhittem Miklósnak.

...Aztán nem így történt. Miklós meghalt. Mondtam már, a legrosszabbkor... A temetésén ott voltunk, a század nevében én búcsúztam tőle. Azt mondtam: „Emlékedet megőrizzük, sohasem felejtünk el...”

Még nem búcsúztattam halott embert, Miklós volt az első... Sokat gondolkodom azóta is: valóban nem felejtjük el? Sohasem? Nem tudom.

HAJNAL GABRIELLA: KILÁTÁS ÉSZAKRA

ORBÁN OTTÓ

Odüsszeusz átveszi az olimposzi egyetem díszdoktori oklevelét

*És itt vannak ők akik bírják a versenyt
Persze kérdés hogy amit bírnak a z a verseny-e még
melynek a kezdeti lendülettel s félig halhatatlanul
nekivágtak? Ha viszont semmi sem változott
mi változott? Mitől lett mégis a tengerhabból
csatornaszenny? De ha már az lett és minden úgy van ahogy van
és a baromcsordának baromi tanulság való
és a célhoz leginkább az eposzhős plakáttá redukált képe segít
miért gondolom újból és újból hogy holnap is lesz nap
hasztalan köpve a sárba a remény tenger-ízét
a lázadást a lelkipurdalást? Kérdés uraim hogy a végén
melyikünk nevet több joggal én-e
aki egy kupleráj nimfáinak ölébe esve csaltam és hazudtam
de csipkés rongyokba kapaszkodva is azt üvöltöttem AZ EMBER SZABAD
vagy az-e aki miután sehogy sem tudott egy mocsárba fojtani
szőrös szobor-mellére gyűrt hogy elfuserált világán osztozzam vele —
a Villámmal Bűtykölő Kontár a Rektor Úr?*

Leírás

*41 éves vagyok
történt velem ez-az
személyes dolgok bukás siker*

*akadt persze közben néhány fontos mozzanat is
a háború az árvaság az intézeti évek
és ma már mindinkább az vagyok
ami belőlük maradt*

*emlékszem továbbá néhány beszélgetésre
álmosan elnyújtott hangsúlyával*

lassan hömpölygött felém az önelégült fölény
melynek jószerivel mindegy hogy a csontjaimat törí-e össze
vagy lágyan a hajamba tūr-e NA MI VAN ŐCSI
ilyenkor utáltam elcsukló hangomat

az ifjúság óceánhabja helyett
pipafüsttől köhögve
a határaitam érzem mint egy ország
ahol támadhat akár egy Kolumbusz is
de egy Kolumbusztól sem támadhat tenger
a képzelet tehát gyalog röpül
a zavarba ejtő tanulságig

a mindig hiányos szabadság szilánkjaiból
újból és újból kirajzolódik
az ismeretlen tettes mozaikképe

ezen az udvarnyi Földön
ahol a hadseregektől levetett csákány
kezdetben nagyobb volt mint én magam
valaki mintha beszélne hozzám
de nem szavakkal hanem a tavaszi részecske-gyorsulással
mely surrogva feszíti szét a zöld világtüdőt
hogy kibukkan lényegünk a többszám a MI VAGYUNK AZOK
mielőtt átbukunk a mindegy-minek-nevezzük
huzatos küszöbén

SZENTMIHÁLYI SZABÓ PÉTER

A vers halála

Akkor már majd a Gép ír verseket,
ha éppen kell. De persze nem kell.
A verseket betiltották már kétezerben,
de nem is nagyon kellett betiltani.
A költőkből slágerszerzők lettek és szatócsok,
hiszen addig is sokan csak erre készülődtek.

És a vers nem is hiányzott senkinek,
a régiék már épp elég marhaságot írtak össze.
Olvadni elég a tiltó táblák feliratait,
s a hasznos útbaigazításokat.
PÉNZTÁR, ÉTTEREM, HELIKOPTERBOLT, SZERVIZ.

*Kit érdekel, milyen a tenger, az asszony?
Mihez is hasonló a szépség, szabadság?
Mi szépek, szabadok vagyunk, és a Gép
egy gombnyomásra ír majd verseket,
optimistákat és csilingelőket.*

Jónás a töklevél alól

*Diktálj nekem szent szavakat
ami majd torkukon akad
szent szavakat szent szavakat
legyen tőlük szelíd a vad
ami majd torkukon akad*

*Nincs különben mit tennem
nem élhetek ebben a rendben
mire kell ébrednem mire kelnem
ki harcol így velem és ki ellen
hiába hirdetem szent nevedet fennen*

Diktálj nekem szent szavakat

PAOLO SANTARCANGELI

Tudod

Vas Istvánnak

*Gyűlöld embertársadat mint önmagadat
Szíved ne győzd le
Ne kegyelmezz soha
Hacsak nem számítón, színlelve
Meg fogod ismerni
a hazug szánalom, a bosszú, a harag
édes mérgeit
és hogy mily szép és kedves*

Paolo Santarcangeli a magyar irodalom régi barátja, több nagy költőnk hivatott olasz tolmácsolója. Örömmel közöljük ezt a magyarul írt versét.

sárba taposni a sértést
társad sebein
véreztetni az árulást
Még emléke is feszítse kőpadra
Fájjon míg bele nem hal.

És te töltsd meg bendődöt minden étékkel
amit az élet asztala nyújt, röhögve.
Hagyjad maradékát a keselyűknek
a dögevőknek, a másoknak:
hiszen mindig készek fölötted körözni
Légyen csak az áltatóké, a hazugoké
mindaz ami téged már undorít.

Röptem bizonytalan kanyar
a széles tértől a végtelen felé,
a végtelenből a napok örvénye felé,
s abból a múltó álomig,
az álomból a nagy csöndbe
és onnan a végtelen csömörbe,
a bőségből a szűkösségbe,
a létezés vágyából
a teljes vágytalanságig,
mint halott.

A tudásból az esztelenségbe
a felmagasztalásból a sivatagba
a legsivárabb sivatagba,
vissza-vissza zuhanva, elveszni,
porrá válni.

A végső porból a gyökerekbe
a gyökerekből a fatörzsbe
és tovább a virágba,
a szirmok villogásába.

Óh, kövesd futásod,
fuss amerre tudsz,
mert sistereg a lég
és összetör az ég világa.
Tudod.

DOBOZI ESZTER

Asszony holnapi kesergője

*Ha már magamra maradtam
és elfordulok a társtól
akire vártam
leülök csendben egyetlen
asztalomhoz és majd sírok
mint anyám s apám siratta
az utolsó tehenünket
mikor egy este vacsoráztunk*

Midőn a konformista imádkozik magában

TISZTELET

*a meghallgatóknak és meghallgatottaknak
tisztelet a sorsokból élőknek
a sorsukkal etetőknek
tisztelet a magánnyal incselkedőknek
a karokat összefűzőknek
tébolyult okosoknak és
okos tébolyultaknak
a földig lehajlóknak
egyekig merészkedőknek
tisztelet az éles késnek a kenyérnek
az áldó a gyilkos kéznek
mindenkinek tisztelet*

és nem tudom én mi vagyok

Könyörgő ének — valakiért

Hajolj meg ének
versem hajolj meg
két tenyeredbe nyugtatva
fejed
ülj melléje te
várakozás
és tartsd meg
visszajövők
csak tartsd meg kis betegem
míg tudom telik itt fenn
e hárs-levegővel
és szavaim hozom
majd meglelem őket
a dolgok alatt
lét és halál között őrizetlen
oly gyors felejtő ott az értelem
s mindent a lélek
nagy szeme becézget

Május 29.

Oly fázós ma a táj
és szomorú
itt tegnapi szeretők járnak
holnapra idomított vágyakkal
tűzhelyes estékre
gondol ilyenkor a kis államis
(így mondja róla a többi)
meg négy nő is ott a sarkon
(ujjuk közül a füst már sose fogy ki)
kutyát sétáltat estelente
vackába siet most jó polgárunk
ki várja — vacsoraszaggal a hajában —,
ráhullhat kerge nevetésű
foghíjas teli szájjal
tévét néz, a gyerek
a pénzre fogant megnyugodott
vígad és nagypénzű szeretőre
les már a fruska is

*sráca szemében még lányos a bánat
tizenhét éves maga se tudja
háta mögött narancsszín glória
a nap így lemenőben*

*szívem zajára rettenek
hogy futok, hisz
oly fázós ma a táj
és oly szomorú*

TÖTTŐS GÁBOR

Mitológia '77

*unalmas győztesek
fegyvert tisztítanak*

*fogók csipeszek tabletták közül
előmelegített bilire született
nemzedék üdvözl*

*s az evezősök fülében
olvad a viasz*

Felsejlő órák

*harcolunk
harcolunk
miért is
harcolunk
harcolunk
céda zsebünkben virágzik
magányunk
mint*

*adásszünet fél egy után
normál A-nk*

— így fél egy után —

a semmibe lyukat sípól
(akit érint megkérdezi
J. Attilát
mért kell neki
iszkolnia át a téren)

harcolunk
harcolunk
mellünk nagyot dobban
harcolunk
harcolunk
és mellünk kinyílik
fél egy után
fél egy után
jönnek délceg vízállások
fél egy előtt
fél egy előtt
normál A-nknak
himnusz adja meg a hangot

s pókhálóban
már vergődve
háromnegyed

VECSERNYÉS IMRE

Terivers

körülnéztem
elrepültem társaim fölött
mint egy oldalba rúgott kavics
folyton abban a percben bízva
amikor szavaink feltöltik a hazugság árkait
amikor szívünk összekoccan
a rézsút hulló fényben

csak ez a mozdulat
az őszinteség öntisztító mozdulata
menthet meg a kárhozattól

Vecsernyés (eredeti nevén Dlusztus) Imre a JATE Ságvári Endre Gyakorló Gimnáziumának
4. osztályos tanulója.

*mert mindig várakozó lelkünk
csak így látható meg
és így érhető utól
a napokká fűrészelt homályban*

*most hiányod bársony erszényében lapulok:
és várom hogy kiemelj
fényesítgess tenger-jó kezedd*

Latinovits Zoltán

*nincsen nincs és
kitagadott a kitaszítottság*

*dühösen révedni a szürke és üres semmire
félni a paralízises magány karjaitól
tömpe kezekkel vihart támasztani
klinikai ágyakból
s együtt zokogni kopogó ereszekkel
akár bélyeget
szemeket sütni kulcsra nyíló ajtókra
felszisszenni az időnként csikorduló
fájdalomra
és újra aludni*

tomboló pupillával saját felelősségre

*gyónni és felütni egy utolsó lapot
vonat pöfékelésébe sikítani hogy
nincs
nincs
nincs
semmi*

Kagyló

*Tekervények útján szendergő gyöngyök,
körkörös izzású magányos ívek,
zaklatott vonalú boltíves göröngyök,
változó sóhajú, sóhajtó színek.*

KEMÉNY G. GÁBOR

Ady üzenetei

NEMZETISÉGI ÉS SZOMSZÉD NÉPI VONATKOZÁSOK ADY ENDRE MŰVEIBEN

Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* című művének megjelenésekor Ady hosszabb méltatást írt a Nyugatban a munkáról, szerzőjéről, a nemzetiségi kérdésről.

Ez a méltatás nem tanulmány, de nem is szokványos ismertetés. Ahhoz, hogy megértsük az egykorú magyar haladó közvélemény fogékonyságát, érzékenységét a nemzetiségi kérdés iránt, Ady értékelése perdöntő. Perdöntő abban a tekintetben is, hogy ez a maga társadalmán belül kisebbségi sorsra kárhozott magyar progresszió vágyta és kívánta az akkori Magyarország nemzetiségi kérdésének, kérdéseinek megoldását, s ez ebből az utókorra hagyott, nagyformátumú irodalmi-politikai üzenetből is kiderül. Ady „hadvezéri tett”-nek tartja Jászi könyvét, a műben kifejtett elvi álláspontot. Olyan alkotó és hadvezér cselekedetének, „aki serege helyett áll ki harc-döntő viadalra, ellenség-rengetegek ellen”.¹ A publicista Adyt nem vezetik regényes ábrándok. A kérdés tragikus világképét, benne a maga népe, nemzete válságos helyzetét hordozza tudatában. Jól tudja: évtizedek súlyos nacionalista tévedései, tragikus félreértései és buktatói felett mond rövidesen törvényszerű következményekkel járó ítéletet a történelem. Ady, Jászhoz hasonlóan mégsem csügged, sőt a távolabbi jövőt tekintve, bizakodó. Abban is egyetértenek, hogy a későbbi idő igazolja mindazokat, akik a nemzeti joggyenlőség, a nemzetiségi egyenjogúság szilárd elvi alapján vélik rendezhetőnek a század egyik főkérdését. Ady szavaival: „Megtalálta (mármint Jászi) nemzetiségi kérdésünkben, e valóban »legvéresebb kérdésben« »a demokrácia archimédieszi pontját«, s káprázatos munkával, tudással és hittel meg merte itt mutatni. Ennél a könyvnél — állapítja meg összegezőként — talán évtizedek óta nagyobb, bátrabb, magasabb és olvasandóbb cselekedet nem történt.”

Ady ezzel a bírálattal maga is bátran és félreérthetetlenül feizárkózott ahhoz az egykorú magyar társadalomban kisebbségi helyzetben levő, de a tudományos és a közgondolkodási fejlődés előterében álló demokrata-radikális, korai szocialista avantgardhoz, amely ekkor már teljes forradalmi változást követelt a kérdés megoldása érdekében.

Ha Ady Jászi-bírálatát Ady korábbi nemzetiségi érdeklődésével, majd ennek az érdeklődésnek fejleményeivel egybevetjük, meglepő változásokkal találkozunk.

Ilyen mindenekelőtt Ady *nemzetiségszemléletének* fokozatos fejlődése, s az ehhez kötődő nemzet- és országféltő tudat, mely éppen az egykorú hazai nemzetiségi problémák fokozódó feszültségével, állandósuló válságtüneteivel kapcsolatban tölti el. A századelő elzart magyar világot átható nacionalizmusprobléma fokozatos leküzdésére érdemes felidézünk két megnyilatkozását 1902, illetve 1905 tavaszáról, a Nagyváradai Napló, illetve a Budapesti Napló hasábjairól.

Az előbbiben még maga Ady is nagy küzdelmet vív a nacionalizmussal a korszerű patriotizmus kialakítása érdekében. Az utóbbiban már „a nacionalizmus alkonyáról” értekezik.²

Az említett két cikk közül az előbbi, a *Nagyvárad*i Napló 1902. április 30-i számában megjelent rövid eszéki híradás, izgatott, a külső szemlélő számára joggal elfogultnak tekinthető hangvételével kétségkívül a nacionalista válság sodrában élő publicista írása, *A nacionalizmus alkonya* pedig több a kialakítható későbbi álláspontnál. Az elsőt tekintve elmondhatjuk, hogy a magyar progresszió fővonala 1902 áprilisában lényegesen tovább lépett annál, ami Ady számára ekkor még problematikus. A Budapesti Napló 1905. április 8-i számában közölt, az *A nacionalizmus alkonya* című viszont idő előtti állapotot közöl. Hiszen a hazai nacionalizmusok apályával korántsem lehetett számolni a magyar és a nemzetiségi társadalmakban egyaránt eluralkodó nemzeti türelmetlenség szakaszán. A kor haladó közvéleménye, még a magyar progresszív töredék sem küzdött le olyan mértékben a nacionalizmust, hogy annak alkonyáról lehetne szólni. A magyarság létén, felemelkedése és nemzetek közti megegyezése létkérdésein tűnődő költő az álfüggetlenségi koalíció szakaszától (1907—1910) a probléma egészével, a népe és a népével együttélő népek, a „nem magyarok” közös, egyetemes problémájával viaskodik. Az egyes nemzetiségeket, az egyes szomszédnépeket érintő utalások viszont kizárólag a *publicisztikai* közlésekben, glosszákban, karcolatokban, nagyritkán hosszabb-rövidebb cikkekben látnak napvilágot.

A kor legnagyobb nemzeti költője nemzetiségszemléletében, 1907-ben a *Vér és arany* versei sajtó alá rendezésekor, ősi és megrendítően új tudati tartalmi elemek hadakoznak.

Ez az ellentmondásokban bővelkedő, színpompás és ugyanakkor tragikus küzdelem váltja ki az első jelentős lírai, nemzetiségi-kelet-európai üzenetet: *A Duna vallomását*. A vers írásakor a költő nemzetföltésének árnyai valósággal elfedik a jövőt. Mintha a „herderi jóslat” kódében lábolna, minden itt élő kislepnek is szóló holbeini erejű képei között. A „Duna-tájról”, a „bús villámhárítóról” szól, ahol „fél-emberek és fél-nemzetcskék” élnek, szárnyuk szegetten.³

Nem mondták még el ebben a vonatkozásban, hogy *A Duna vallomása* nélkül nem is érthető meg a költő a kérdés reális felismerése zenitjére emelő *Magyar jakobinus dalának* igazi jelentősége. A két nagy „dunai” vers elválaszthatatlan eszmei kölcsönhatásban áll egymással. Előzménye nélkül az utóbbi — a maga teljességében, forradalmi eszmeiségében — nem értékelhető. A Duna vallomását író költő végső kiutat keres a szárnyaszegett jelenből, a koalíciós időszak egyre mélyülő állami és nemzetiségi válságából, s ezt leli meg a század egyik legnagyobb magyar lírai-politikai üzenete kimondásában. A dualizmus elnyomó osztályrendszerében egyaránt elnyomott és összetört „magyarokhoz és nem magyarokhoz” intézett, összefogásra szólító felhívás ebben az értelemben válik időtálló, a magyar népiség és a magyar kelet-európai szemlélet gondolatvilágát egyaránt gazdagító és kiegészítő, időtálló eszmei-forradalmi üzenetté. Ahogy a kor nem magyar társadalmának írói, költői, publicistái: *Hviezdoslav*, *Goga*, *Isac*, *Manojlović* és annyian mások értették. Aminthogy nem véletlen az sem, hogy a leghívebb barát, *Móricz Zsigmond* (Ady szavaival „a legeredményesebb életű, legtöbbet szenvedett, legkeserűbb, legnagyobb szerűbb magyarságnak szívbeli látója, vérbeli írója”) éppen ezt az üzenetet idézi a gyászbeszédben. Méltó viszonzásul a mindhalálig tartó barátságról szóló korábbi szép üzenetre.⁴

Ez a „sajátos, új emberséget sürgető Duna-völgyi Internacionálé” valóban lenyűgözte a rezonáló kortársakat „sodró bátorságával”; „a bálványrombolók elszántságát érezték meg benne”.⁵

A *Magyar jakobinus dala* lírai-eszmei továbbvitelét, kibontását hiába keresnők a továbbiakban. Aminthogy a remekműnek, Ady nemzetiségi-kelet-európai vallomásai, üzenetei zenitjének nincs és nem is lehet felsőbb foka.

Ady megrendítően szép és egyértelmű lírai fővonala mellett nem feledkezhetünk meg az Ady-publicisztika nemzetiségi és kelet-európai jegyeinek bármilyen vázlatos, inkább csak jelzésszerű bemutatásáról sem. Annál kevésbé, mert ezekben a jórészt glosszákban (Ady kedvelt közírói műfaja), karcolatokban, rövid cikkekben sok minden előfordul, ami a költő nemzetiségpolitikai és kelet-európai szemléletét teljesebbé teszi.

Tanulmányunk további részében ezekről a vonatkozásokról kívánunk röviden megemlékezni. Előjáróban hangsúlyozzuk, Ady érdeklődése természetesen nem terjedt ki minden hazai nemzetiségre és szomszéd népre, aminthogy ez irányú szerepe, fellépése sem váltott ki visszhangot minden, a magyarsággal akkor együtt élt nemzetiségből és szomszéd népből. Nyilvánvaló, hogy kisebb, de korántsem érdektelen az *osztrák*, az *erdélyi szász*, a *cseh* vonatkozások száma, és hasonló a helyzet a *lengyel* tárgyú cikkek és utalások terén is. Ebből az alkalomból egyébként is csak a legfontosabbnak ítélt nemzetiségi és kelet-európai tárgyú írások egyes nemzetek és nemzetiségek szerinti bemutatására vállalkozhattunk.

A vázoltak előrebocsátásával foglalkozunk Ady idevágó publicisztikájának és ez irányú fogadtatásának *cseh*, *szlovák*, *délszláv* (szerb és horvát), *román* adalékaival és vonatkozásaival. Külön is hangsúlyozva, hogy ennek a kelet-európai Ady-publicisztikának részletesebb, elemző és összefüggéseiben bemutatandó feldolgozása az Ady-kutatás további fontos feladatai közé tartozik.

Már a nagy „dunai” versek (A Duna vallomása, Magyar jakobinus dala) idején találkozunk cseh vonatkozású írásaival, amelyeket a cseh társadalom, kultúra és tudomány iránti lelkes nagyrabecsülés jellemez. A cikkek írója jól tudja — mint ez néhány éven belül nyilvánvaló lett —, hogy a cseh közvélemény állásfoglalása döntő fontosságú Magyarország és népe jövőjére. Ezért is támogatja — a cikkekből kicsendülő művelődési-társadalmi és kultúrpolitikai rokonszeny-nyilatkozatokon túlmenően — a két nép közötti irodalmi és művelődési kapcsolatokat ügyét.

Két érdekes közleményre külön is figyelmeztetünk. 1907 nyarán Ady lelkesen rokonszenvező cikket közöl a *Budapesti Napló*ban a prágai cseh joggyakorlatok sztrájkjáról, akik azért léptek sztrájkba, mert évek óta — a kinevezés reményében — fizetés nélkül látták el a kinevezett törvényszéki tisztviselők munkáját. A joggyakorlatok elemi követeléseit 1907. július 13-án végül is teljesítették, és alkalmazták őket a monarchia igazságszolgáltatásának itteni fellegvárában, a prágai törvényszéken. „Ilyen és más jelenségek — olvassuk a győztes bérmozgalmat méltató cikkében — azt az ígéretet teszik, hogy Csehország a kultúrának és a demokráciának eljegyeztette.”⁶ Hasonló hangnemben nyilatkozik a költő a régi cseh—magyar művelődési kapcsolatokról, Komensky Ámos Jánossal (*Comenius*) kapcsolatban. „Valamikor éltek, voltak magyar Pestalozzik, valamikor Comenius Ámos volt Magyarországon tanító. Hogyan ragaszkodjunk mi a másféle történelmi hagyományokhoz...”⁷

S hadd említsünk meg e vonatkozások felvillantásakor egy szlovák vonatkozású Ady-glosszát is. Ebben a glosszában a két nagy „dunai vers”: A *Duna vallomása* és a *Magyar jakobinus dala* megírása közötti szakaszon Ady megvédi a koalíció hatóságai által előbb és később is zaklatott rózsahegy, szlovák származású orvost, Tolsztoj háziorvosát azokkal a hiedelmekkel szemben, hogy ő lett volna az, aki a nagy író Magyarországra és a magyar nép ellen hangolta volna. Érvelését — Makoviczky tolsztojánus aszkétizmusára célozva — ragyogó fordulattal zárja: „Nem tette, mi is hisszük, hála Istennek, hogy nem tette. De reméljük, azt sem beszélte el senkinek, hogy nálunk mi a sorsa minden új hitvallónak. Mert ezzel többet ártott volna nekünk a törvény előtt, mint a vén Tolsztoj felbosszantásával.”⁸

Ady Magyar jakobinus dalának *Hviezdoslav* lantján felcsendülő költői válasza — a *Dozvuky* (Visszhangok) ciklus egyik verse, Slov. Pohľad 1910, 207 p. — jelenti az egykorú szlovák költői visszhang zenitjét. Csukás István „Ady Endre a szlovák irodalomban” című jelentős tanulmánya élén foglalkozik a kor legnagyobb szlovák költője lírai válaszával és nagyszabású elemzésben tárja a magyar érdeklődők elé Ady szlovák irodalmi utóéletét.^{8a}

Ady és a szerb-horvát írók kapcsolatáról hosszabb, időtálló értékű tanulmányban számolt be közel húsz éve, ezeknek a kapcsolatoknak avatott kezű kutatója, Vujicsics D. Sztoján.⁹

A műből kiderül, hogy Ady kezdeti szerb-horvát fogadtatása alig néhány jelentős írónak és költőnek, így az Ady-verseket elsőként szerbre fordító Veljko Petrovicznak, Todor Manojlovicsnak és Miroslav Krležának köszönhető.

Kétségkívül nehezebb ennél *Ady* szerb-horvát érdeklődésének nyomon kísérése. Itt a szálak visszanyúlnak 1894 decemberéig. Ekkor írja be ugyanis a zilahi főgimnázium hetedikes tanulójaként az iskolai önképzőkör jegyzőkönyvébe egyik első ifjúkori költeményét Márkó királyról, Kraljevics Márkóról. „Nem tekinthetjük véletlennek — írja *Ady* délszláv kapcsolatainak kutatója — hogy a költő egyik legkorábbi ifjúkori verse máris azt az érdeklődést tükrözi, amely a későbbi, A Duna vallomása és a Magyar jakobinus dala koncepciója irányába ösztönözte.”¹⁰

Az *Ady*-publicisztika szerb-horvát vonatkozású glosszái, cikkei előbb a Nagyváradi Napló, majd a Budapesti Napló hasábjain jelentek meg. Ezekben a rövid publicisztikai írásokban azonban nem a történeti elemeken, hanem a társadalmi mondanivalón van a hangsúly.

Horvát tárgyú néhány írásából például azt a nacionalizmusproblémával kapcsolatban már említett következtetést vonhatjuk le, hogy a cikkek szerzőjét a századelő éveiben még csak elnagyoltan, némi nemzetieskedő elfogultsággal érdekelte a horvát nacionalizmus néhány regionális jelensége. Szerb vonatkozású írásaira általában a hazai szerb társadalmat foglalkoztató kérdések iránti fogékony érdeklődése a jellemző. Kettőt az idevágó karmolatok közül megemlítnék.

Az egyikben — az egykorú magyar olvasó számára bizonyára meglepetésként — megvédi a nemzetiségi kérdésben elfogult és szenvedélyes Pavlovics Ljubomir szerb-horvát nemzetiségi képviselőt, amikor az nem hajlandó párbajozni.¹¹ A rossz társadalmi szokásokat és előítéleteket félemlíthetetlen bátorsággal ostromozva érkezik el a műveletlenség okainak csillogóan szellemes kipellengérezéséhez. Így tesz másik szerb tárgyú cikkében, abban a remekművű miniatűr társadalomrajzban is, mely műfajilag a glossza és a karmolat határai közé helyezhető el, kétségkívül az utóbbihoz közelebb.

A szerb diákok című írás a maga rendjén szintén üzenet: a fiatalok védelmében, a tarthatatlan pedagógiai konzervativizmus felszámolása érdekében. A történet röviden annyi, hogy az újjvidéki szerb gimnázium igazgatója nem engedélyezi a diákoknak — szerinte — a tanulástól elvonó ifjúsági könyvtárak használatát, mire a diákok „tanulói sztrájkot” szerveznek, elemi művelődési jogaik védelmére. Hallgassuk meg, miként védelmezi *Ady* a „sztrájkoló” újjvidéki szerb diákok s egyben az ország minden tanulni vágyó, szegény sorsú fiatalja művelődési igazát:

„Bocsásson meg a gonosz nebulóknak az igazgató úr. Nem ez az első diákremitencia...”

Az újjvidéki legénykéek így szóltak: Minket a gimnáziumi statutumok szerint könyvek illetnek meg... És mi hónapok óta nem jutunk hozzá az ifjúsági könyvtárakhoz. Szegény fiúk vagyunk többnyire, könyveket nem igen vásárolhatunk. Hát mit csináljunk? Ha nem adnak könyveket, sztrájkolunk...

A magyar diákkronikánál — hangzik *Ady* ironikusan szellemes értékelése — alig van élénkebb diákkronika. De ebbe a krónikába új lapot írnak az újjvidéki diákok. Diákok, akik azért sztrájkolnak, mert nem olvashatnak és nem tanulhatnak. — Még szerencse, hogy e hallatlanul újmódi zendülést nem igazi magyar diákok csinálták. Szerbek.”¹²

Ady szerb-horvát irodalmi fogadtatásához visszatérve, két neves író nevét emelhetjük ki. Az első az 1908. évi nagyváradi *Holnap* antológia és írói közösség egyetlen szerb tagja, akinek *Ady*hoz fűződő kapcsolatáról *Juhász* Gyula is megemlékezett. Manojlovics Tódor kétségkívül lelkes, rajongó híve és propagálója volt *Adynak*, több versét ő fordította — németre. *Ady* költői és emberi értékeiről 1913-ban tanulmány jellegű cikket írt a Szerb Matica folyóiratában.¹³ Ebben a többi közt így nyilatkozik: „...*Ady* a magyar irodalom modern korszakának vezére. Megadatott neki az a nagy költőknél is ritka privilégium, hogy nemzetének képviselője legyen. Benne vált tudatossá és nyert kifejezést és formát mindaz, ami után már néhány évtizede vágytak... Olyan költő, akit az élet nagy és örök problémái izgatnak, égetnek és kínoznak. Olyan művész, aki bódult és kétségbeesett mindattól, ami az emberiséget eddig elkábította és ami miatt az emberiség kétségbeesett.”

Ezt az értékelést előbb 1930-ban a zágrábi Hrvatska revijában, majd esszégyűj-

teményében a forradalmi költészet irányában fejleszti tovább Miroslav Krleža.¹⁴ Petőfi forradalmi lángolása újjáélesztőjeként értékelve a költőt. Németh László egykorai munkájában ezért és Ady kelet-európai jegyei hangsúlyozásáért nevezi különösen jelentősnek Krleža Ady-tanulmányát. „A külföldi irodalomnak — írja — aligha van hasonló súlyú Ady-tanulmánya. Ady európai helyét pedig talán idehaza sem határozta meg senki szabatosabban.” Amiből mindmáig időtálló az a megállapítása, hogy valóban Krleža hívta fel a szomszéd népek írói közül elsőként a figyelmet Ady kelet-európaiságára.¹⁵

V. Munteanu, az Adevărul (Igazság) bukaresti munkáslap szerkesztője írja a húszas évek végén — Gheorghe Coșbuc Petőfi-rajongásán tűnődve — az alábbi emlékezetes sorokat: „Ha valaki venne annyi fáradságot magának, hogy pontosan számba vegye a magyarok és köztünk való irodalmi kapcsolatokat, a szellemi rokonságnak olyan érdekes megnyilatkozásait fedezhetné fel, melyek meggyőző bizonyítékaik lehetnek — a politikai barikádok ellenére is — az emberi együvértartozásnak. Ady Endre kapcsolata a román költőkkel és irodalommal eleven és ismert példa a felemlíthető sok és változatos példa között.”¹⁶

Ady közel egy évtizede halott, amikor a román munkáspublicista felidézi emléket a két nép, a két irodalom kapcsolatainak el nem homályosuló tükrében.

Hogyan alakult ki és milyen volt ez a kép Adynál?

A kezdetekben kétségkívül sok a disszonáns elem, de legalább ennyi az Ady társadalompolitikáját a főkérdésekben jellemző következetesség. Ady kétségkívül szemben áll a klerikalizmus minden válfajával. Így a nemzetiségi felső klérus lojálisnak álcázott, élesen magyarelles politikájával, de a nemzetiségellenes „csaholó hazafisággal” (Ady kifejezése!) is, mint azt az ekkor még áthatatos nemzetiséginek számító Mangra Vazul aradi gör. kel. püspökké választásakor írt cikkében kifejti.¹⁷ Életének ez a „debreceni” szakasza kétségkívül előnytelen hatással volt ekkori nemzetiségi és kelet-európai szemléletére. Ezek a kezdő publicista évei, a fenti kérdésekben is nem kevés bizonytalansággal.

Elmondhatjuk, hogy a helyzetkép való felismeréséig a nagyváradi környezet, a Nagyváradi Napló nélkül talán később sem érkezett volna el. Ez a „váradi időszak” a vízváltatója Ady nacionalizmusválságának is. Ebben a debreceninel jóval haladóbb, publicisztikailag értőbb és érzékenyebb környezetben, román irodalmi-művelődési kapcsolatai második szakaszán nagy hatással lehetett Adyra a hazai román színházügy, mint azt két fontos, egykorú cikke is mutatja.

Az elsőben Ady beszámol a két nép megbékélésén egész életén át fáradozó Iosif Vulcan (Vulkán József) *István vajda* című történeti drámája sikeres nagyváradi, magyar nyelvű bemutatójáról. „Örülünk — írja Ady —, hogy az ő (Vulcan) irodalmi működése csinálta meg az első nyílt kulturális közeledést Nagyváradon és Bihar vármegyében a románság és a magyarság között... Csináljunk egy tűrhető Magyarországot. Ez volna ám egy premier... Ha ezt nem csináljuk, akár még itt egymással civődünk s tűrjük a proletár milliók gyötremét, akadályozzuk a kultúrát, haladást és anyagi megerősödést, összecsap fejünk felett az ár.”¹⁸

Ha Greguss Ágost 1871-ben — több mint harminckét évvel a bemutató előtt — Vulcan Kisfaludy társasági beiktatásakor már a „kölcsonös kultúrközvetítőt” és a „béke emberét” értékeli,¹⁹ Ady felújítja és megerősíti ezt a felismerést. Az ekkor hatvankét éves Iosif Vulcan, a nagytekinélyű író, szerkesztő és kultúrpolitikus — ha egyéb körülmény az érdekeltek részéről nem zavarja — mindenképp alkalmas lett volna egy nagyobb szabású közeledési akció előkészítésére. Korai — 1907-ben bekövetkezett — halála a bizonyára Ady által is táplált reményeknek véget vetett. Vulcanról szólva feltételezhetjük, hogy Adyt is ő figyelmeztethette a hazai román színházügy helyzetére. Még az év novemberében, de már a Budapesti Naplóban Ady Zacharia Bărșeanu (Barișean), az akkori magyarországi román színházi alap ügyintézője bemutatásával hosszabb rokonszenvező cikket ír e tárgyban.²⁰

Ennek az őszinte és elismerő érdeklődésnek az áramkörében 1907 nyarán, az egykorú romániai parasztfelkelés hatása alatt két további, a határon túli és inneni

román néppel együttérző cikket jelentet meg a lapban. Az egyikben megvédi a román gimnazistákat, akik Ploesziben, a sétakocsikázó Károly király hintájába a felkelésben részt vett parasztok ügyében kegyelmi kérvényt dobnak. A kitűnő glosszájánál is érdekesebb számunkra az a nagyobb igényű, társadalmi-történeti hangvételű hosszabb írása, melyben az egykorú (nyilván a romániai parasztlázadás hatására jelentkező) máramarosi és Bihar megyei, Vaskőh környéki román parasztmegmozdulásokkal foglalkozik. Ebben a cikkében e népmozgalmakkal való már-már forradalmi szolidaritás hangján — az egykorú magyar publicisztikában feltehetően elsőként — kijelenti: „A máramarosi oláh (román) még tud lázadni, mert emlékezik Horára és Kloskára.”²¹

Nem véletlen, hogy *Bartók* erdélyi népzenei gyűjtése támogatójának, Ion Busiția-nak — román nyelvű (!) levele mellékleteként — az „Illés szekerén” verskötetet küldi, s ebben a levelében külön figyelmezteti román barátját a Magyar jakobinusok dalának a közös elnyomatásban szenvedő magyar és nem magyar népek összefogására szóló felhívására. „Sohasem volt még költőnk — közli Busițiaval —, akinek lett volna bátorsága hasonlólt írni.”²²

Bartóknak ezzel az 1912 januárjában Busițiahoz intézett, Rákoskeresztúrról Belényesre küldött levelével közelítjük meg Ady egykorú román irodalmi-művelődési kapcsolatai záró szakaszát. Erre az aránylag rövid, de annál mozgalmasabb szakaszra esik a *Goga* Oktaviánnal és *Isac* Emillel való kapcsolata.

Két, érdemében, mondanivalójában és szintjét tekintve is külön típusú kapcsolatról van szó. Gogához eleinte különösen mély, emberi és költői megbecsülés, majd a nem irodalmi okokból bekövetkezett elhidegülés, elzárkózás és megrendülés motívuma fűzi Adyt. A munkásmozgalom felé tájékozódó fiatal román költő és publicistát, Isacot, az akkor már nem kisszámú „nem magyar” Ady-rajongók ragaszkodása köti a költőhöz.

Goga és Ady nem hosszú életű irodalmi barátságába is meghatározó tényezőként belejátszott az egykorú hazai nemzetiségi kérdés válságossá válása, az Ady—Isac kapcsolatot ezzel ellentétben mindvégig az őszinte megértés, a kölcsönös emberi és írói megbecsülés motívuma jellemzi.

Ady tizennégy elején a Világban bírálja Goga „paktumpolitikáját”, de még ekkor — első nagy megrendülése szakaszán is — „különbséget tesz a román nép és történeti harcosai (Iancu), másrészt a Tisza Istvánnal egyezkedők között. Csak megilletődéssel emlékezhethünk az ekkor már mélységesen csalódott Ady szavaira: „Hidd el, hogy szeretlek, szeretem érzelmes, gyönyörű népedet, szeretem úgy mint a magamét... Vigyázzatok: hátha még olyan valakivel köttök kötést, ki soha még nem rajongott...”²³

Goga folyóiratának magát megnevezni nem kívánó (hangvételnél, kifejezésben a román költőre emlékeztető) nyilatkozója 1914 februárjában válaszol Ady hírlapi nyílt levelére. Két emberöltővel később, visszatekintve a cikk pontosan kidolgozott gondolatmenetére, úgy véljük, elsőrendű célja az volt, hogy elterelje a figyelmet Goga bizalmas kapcsolatáról. Ehelyett hangsúlyozta azt, ami ekkor, 1914 februárjában, napokkal a Tisza-féle paktumtárgyalások parlamenti nyílt kudarca előtt, amúgy is nyilvánvaló volt, hogy a magyarországi román nemzetiségnek joga van mindenféle tárgyalásra, hiszen nem kötelezte el magát. „Ne hidd — hangzik a viszontválasz összegezése — hogy néhány inségre jutott ember halálra zsidbaszthat egy népet... a népek közötti »béke« nem jegyzőkönyvekben és zöld asztalnál kötött egyességekben valósul meg”.²⁴

Az Ady—Goga üzenetváltás drámai szakaszára esik Emil Isac, az ifjú román haladó költő és publicista több, Adyhoz intézett üzenete, levélváltása. Isac bátran, félreérthetetlen nyíltsággal elismeri Ady Gogához intézett 1914. január 24-i hírlapi nyílt levelének azt a tételét, amelyben a költő elmarasztalja az egyezkedő román komitét, és ezen belül Gogát is. Az események felgyorsulására jellemző, hogy Adyhoz Kolozsvárról 1914. február 15-én intézett levele két nappal később már megjelenik a

Világban, hogy két emberöltővel később az Igaz Szó 1957. évi Ady-emplékszámában ismét közlétegyék.²⁵

Isac az egyetlen, aki nem nyugszik bele a történetekbe. Ő egyben az egyetlen román nemzetiségű bíráló, aki magyarul, a Nyugat hasábjain, elmarasztalja Goga kulcsdrámáját. Remek érzékkel és meglátással Rákosi Viktor Elnémult harangokjával hasonlítja össze Goga célzatos színpadi játékát: „A budapesti intellektualizált közönség — írja — már nem tapsol az Elnémult harangoknak...” Goga darabja — közli — „színpadra viszi a vezércikket, s a bukaresti színpadon mondatja el a parasztokkal Scotus Viator vádjait”.²⁶

És ez a nyíltszívű barát az egykorú román—magyar kapcsolatok terén még ennél is tovább megy. A Huszadik Században, Jászi folyóiratában megjelent román tárgyú sajtótörténeti tanulmányát „nemes barátjának, Ady Endrének” ajánlja.²⁷ Már korábban, 1914. június 15-i, Adyhoz intézett levelében kéri Ady engedélyét, hogy annak egyik egyfelvonásosát a modern román írók Szabad Színházában, Bukarestben előadhassák, amiből — a közbejött körülmények miatt — nem lett semmi. A Nyugatban 1914 végén közölt cikkének tanúsága szerint még ekkor is változatlanul bízik — mint írja — „a román—magyar béke” realizálásában.²⁷

Nem lenne teljes Isac Adyhoz fűződő egykorú kapcsolatainak képe, ha befejezésül nem idéznénk erről a bécsi magyar emigráns sajtóban közölt visszaemlékezését: „... Volt idő (talán igaz sem volt?), amikor egy maroknyi román és magyar entelktüel összefogott, hogy újravajítsák azt, amit a politikusok összerontottak: a megértés útját. Önök a „Világ”-nál és a „Nyugat”-nál a bátor szívű Jászi Oszkárval és a halhatatlan Ady Endrével az élen — mi, románok, a Noua Revista Romananál és csodálatos, ami senkinek sem tudott sikerülni, egy pár derék és bátor léleknek sikerült...”

A háború elszakított egymástól. Ady Endre halott és pihen. Neki, aki annyiszor hajszolta az életet, az álom késői boldogság. Jászi Oszkár száműzöttén rója a betűt...”²⁸

Ady politikai publicisztikájában jelentkezik az egykorú lengyel kérdés megítélése is. 1917 februárjában Ignotus háborús könyvét elemezve arról ír a Nyugatban, hogy „Sienkiewicz könyve, a »Bartek Slowik« a hősi mivoltnak a legmaradandóbb szatírája”. Ugyanezt a kérdést részletesebben 1918 februárjában, egyik legkésőbbi publicisztikai írásában fejti ki. „Sienkiewicznek — írja Ady — van egy nagyszerű háborús regénye... »Bartek Slowik«, magyarul a Hős elvitetik, hogy hős legyen, a porosz—francia háborúba. Annyi köze nincs Moltkehoz, Napóleonhoz, Bismarckhoz és a többihez, mint ma nekem vagy neked, embertársam. Mégis ő lesz a leg hősebb, háború után pedig tönkremegy, meghal, csupán, mert lengyel mégis. Ez a Sienkiewicz-történet egyike a legjobb, legmaibb történeteknek.” Ugyanezt az egykorú magyar háborús irodalommal, így Kiss Menyhért munkájával összehasonlítva is fenntartja. A lengyel mű így kerül ki a kritikai párhuzamból: „A történet magyar a Kiss Menyhértnél természetesen, de [értsd: ez a mű] magyarabb akármelyik mai háborús magyar vagy más írásnál”. Amiből nyilvánvaló, hogy Ady utolsó üzenetei egyikében milyen nagyra becsüli Sienkiewicz antiimperialista és háborúellenes álláspontját, s ebben a két, történetileg egymáshoz érkezett nép függetlenségi és antimilitarista küzdelmének azonos jegyeire is rámutat.²⁹

Ezzel az elgondolkodtató motívummal zárul Ady kelet-európai üzeneteinek sora.

IRODALOM

1. Jászi Oszkár könyve (A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés). Nyugat, 1912. máj. 16. sz., 835—7. p. — Ady Endre összes prózaí művei (a továbbiakban: AEÖPM) X. kötet 191—4. p. — Ady Endre publicisztikai írásai (a továbbiakban: AEPI) 3. kötet. 382—5. p.

2. Ady E.: Nationalisták (A magyar nacionalizmus). = AEPI 1. kötet, 252—3. p. és A nacionalizmus alkonya. = Budapesti Napló, 1905. ápr. 8. sz. — AEPI 2. kötet. 103—105. p.

3. *Ady E.*: A Duna vallomása. = *Ady Endre összes versei* I. Bp. 1972, Szépirodalmi Kiadó. 93–93. p.
4. *Móricz Zsigmond*: Válogatott irodalmi tanulmányok. Bp. 1952, 142–4. p. — *Pesti Hírlap*, 1919. jan. 30; 26. sz. — A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből (a továbbiakban: Szomszéd népi kapcsolataink) Bp. 1962, Tankönyvkiadó. 580–2. p. és *Ady E.*: Levél-féle *Móricz Zsigmond*hoz. (A menekülő élet, 1912.) = *AEÖV* I. köt. 572. p.
5. *Kirdály István*: *Ady Endre*. II. köt. Bp. 1970. Magvető. 469–470. p.
6. *Ady E.*: A cseh joggyakornokok. = *Budapesti Napló*, 1907. júl. 17. 164. sz. = *AEÖPM* II. köt., 539–541. p. — Szomszéd népi kapcsolataink, 570–1. p.
7. *Uő.*: *Comenius Ámos* utódja. = *Budapesti Napló*, 1908. ápr. 24. sz. — *AEÖPM* IX. köt. 213. p. — *AEPI* 3. köt., 88. p.
8. *Ady E.*: *Tolsztoj és Makoviczky*. = *Budapesti Napló*, 1907. nov. 27. sz. — *AEÖPM* IX. köt. 67–8. p.
- 8a. *Vö. Csukás István*: *Ady Endre a szlovák irodalomban*. Bp. 1961, MTA Irodalomtört. Int. 147 p., 6 t. (Irodalomtörténeti füzetek 35.) — *Hviezdoslav lírai válaszáról* ld. a tanulmány *Ady és Hviezdoslav* című, első fejezetét. (Uo. 7–15. p.)
9. *Vujicsics D. Sztóján*: *Ady és a szerb-horvát írók*. (Visszaemlékezések és vallomások margójára.) = *Világirodalmi Szemle*, 4, 1958. 2. sz., 128–137. p.
10. *Vujicsics D. Sztóján*: *Ady ifjúkori költeménye Kraljevic Markóról*. = *Irodalomtört. Közlem.*, 1961. 2. sz., 171. p.
11. *Ady E.*: *Zsivio*. = *Nagyvárad Napló*, 1902. szept. 5. sz. — *AEÖPM* III. köt. 135–7. p. — A horvátok vallása. = *Budapesti Napló*, 1908. febr. 4. sz. — *AEPI* 3. köt. 27–8. p. és *Uő.*: *Szégen*. = *Nagyvárad Napló*, 1902. jún. 20. sz. — *AEPI* 1. köt., 270–2. p.
12. *Uő.*: A szerb diákok. = *Budapesti Napló*, 1905. ápr. 6. sz. — *AEPI* 2. köt., 99–101. p.
13. *Vujicsics D. Sztóján*: *Ady és a szerb-horvát írók* ... *Világirodalmi Szemle*, 4, 1958. 2. sz., 129., 132. p. és *Manojlovic, T.*: *Endre Ady*. = *Letopis matice srpske* 296. köt., 1913. 23–5. p. — Szomszéd népi kapcsolataink, 575. p.
14. *Vujicsics i. m.* 136. p. és *Krljeza, M.*: *Madjarski lirik Ady Endre*. = *Eseji I.*, Zagreb 1932, 108–9. p.
15. *Németh L.*: *Krljeza Adyról*. (Tan. részlet.) = *Uő.*: *Kisebbségben*. Bp. 1942. 342–4. p.
16. *Munteanu, V.*: *Cosbuc si Petöfi*. = *Adevarul* (Buc.) 1928. nov. 20., 41. (13780.) sz. — Szomszéd népi kapcsolataink, 272. p.
17. *Ady E.*: *Hazafiatlan oláh főpapok*. = *Debreczen*, 1899. júl. 24. sz. — *AEÖPM* I. köt. 180–1. p. — *Tiszta választás*. = *Debreczen*, 1899. júl. 22. sz. — *AEÖPM* I. köt. 176–7. p. és *Uő.*: *Csaholó hazafiság*. = *Nagyvárad Napló*, 1902. júl. 5. sz. — *AEPI* I. köt., 280–2. p.
18. *Ady E.*: *Egy premier*. = *Nagyvárad Napló*, 1903. márc. 4. sz. — *AEÖPM* IV. köt. 46–8. p.
19. *Greguss Ágost* 1871. máj. 31-i beszéde *Iosif Vulcan* magyarországi román írónak a *Kisfaludy Társaság* soraiba választásakor. = *Kisfaludy Társaság Évlapjai* (új folyam) VII. köt. 1871–2. 146–7. p.
20. *A-y E-e*: *Zachariás úr*. = *Budapesti Napló*, 1903. nov. 8; 306. sz. — *AEÖPM* IV. köt. 180–3. p. — *Íratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában* III. köt., 512. p.
21. *Uő.*: *Az oláh gimnázisták*. (Azoknak a nép baja fája.) = *Budapesti Napló*, 1907. júl. 20. sz. — *AEÖPM* VIII. köt., 273–4. p. és *Uő.*: *A történelmi pellagra*. = *Budapesti Napló*. 1907. aug. 8. sz. — *AEÖPM* VIII. köt., 297–9. p. — *AEPI* 2. köt., 551–9. p. — Szomszéd népi kapcsolataink, 568–9. p.
22. *Vö. Demény János* [szerk.]: *Bartók Béla levelei* III. 73. p. — Szomszéd népi kapcsolataink, 653–4. p.
23. *Ady E.*: *Magyar és román*. (Levél *Goga Oktavián*hoz.) Írta: *Ady Endre*. = *Világ*, 1914. jan. 24; 22. sz. — Szomszéd népi kapcsolataink, 577. p.
24. *Luceafarul* 1914. 2. sz., 61. p. — Szomszéd népi kapcsolataink, 578. p.
25. *Világ*, 1914. febr. 17. sz. — *Kolozsvári levél Ady Endrének*. — *Igaz Szó*, 1957. 11. sz., 889–891. p.
26. *Isac, Emil*: *Domnul notar. Goga Oktáv színdarabja*. = *Nyugat*, 1914. ápr. 1. 7. sz., 498–9. p.
27. *Uő.*: *A progresszív román sajtóról*. = *Huszadik Század*, 30, 1914. 348–354. p. és *Isac, Emil*: *A román-magyar béke*. = *Nyugat*, 1914. dec. 16. sz., 650–1. p.
28. *Bécsi Magyar Újság* 1922. jan. 1; 1. sz. — Szomszéd népi kapcsolataink, 695. p.
29. *Ady*: *Ignotus* háborús könyve. (Egy év történelem. Jegyzetek 1914 tavaszától 1915 nyaráig.) = *Nyugat*, 1917. febr. 1; 3. sz. 314–5. p. és *Uő.*: *Daudet és Kiss*. = *Nyugat*, 1918. febr. 16; 4. sz. 359–360. p.

A teljes Élet

„A zoon politikonnak én nemcsak társas lényi, de politikus-magyar igazolása vagyok. Valószínű, hogy a halálos ágyamon is csak egy magyar vezércikk erejéig fogok beletápní a nagy Titokba.” Kifejezőbb és tartalmasabb jellemzést Ady publicisztikai munkásságára nem is találhatnánk. Az ő újságírói radikalizmusában összegeződött a századelő legteljesebb helyzetelemzése, amely egyben a magyarság tragikus sorsának felismerése is volt. Az a tragikus sors és helyzet Ady lírájában és publicisztikájában nem záródott a kilátástalanságba, írásaival új megoldásokra, felismerésekre nyitott távlatokat, megtalálva az értelmes élet és cselekvés teljességének lehetőségeit. Az életet többre becsülte minden művészetnél vagy elvont elméletnél. Az Ady-értékelések azzal követték el legnagyobb tévedéseiket, amikor a napi politikai feladatoknak sajátították ki radikális élet- és társadalomszemléletét. Ady lírája és publicisztikája világnézetté kristályosodott életérzés. Bölcséletét nem lehet a megszokott kategóriákkal valahová besorolni, töredezettségében is teljes értékű alkotás, indulatait mindig érvekkel beszélteti, elemzése a társadalmi lét gyökeréig hatol, gondolatai az ösztön igazolásától kapnak fényt és érvényességet. Ady, küldetését felismerve jól tudta, hogy vannak történelmi korszakok, amikor a „vezércikkyszerű poéma többet ér esetleg száz Homérosznál” (Disputa). Majdnem mindenik publicisztikai írása egy poéma, a mondatok sodrásából, a nyelv merész költőiességéből bontakozik ki a mondanivaló. A szavaknak, kifejezéseknek, szóösszetételeknek — „kultur-magyarság”, „komposzág”, „volt kultusz”, „tulipán-ország” stb. — ideológiai jelentéstartalmuk van, szimbólumértékükben érthető meg. Ady helyzetelemzésének jelentése nem ragad a meglevő, az egyszer érzékelhető és felfogható valóság konkrétságához. Egyszerre volt bizakodó, léletszerelmes, pesszimista, dekadens, pogány, keresztény, nietzschei, szocialista, kultúr magyar, nihilista, mert átélte az emberi lét veszélyérzetének minden formáját.

Sokan vádolták Adyt azzal, hogy messiánisztikus hite — új megváltónak kell jönnie — sekélyes, híján van minden mélyebb gondolati tartalomnak, Kosztolányi Dezső helyreigazítónak szánt kritikájában arról értekezett, hogy Ady küldetésiténének keleti miszticizmusát „ellentmondó bölcselletté gyúrta”. A költő, írta Kosztolányi, kevésbé hiheti, hogy politikai követelése — választójog, hadikölcsön stb. — meg is valósíthatók, s aki pedig erre hivatást érez, jobban teszi, ha képviselővé vállal, vagy felcsap agitátornak. Kosztolányi értékelő ítélkezésében a homo aestheticus visolygott a cselekvéstől. A profán csengésű tanáccsal — „vállaljon képviselővé” — nem érdemes foglalkozni. A filozófiai vagy esztétikai széplelkűséggel nem lehet a bornírt körülményeket megváltoztatni. Minden radikális változtatás feltétele a helyzetelemzés, amely lehetővé teszi a helyes cselekvés felismerésének szükségességét. A bornírtságot csak elemzéssel és cselekedettel lehet és kell megszüntetni. Ez pedig az ittlét otthonossá tételének erkölcsi imperatívusza.

Ady Endre publicisztikai írásaiban korának minden időszerű kérdésével és jelen-ségével foglalkozott, a háborús kiadások ellen éppúgy szót emelt, mint a zsidóüldözés vagy a nemzetiségi megkülönböztetés ellen, de bírálta a klerikalizmust, a hatalmi törekvéseket, a rendőri brutalitást, a militarizmust, a sajtó parazitáit, a politikusok visszaéléseit, feudális szokásokat, feltárta a kivándorlás és az egyke okait. Ugyanakkor a századelő legjobb irodalomkritikáit írta. Gondoljunk Móricz Zsigmondról, Krúdy Gyuláról, Mikszáth Kálmánról, Szabó Dezsőről írt kitérő bírálatokra. S milyen találó jellemzések olvashatók ezekben a bírálatokban! Bernard Show „a színpad legzsenszialisabb újságírója”, Molnár Ferencnél a „szimbólumok fölött táncol a mai,

összes publikumnak szánt, ravasz, divatos tánc", Tersánszky Jenő „annyira író, hogy néha önmagát tréfálja, kínozza érte", Rákosi Jenő „majdnem tehetség", Bánffy Miklós „amatőríró", de akiben van annyi tehetség, hogy egyszer megírja „aminek álmodni szokta magát". A történelmi személyiségekről írt jellemzése is eredetiek. Ezek közül csak egyet ragadunk ki. „Deák Ferenc sokkal jobban inkább Petőfi embere volt, mint Kossuth Lajos. Kossuth a néptribunná romlott, hiú, költőiségtelen rossz költő, Deák egy profán gesztusú nagy poéta" (Petőfi nem alksuzik).

Kezdő éveiben Nietzsche-től tanult, akinek az Örömről és az Életről, keresztény élettagadásról és a pogány teljességről vallott nézetei megbabonázták.

*„Pogány erőtlől, daltól, vágytól,
A lelkem immár nem buzog,
Megöltek az evangelisták,
Az életbölcsek, krisztusok.”*

De Ady írta irodalmunk legjobb Zarathustra parafázisát. Ezzel is bizonyítva a magyar nyelv rendkívüli erejét és megjelenítő képességét. Nagy hatással volt Adyra a kálvinizmus, az eleveelrendeltség ígéje és a protestáns magatartásban megtestesülő szabadgondolkodás. A kezdő évek után Comte-, Spencer-, Ibsen-, Heine-, Baudelaire-, Verlaine-hatás mutatható ki. Anatole France-ban az új típusú gondolkodót üdvözölte, aki nem fordul Istenhez, ha kétségbeesik, megvigasztalódik az emberben. Mommsent szociáldemokratákhoz való közeledéséért magasztalta. A magyarok közül Csokonait és Petőfit tartotta a legtöbbre.

A századforduló társadalmi és szellemi válságát a különböző alkatú és kultúrájú írók és gondolkodók másképpen érzékelték Budapesten, Bécsben, Prágában és Zágrábban. E korszak ellentmondásai a sárga-fekete birodalom társadalmában hozták felszínre azokat a problémákat, amelyek csak az első világháború után váltak általánosan felismertté.

A fiatal Lukács György ekkor írt műveiben — A lélek és a formák (1910), A modern dráma fejlődés-története (1911), Esztétikai kultúra (1913) — a politikát teljesen alárendelte az esztétikumnak és etikumnak. Az esztéta „utolsó ítéletet” mond a dolgok felett. A politika eszköz, a kultúra a cél. A szocializmusról akkor még úgy vélekedett, hogy nincs lelket mozgató vallásos ereje, amely egykor a kereszténységet jellemezte. Azért jött létre a „tökéletesedett bűnösség” állapota, mert a valóság maga alá gyűrte az etikai szférát. „A világ állapota feletti permanens kétségbeesés hangulatában” írta Lukács legjelentősebb fiatalkorú művét, a *Die Theorie des Romanst* (1914—1915). Kultúrelemzésének fő problémája a pusztaság létezés és a lét kettősségének feloldása valami nagy teljességbe, mert a szétszakítottság nem az emberi természet velejárója, hanem egy történelmi korszak sorsa. Az épség mintájának az antik görög kultúrát tartotta, melyben „a csillagos ég a járható utak térképét jelentette”.

Nem Lukács volt az egyedüli gondolkodó, aki egy új szellemi korszak eljövételéért forgatta tollát. Mannheim Károly Comte-elméletét átfogalmazva, három történelmi-kulturális korszakot különböztetett meg. A harmadik fokon az anyag és a kultúra teljesen eltávolodott a lélektől és arról már nem mond semmit”. Az emberiségnek „új tartalmú metafizikára” volna szüksége. Mannheimnél is, mint Lukácsnál, a kultúra felé fordulás eltávolodást jelentett gyakorlati megoldások lehetőségeitől.

A Vasárnapi kör írói és filozófusai a 19. századi pozitivizmust elvetve, egy új normatív etika pátoaszát hirdették. Ez volt a budapesti szabadiskola elvi programja.

Ebben az írásban csak utalószzerűen foglalkozhatunk Kafka, Mussil, Broch, Rilke vagy Wittgstein válaszadásával, a kor társadalmi és szellemi válságára. Kísértetvilágnak érezték környezetüket. Tegyük hozzá, hogy a monarchia társadalmában és hatalmi gépezetében rejtetten, a felszíni formák alatt, érzékelhető volt az elember-

telenedés tendenciája. Franz Kafka regényeinek és novelláinak világa a valódi létezéstől elszakad a lehetőség szerint meglevő valóságfelettibe.

A prágaiak egyik legmarkánsabb képviselője, Alfred Kubin egyetlen regényének — Die andere Seite — egyik szereplője aktákkal zsúfolt termeken keresztül vándorol, a fogadóhelyiségben egy alvót talál, akinek arca percnként változik. Az élszemélytelenedésről és elidegenedésről szólva hivatkozhatnánk Musil „tulajdonságok nélküli emberére” vagy Karinthy Frigyes ebben az időben elkezdett novelláira. A kiszolgáltatott létezésben érzett szorongás és félelem a korszak alapérzése volt.

„Jobb nem vagyok, mint annyi sok más. Egy beteg korszak dalosa” — írta Ady egyik késői versében. De Ady Endre a kétségbeesés helyett a bornírt társadalmi berendezkedés kritikáját és a valóság megváltoztatására való felkészülést választotta. Lukács György az egyik interjújában mondotta: „Ady Endre gyakorolta miránk azt a benyomást, hogy ez a dzsentroid kapitalista Magyarország, ami van, az egy elvetendő dolog, és a helyes magatartás, ahogy Ady egy versében mondja: »Protestáló hit és küldetéses vétő, eb ura fakó, Ugocsa non coronat«. Most én egyszer azt a paradoxáit már kifejtettem, hogy bennem fiatal koromban a hegeli filozófia össztársadalmi felfogása úgy vegyült az Ady »Ugocsa non coronat«-jával, hogy én a hegeli filozófiának azt a tételét, hogy el kell helyesnek ismerni a történelmi fejlődés minden etapját, és ennél fogva van egy kibékülés a valósággal, ezt én anélkül, hogy gondolatilag nagyon tisztáztam volna, az Ugocsa non coronat nevében elvettem és ezzel bennem volt egy bizonyos nemkööttés a kapitalista társadalommal szemben. Nem állítom azt, hogy ez egy szocialista képzet lett volna arról, hogyan kell csinálni, csak azt, hogy a kapitalista társadalom a legrosszabb társadalom, ami lehetséges.”

Ady publicisztikai írásait a valóság ésszerűségében való kételkedés, a totális kritika, éleselméjű, gyakorlati helyzetelemzés jellemzi. Adynál a forradalom „teljeséges Élet”, felemelkedés és megtisztulás, hogy megvalósuljon a „főiségesen emberi társadalom”. Esmét akart lehelni egy eszméletlen korb, célt akart adni a céltalanságnak, halhatatlansáért harcolt száraz kenyér mellett. Ady íásaiban tört felszínre a magyar társadalom „kínzó nyugtalansága”. Azokat szerette volna a hatalmon látni, akik átérzik az ország tragikus sorsát és változtatni akarnak rajta. „Ha a püspökre és gróba belegázol Árpád és Tuhutum méltó utódja: a büszke magyar polgár és még büszkébb magyar munkás. Árpád és Tuhutum nem azért vezettek ide bennünket, hogy békák legyünk, s gólyakirályokat emeljünk magunk felé a mocsárra csinált Magyarországon” (Pusztaszeren). A totális kritika nemcsak a magyar társadalomra vonatkozik. Az európai történelemnek — írja Vadak, törpék, majmok című reflexiójában — voltak gyászos, hősies, cifra korszakai, de a század fordulójához hasonló még nem volt: A *homo sapiens megutálta önmagát*. „Elérkezett a tömegekig a nagy magányos Emberek embergyűlölete, s ha a tömeg nem is hallott még Nietzschéről, de Nietzschét követi. Nem véletlen dolog az, hanem olyan okvetlen, mint egy lángész megjelenése, hogy most Párizsban az emberek önmegvetődsit játszanak. Íme, az új humanizmus, a szociális lény kultusza, az emberpártolás dicsekvő érdemének — másik oldala.” Sajnos, a zseniális megfigyelések, az elembertelenedés érzékelése töredékesen, reflexiókban maradtak. Ady nem vállalkozott a jelenségek elméleti elemzésére, alkata, indulatai, szenvedélyes vitatkozó képessége nem engedték, hogy elmélyüljön a valóság elméleti tanulmányozásában.

Természetesen Ady elsősorban a magyarországi társadalmi és politikai viszonyokat bírálta, a mágánások és papok uralmát, akik romlásba vitték az országot. Tiborc milliónyi unokája műveletlen és anyagi nyomorban él, sokan közülük kénytelenek Amerikába vándorolni. Egyik oldalról a klerikalizmus, másik oldalról a mágánasuralom folytatgatja az országot. A cicomás áltudomány, akadémikus vaskalaposság, anekdotairodalom, csárdásköltészet, feudalizmus, pénzeszsákdölyf, üzérkedő irodalom és sajtó, tünetei a mind súlyosabbá váló korfolyamatnak. Bírálta a végrehajtó hatalom túlsúlyba kerülését a törvényhozó hatalommal szemben, centralizmust, bürokráciát, a rendeletekkel történő irányítást, a hivatali ranglétrát, a parlamentben folyó színjátszást, idejétmúlt szokásokat, az állami tisztviselők többarcúságát. Az állam-

gépezet önmaga tökéletesítésébe fulladt. Ezért van Magyarországon annyi álköltő, világmegváltó féltehetség, bölcsekedő újító, lélekvándorlást hirdető magántudós. Az ország elmaradottságát a felemás polgári fejlődés okozta. Mivel nem volt egész társadalmat megváltoztató „erupciós forradalom” — a 48-as forradalmat sem tekintette teljes forradalomnak —, az idegenekből összeverődött polgárság a szövetséget a könnyen hajlítható lateiner néppel és az eladósodott dzsentrivel kereste, közben Tiszának tisztelgett. Ezért a munkásságnak kell elvégeznie és betöltenie a polgárság szerepét. Ady nagyon fontos szerepet tulajdonított az értelmiségnek: a szellem embe-reinek kell a haladást és változtatás szükségességét a parasztokban és munkásokban, a hatalomból kirekesztettekben tudatosítaniuk.

Ady bírálatát nem korlátozta a magyar viszonyokra. Több írásában foglalkozott Kelet-Európa országainak társadalmi és kulturális helyzetével. A Balkánon is alacsony volt a kultúrmérce és nagy volt az anyagi nyomor. Éppen az 1907-es romániai parasztfelkelés évében írta, hogy a bojáruralom alatt levő Románia Kongó-völgye. „Kongó és kongóbb minden más országnál”. A fejlett nyugati országok társadalmát is bírálta. Svájcról írta: „...a tökféjú kapitalizmusnak s a pedáns tanárkodásnak forradalom ellen véglegesen beoltott és biztosított földje” (Disputa). A német császárság és a junkerség bírálatából sohasem fogyott ki a tolla.

Sokat vitatták és ma is vitatják Adynak a szocializmusról vallott felfogását. Mint már mondtuk, Adyt nem mint teoretikust, még kevésbé mint politikust kell olvasni. Ha ezt tennénk, teljesen érthetetlen volna előttünk, hogy miért nevezte a protestantizmust a szocializmus testvérének. Ady szocializmusa — *humán szocializmus*. Az új szocialista rendtől az ember felszabadulását várta, az elnyomás minden formájának megszüntetését, a kultúra és az emberi szabadság eljövételét. Ady szocializmusa antropológiai színezetű, nem dogmák, elfogadott magatartási és erkölcsi minták kényszerrendszere, mely lehetőségeiben új uralmi rendet rejteget. Egyik fiatalkori írásában — Brunetiére esete (1904) — a francia szocialistákat azért bírálta, mert saját gondolkodási sémájukat rá akarták erőszakolni a társadalomra. A gondolkodás és véleményalkotás nem lehet egy elfogult csoport kiváltsága. Brunetiére-ben az intellektuális kultúrát gyűlölték. „A szocialisták ügyesebbjei olyanformán fejezik ezt ki, hogy ők a mai műveltség ellen is küzdenek, a mai gondolkodásformák ellen is, nekik nem kell a régi klasszikus műveltség, mert ez voltaképpen középkori. És rettenetes gúnnyal aposztrofálják az athéni lelkeket, akik, szerintük a gondolkozást csak a gondolkozásért, a művészetet csak a művészetért művelik. Ők az emberi gondolkodás nagyságát egy munkásügyi reform kigondolásában szabnak meg, ami szép dolog, de talán nem minden. És szabad szabadon gondolkozni a szocialista séma szerint.” Nekik Zola is csak azért nagy, mert politikájukban támogatta. Ady fejtegetésének logikája és erkölcsi tiltakozása érthető. Ha a forradalmi a teljes-Élet, mely megszünteti az osztályelnyomást, új társadalmi berendezkedést teremt, akkor a kultúrának és a szabad gondolkodásnak is teljességet kell biztosítson. A szellemi és cselekvési szabadság nélkül a szocializmus elidegenül lényegétől, az emberi teljességtől.

A századforduló uralkodó ideológiája a nacionalizmus volt. Kelet-Európában a féltreudális körülmények között az a téveszme vált a politikai gyakorlatban elfogadottá, hogy a haladó demokratikus eszmék a nemzeti közösség létét veszélyeztetik. A változásoktól való félelem érzése növelte a más nyelvű és kultúrájú közösségek iránti agresszivitást, az állam megnyirbálta a közszabadságot, árulókat, bérenceket gyanított azokban, akik másképpen gondolkodtak, elvtelen megegyezésekkel és szövetezésekkel, tekintélyuralommal próbálta elhárítani a „veszedelmet”. Az ideológusok kitalálták a politikai nemzet fogalmát: az állampolgárok függetlenül etnikai eredetükre, nyelvükre, kultúrájukra, egy nemzetet alkotnak, ezért az államnak feltétlenül engedelmisséggel tartoznak. A nacionalizmus nyugati ideológusai sem gondolkodtak másképpen.

Renan a polgári demokrácia principiumainak szellemében a nemzetet olyan közösségnek tekintette, amelynek lényegét a szakadatlan népszavazás képezi. A fran-

cia nacionalizmus jó tollú írója, Barrès, elfogadta a köztársaságot, mint államformát, de a liberalizmust, a demokráciát, a parlamentáris rendszert elvetette. Barrès szerint a demokratikus eszme és intézmények bontották meg a francia nemzet érzelmi és gondolati egységét. A francia forradalom évében Franciaország lakosságának csaknem fele (45%) nem vallotta a franciát anyanyelvének. A forradalmárok az egységes állannyelv kiterjesztésében a fejlettebb kultúra elsajátításának eszközként látták, gazdagítani akarták az ország más nyelvet beszélő etnikumait. Barrèsék nacionalizmusa más fogantatású, a politikai nemzet belső egységesítését a külső terjeszkedés és hegemonia alapfeltételének tekintették. A közhangulat nemzeti önimáddal és türelmetlenséggel telítődött.

A kelet-európai országokban a politikusok áljelszavakkal szereztek meg politikai megbízatásokat, a demokratizmus látszatával kormányozták az illuzórikus politikai nemzetet. A politikus személye körül mítoszt szőttek, tőle várták az állam megmentését, az ősi erények beteljesedését. Döntő szerephez jutottak az arisztokraták, dzsentrik, katonák, bojárok, a tevékeny polgári morállal szemben a nemesi-katonai szokásokat és magatartást fogadták el a közéleti és társas viselkedés erkölcsi mértékéül. Az egység, rend, fegyelmek, tekintélytiszteltet, forradalomellenesség téveszméihez szegődött az úgynevezett „nemzeti intelligencia”; írók, történészek, papok, tanárok, néptanítók hittérítő munkáján keresztül kellett bizonyossá váljon, hogy az állam a lehető legjobb irányban halad. A hivatalos kultúra alárendelődött a politika érdekeinek. (A politika táplálta nemzeti hiúság teljesen háttérbe szorította a nemzetek valóságos értékrendjét.) Az ideológia mindent alárendelt a nemzeti célszerűségnek, a nemzet érdekében és nevében elkövetett cselekedet a legfőbb jó, a tudományos kérdések érvényét és igazságát is a politika döntötte el.

Ady kegyetlen kritikája nemcsak a nacionalizmusra mint ideológiára irányult, hanem a társadalmi-politikai berendezkedésre is, amely létrehozta és fenntartotta a nemzeti meg tévesztésnek ideológiáját.

A kétfejű sas egyik feje szittyá arcú, magyar bajuszú, a másik Loyolára emlékeztet. A nacionalizmus és klerikalizmus közül a nacionalizmus a veszedelmesebb. „A nacionalizmus maga ezer arc. Megzavarja a legbiztosabb szemű embert. Lefoglal magának minden emberi gyöngésséget. Utazik tradícióra, kegyeletre, fajbüszkeségre, kenyéririgységre, minden erényre és bűnre” (A magyar kétfejű sas). A hazafiassággal kérkedő klerikalizmus veszedelmesebb a nyílt klerikalizmusnál. A reakció sok nemzeti eszméje ősködő, hencegő, együgyű, vad nacionalizmus, fajtenyésztés és agrarizmus.

De Ady a francia nacionalizmust sem kímélte. Maurice Barrès Wekerléhez hasonlította. „Egy kicsit Wekerle Sándor — életprogramjában s egy kicsit Prohászka Ottokár — reverendátlanul, szép, merész és veszedelmes féligazságokkal” (Maurice Barrès). A francia nacionalizmus is gyűlölte a világosságot, szidta a haladást, liberálisokat, zsidókat, hugenottákat, táborába gyűjtötte a bonapartistákat, királypártiakat, agrariusokat, papokat, arisztokratákat. Ady a magyar nacionalizmust összehasonlította európai rokonaival, érdemes ebből az írásból is néhány mondatot idézni. „A magyar nacionalizmusnak mindenütt van rokonsága, mert nagyon sok színű. Leghasonlatosabb a spanyolhoz, mert a papok malmát hajtja. Rokon a porosz junkerekével, mert a föld zsarnokságát célozza. Testvérségben él az osztrák keresztényszocialistákkal, mert a római vezetés közös, s mert ostoba és galád módon gyűlölködő, antiszemita. Talán közelebb áll még az orosz cézárizmus szelleméhez is, mint azokhoz, kik a humanizmust és a haladást szolgálják” (Nacionalisták).

Ady publicisztikai írásaiban a nemzet fogalmát (populus Werbőczianus) elválasztotta a nép fogalmától (plebs): az egyiket az ideológia alkotta uralmi célokra, a másik: politikából kiszorított sorsközösség. A társadalmi kérdések és a nemzeti közösség sorsa szorosan összetartoznak. A nemzet alatti nép, amelyet a befejezetlen polgári forradalom nem tudott jogokhoz és demokratikus életlehetőségekhez juttatni, csak a teljes-Életet megvalósító politikai és társadalmi forradalommal emelkedhet azonos célokat követő politikai közösséggé. Ady a nemzeti és nemzetiségi kérdésben

korának legtisztábban tájékozódó gondolkodói közé tartozott. A magyar szocialisták legjelentősebb ideológusa, Szabó Ervin, ha nem is volt közönyös a nemzeti hagyományok iránt, de Adyval és Jászival ellentétben, viszonylag keveset foglalkozott a nemzeti kérdéssel, azt hitte, hogy a szocializmusban az összes nemzeti problémák maguktól megoldódnak.

A nacionalizmus kiszolgáltatottjai között a nemzetiségek sorsa a legnehezebb, kétségbe vonják nyelvük használatának jogosságát, kultúrájuk eredetiségét, értékrendjük érvényességét, lojalitásukat, közösségi életük értelmét. Pusztá létezésükkel is veszélyt sejtetnek. Ady Endre védelmébe vette a monarchia nemzetiségeit. „Én minden fajt, nyelvet, vallást, meggyőződést és jogot tisztelek, extra et intra Hungariam. Sőt én az erőszakos magyarosításnak sem vagyok a barátja.” (Tanulmányok, 1901). Ady felismerte, hogy Magyarország, mint minden több nemzetiségű ország, csak mint demokratikus népállam maradhat fenn.

Mikor Octavian Gogát a szegedi börtönbe zárták, Ady testvéri üdvözlését küldötte a román költőnek. Mint demokrata és internacionalista elítélte a Román Nemzeti Párt vezetőit, amikor tárgyalásokat kezdetek a reakció „gyűlevész, utálatos had”-ával. Az elnyomott és kiszolgáltatott nemzetiségek csak a radikálisokkal és a szocialistákkal szövetkezhetnek, mert egyenjogúságot és önrendelkezést nem lehet azoktól várni, akik uralmuk biztonságáért kezdenek tárgyalásokat. Emil Isac Adynak a Világban megjelent cikkét lelkesen üdvözölte. Ady Gogát akkor is bírálta, amikor az a nacionalistákhoz csatlakozott. „Egy nemzet, aki súlyos shakespeare-i helyzetben legjobbjai valakijének megengedi, hogy embert lásson az emberben, s terhelt, teli magyarságával a legszigorúbb napokban is hisz a legfölségesebb internacionalizmusban, nem lehetetlen jövőjű nemzet. Amelyik nemzet ma internacionalista fényűzéseket engedhet meg magának, nyert ügyű” (Levél helyett Gogának, 1915). Ady nemzetiségekhez való viszonyát nem tette a mindenkori politikai fordulatok függvényévé. Magatartása és íráserkölcse az egyetemes emberségtől volt teljes. A nemzetiségek közösségi létét és életlehetőségeik szabadságát az emberi lét adottságaként fogta fel. A nemzetiségekhez való viszony mindig erkölcsi kérdés volt és marad. A nyelvi, kulturális és politikai megkülönböztetéssel való szembefordulás erkölcsi parancs, amit nem lehet a taktikai fondorlatoknak alárendelni.

Erkölcös kultúrember a nacionalizmushoz sohasem szegődhet. Ady elismeréssel írt Jászi Oszkár könyvéről. Úgy vélte, hogy Jászi megtalálta a nemzetiségi kérdés megoldásának archimédeszi pontját. „Megérezte, hogy a sok népű, sok inségű, sok kultúrájú, sok rongyú, sok szolozsmájú ország a leggazdagabb kultúranciók, lehetőségek, érdekességek országa” (Jászi Oszkár könyve). Ady Endre írásaiban folytatódott Wesselényi Miklós, Eötvös József demokratikus humanizmusa.

Történelmünknek nincs kegyetlenebb értékelője, mint Ady Endre, aki tragikus sorshelyzetben is világosan ítélt jelenről és rég múlt korokról, totális kritikája mentes a mostan divatos mindentagadástól, nem vetette el a múlt értékeit, a történelemnek azokat a korszakait és személyiségeit, akiknek munkája és alkotása minta, lelkesítő példa lehet.

A hivatalos ideológia az arisztokrácia uralmát magasabb intelligenciával, ország-szerző történelmi jogával indokolta: a fejlettebb kultúra predesztinálja őket a vezetésre, a plebs engedelmességgel tartozik, mert képtelen az ország irányítására. Ady kitűnő érzékkel a történelmi osztályok intelligenciáját vonta kétségbe, szellemi és erkölcsi felbomlásuk kórképével bizonyította, hogy elvesztették, ami egykor képessé tette őket a vezetésre, az új körülmények között csak a forma maradt örökségül.

A régi porták az európai és a magyar irodalom minden értékes alkotását beszürezték, a dédapa Voltaire-t szerette, az apa radikális reformer volt, de a kiegyezés után meghiggadt az „európer”, az unoka pedig cicomázkodó bús magyar, egyszerűen 1847-es és 1849-es, a zsidókat és a nemzetiségeket szidja (Amit a régi porták mesélnek). A lelkesítő, új erőt adó példa Erdély, Dávid Ferenc, Bethlen Gábor, Apáczai Csere János, Bolyai János, Wesselényi Miklós országa. Erdély gyűjtőlencséje volt az európai kultúrának, szabad államként tárgyalt az európai hatalmakkal, itt

mondották ki először Európában a vallásszabadságot. „A lantosoknak itt van vidám, szabad útjuk, innen adják az eseményeket Nagy-Magyarországnak, szegény, sanyargatott, szomorú földnek. Bethlen Gábor itt teremt az oláh pakulároknak irodalmi nyelvet. Itt siratja az első magyar kultúrember, Szenczi Molnár Albert, hogy ő magyar, de nem lenne más egy viláért sem. Itt terem az első asszonyíró, azután az erdélyi Mikes Kelemen példája annak, hogy nekünk futni kell a germántól, s nyugatabbra menni eszmeházasodások céljából, és ugyanő az, aki megmenti tisztaságát, becsületét a kemény, szegény, de szűz és erős magyar nyelvnek századokra. Descartes Erdély révén jut Keletre, Comenius Amost erdélyi asszony veszi észre. A székely balladák vetekednek ez időből a skótokkal, Rákóczi Versailles-ban is becsült nagyúr, Bogdány, Mányoki, Kupeczky már festhetnek Erdélyben.” (Ismeretlen Korvin-Kódex margójára.) Ady kétségbeesettségében az erdélyi hagyományok folytatását kérte. Elsősorban az értelmiségtől, mert „Ma a magyar intellektusok a magyar hajdúk.”

A „kultúrmagyarság” a régi hagyományok értékeit és az új kultúrát kell elsajátítsa. Ady azt is jól értékelte, hogy a magyarság tudatzavarait nem kis mértékben a lemásolt, máshonnan behozott műveltség mechanikus átvétele okozza, a századfordulón az ország valóságos rakodóhelye volt „minden ideaáramnak”. Az elmaradottság, és a félig elsajátított műveltség tette az országot Kelet és Nyugat partjai között mászkáló *kompországgá*.

„S még a Templomot se építettük föl

S fölolvastt a világ kohója

S elveszünk, mert elvesztettük magunkat.”

(A szétszóródás előtt)

A csak átvett, nem asszimilált kultúrkörnyezetben az ember idegennek érzi magát. Az átvétel csak akkor növeli az alkotóképességet, ha belső tartalommal válik, idegekbe, magatartásba, közérzetbe, gondolkodásmódba asszimilálódik. Az élet teljességét jelentő szocialista rendet Ady olyan társadalomnak képzelte el, amely lehetőséget teremt a Templom felépítésének, az értékekben való megmaradásra. Ady a kultúrtársadalom megteremtését a városoktól várta, Nagyváradtól, Szegedről, Aradtól, Temesvártól, Pozsonytól, Győrtől, Miskolctól. Szembefordult a múlt felé búsongó agrariusok avitt hagyománytisztivel. De azokat is bírálta, akik elolvasnak néhány német könyvet és a magyar irodalom megváltóinak szerepében tetszelegnek. (A duk-duk affér.) A hagyomány a korszerű értékrend szintézisében őrzi meg jelentését.

A kultúra nem a politika színeváltozása, hanem magatartást, cselekvést, gondolkodásmódot meghatározó értékrendszer. A „*kultúrmagyarság*” fogalma, amelyre Ady annyit és annyszor hivatkozik, gondolkodásmódban és magatartásban megtisztult magyarságot jelent, olyan elfogultságoktól és partikuláris érdekektől mentes nemzeti közösséget, amely a nembeliség szintjén gondolkodik és cselekszik. E fogalom jelentéséből tudjuk megérteni Adynak a nemzetiségekhez való viszonyát is. A régi kultúr-Magyarországot kereste Erdély történelmi múltjában is. A Templomot is a kultúrmagyarság kell felépítse.

E század elejére az ember elvesztette régi istenhitét. A darwinizmus bizonyossá tette az ember természeti eredetét, a tudomány az embert magára hagyta a világ-egyetemben, a comte-i és spenceri fejlődéelmélet kevésbé radikális formában, de a nietzschei igazságot — „Isten meghalt” — változtatta tényszerűen is igazolható világnézetté. Csökkent az egyházak tömegbefolyása. A hitfelekezetek nem váliáltak a dialógust, új pótszereket kerestek, vallási pártoskodásba menekültek a történelem világnézeti kérdései elől. De az új filozófiák sem tudták a lélek feszültségét feloldani, a vallásos hitet olyan meggyőződéssel helyettesíteni, amely képes az ittlét értelmét és célszerűségét sorsként elfogadtatni.

Ady rajongott a nyugati polgári demokrácia vívmányaiért, voltak pillanatai, amikor azt hitte, hogy Franciaországban tíz éven belül a szervezett munkásmilliók átveszik a hatalmat. A rajongás nem volt egyoldalú, bírálta a polgári társadalom hatalmi szerkezetének torzulását, a pénz koronázta a harmadik köztársaságot, a pénz pedig konzervatívabb, mint egy Habsburg császár és király. A háború éveiben is mentes maradt a gyanúsítás vagy uszítás minden formájától, csak egy mondatát idézzük, az igazi Franciaország „nem a mob, hanem az örök francia génusz” (Vigasztaló Anatole France).

A „nyugati modell” a marxista munkásmozgalomban és a népi írónál elvesztette jelentőségét. A népi írók legjobbjai a magyar valóságból akartak olyan új, sajátosan magyar társadalmi berendezkedést és kultúrát létrehozni, amely példával szolgálhat a válságba került emberiségnek. Németh László kultúrkritikája és eszményi „minőségi szocializmusa” a világnak is újat hozó magyar műhely tervvázlataként érthető meg helyesen a fel nem épített Templom tervrajza. Ady radikalizmusa a munkásmozgalomban és a népi írók társadalomszemléletében is folytatódott.

Ady az egész életet megváltoztató forradalmat várta, hogy a magyarság sorsa jobbra forduljon. „Az itthonon kívül minden idegen, az itthoni pedig gyötrelmes volt neki. Az éjszakába is előle menekült, de az itthoniba; a jövőbe, de a házaiba — a hazai forradalomba, amit minden külföldi megmozdulás meglökni, serkenteni, elindítani hivatott volt.” (Fülep Lajos: Ady éjszakái és éjszakája.)

HAJNAL GABRIELLA: BIZÁNC

Ady költészetének hatása Bartók és Kodály életművében

Az a két nagy magyar muzsikusként, aki 1906-ban a magyar népdal jegyében életre szóló barátságot kötött egymással, egyszerre mindkét esetben a korszakban kezdte pályafutását, amelyet Ady Endre korának nevezhetünk.

Fel kell figyelni arra, hogy Kodály Zoltán életművét éppúgy, mint Bartók Béláét is: bizonyos értelemben útra indítja és meghatározza, egészében átszői az Ady költészetével való találkozás: Bartóknál talán az útra indító, Kodálynál az egész életművet átszövő mozzanat jellemző. Kissé szűk értelmezése volna ez a két muzsikusként életművének, ha nem tudnánk: Ady esetében olyan poézisről van szó, ami bölcséleti világképet is mutat, eszméket hordozó líra, életes versek mitikus rendje, dantei méretű palota. Ady — saját szavai szerint — nem bűvésznek, de „minden”-nek jött, poéta-Széchenyi vágyott volna lenni. Nyelvújító és egyben gondolatiasztó költészet volt ez: törvényszerű, hogy a vele való találkozásból a legnagyobbak lantján örökbecsű opuszok születtek. Olyan kompozíciók, amelyek Bartók és Kodály életművének ragyogó ékkövei, néha talán kulcsdarabjai is.

Mielőtt Kodály idevágó opuszait említenénk, és helyüket életművében meghatározni, foglaljuk össze, amit Bartók hasonló műveiről és az Ady—Bartók kapcsolatáról tudunk.

Az öt Ady-dalt egybefoglaló, 1916 februárjától augusztusáig keletkezett op. 16-os ciklus valójában egyszeri találkozást idéz, és bizonyos értelemben személyes jellegű. Mindenekelőtt ez az egyetlen „modern” és vállalt (tehát kiadott) ciklus, amelyet Bartók a műköltészetből merít. Tudjuk, Bartók életművét — mint Kodályét — cantus firmusként népdalfeldolgozások kísérik, a dalliteratúra azonban nem foglalkoztatta Bartók amúgy is egy rendkívüli eredetiségű hangszeres megújulásra összpontosító képzetét. A publikált sorozat személyes jellege pedig — azonkívül, hogy a versek karaktere is (*Három őszi könnysepp, Az őszi lárma, Az ágyam hívogat, Egyedül a tengerrel, Nem mehetek hozzád*) erre mutat — egy közvetlenül ezt az opuszt megelőző, Bartók életében soha ki nem nyomtatott, elő nem adott op. 15-ös öt dalból nyilvánvaló. (*Az én szerelmem, Szomjasan vágyva, A vágyak éjjele, Színes álomban, Itt lenn a völgyben* — valamennyi Bartók baráti köréhez tartozó műkedvelő költők, diáklányok verse.) Ez az op. 15-ös öt dal manapság életrajzi szempontból válik érdekessé a kutatók előtt. A Bartók-hanglemez összkiadás e darabokat tartalmazó felvételéhez írt ismertetőből (Somfai László munkája) kiderül, hogy az op. 16-os öt Ady-dal valójában az op. 15-ös sorozat kvázi „korrekciója”, de témavilágában ezek mégis rokon. Bartók e kétszer öt ének-zongora darabban egyaránt forró szerelmi líra dalosa. Az Ady-versek anyaga érthetőleg a korábbi opusz hangulatkörében mozgó válogatás. Ennyiben személyes jellegű.

Egyoldalú lenne a kép, ha nem tennénk ehhez hozzá az ötvenes évek derekán tett felfedezést, egy román nyelvű levél Adyra vonatkozó adatait, amelyet Bartók 1912 elején írt. Bartók a bihari népzene gyűjtésben öt segítő belényesi tanárnak küldi *Az Illés szekerén* című kötetet, és e kísérő levelében a kötet kilenc versére utal. A lapszámmal jelölt versek közt egyiket külön kiemeli: a *Magyar jakobinus dalát*. „Sohasem volt még költőnk, aki ilyet le mert volna írni” — jegyzi meg erről a versről Bartók. Ez a vers — és túlnyomórészt a hozzá kapcsolódó többi — azt mutatja,

Ady Endre születésének 100., és Kodály Zoltán születésének 95. évfordulójára készült előadás. Elhangzott 1977. november 30-án a kecskeméti Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet rendezésében, a Tudomány és Technika Házában megtartott tudományos ülésszakon.

hogy ez idő tájt már a korabeli hazafiság Ady költészetében lírai hévre lobbant radi-kális (internacionalista) átértelmezése érdekelte a „Kossuth”-szimfónia egykori szer-zőjét elsősorban. Ez immár egy korszerű, univerzális érvényességű megfogalmazás volt, négy esztendővel korábbi az op. 16-os verseknél. Ezt a megfogalmazást érezzük Bartók akkor komponált zenéjében is, anélkül, hogy Ady ilyen típusú dalait zenésí-tette volna meg. Az *Illés szekerén* jelölt versei (*Magyar fa sorsa, Mért is tettem?*, *A téli Magyarország* és a többi) megalapozzák a zenéről szavakkal amúgy is mindig nehezen elmondható hatást. Mi van ebben a zenében? Mit mondanak a siratók, a román táncok, az Allegro barbaro? Bartók esetére Ady világképe csodálatosan illik, jobban, mint azt legvérmesebb reményeinkben is gondolnánk.

A hetvenes évek elején további mozzanat bővítette ismereteinket: Bartók hagyatékának könyvtárában az Ady-verskötetekben talált több mint másfél száz ceruzás jelölés. Ennek vizsgálata után már nem tizennégy (azaz öt megzenésített, kilenc szavakkal feldicsért) Ady-versszimpátiáról tudunk, hanem ennek több mint tízszereséről, amit Bartók érdeklődése emel ki Ady egész verstermése ezernél több darabjából. Ez ugyan még mindig csak tizenöt százaléknyi anyag, de ha figyelembe vesszük, hogy Ady verseinek ciklikus rendje van, és a versek együttese egy dantei építmény csodálatos gondolatrendszerévé tornyosul, akkor Bartók jelöléseinek, mint útjelzők-nek segítségével behatolhatunk a zeneköltő hét záró lakattal rejtett lelkének várkas-télyába is. Egy-egy jelölt vers ugyanis több más — három-négy — nem jelölt verssel rokon, így Ady verstermésének több mint a fele Bartók gondolatvilágának kifejezése-ként is felfogható. Különösen fontos ez egy olyan művész megismeréséhez, aki annyira került a költői szavakat, mint Bartók. Zenéjéből érezzük, micsoda tűz égett benne, micsoda háborgás volt a lénye. Egyszerű szavaiból, igénytelenségig hántott mondataiból erre sohasem következtethetnénk.

Mindehhez képest jelentéktelen kérdés, hogy a valóságban a két ember találko-zott-e egymással? Lassanként irodalma nő a legendának, hogy a Nyolcak festőcsoport valamelyik kiállításán kezét fogtak volna egymással. A kérdés lezáratlan. És csak minap került elő Bartók egy levele, amely szerint Ady budapesti nyilvános bemutat-kozása alkalmából, 1909. november 27-én, tervezték a találkozást. (Az Ady-dalok zenésítőjének, az est rendezőjének, Beretvás Hugónak írt levelében Bartók kilátásba helyezi, hogy az est második felére talán szabaddá teheti magát a Zeneakadémián.) Minden feltételezett találkozás jelentősége eltörpül az előtt a hatalmas tény előtt, ahogy Bartók a költő verseinek százaira rezonált.

*

Semmivel sem kisebb az a rezonancia, amit Kodálynál kimutathatunk. Talán nagyobb, mindenesetre kiterjedtebb és megtervezettebb. Nem szorítkozik egyetlen alkalomra és a par excellence Ady-korszakon túl, a harmincas években új, vokális reneszánszát üli.

Bartók megzenésítésénél feltétlenül korábbi fogantatású az op. 5 *Két ének* című, előbb énekhangra-zongorára, később zenekarkíséretes formában is megkomponált szerzemény. Az első szám, a *Közelítő tél*: Berzsenyi minden versei közt legszebb, legőszintébb, legmodernebb darabja. Jellemző, hogy ehhez az invokációhoz társul a második darab, a *Sírni, sírni, sírni*. Ady-poéma feldolgozása. Vázlata (ének-zongorás változata) még 1913-ban készült; ének-zenekari formájában 1916 végén fejezte be Kodály. Molnár Antal utalt rá először, hogy Kodály e darabjában idézi fel azt a sírást, amely a Psalmus Hungaricus hangjában vált világhírűvé. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a *Sírni, sírni sírni* című költemény feldolgozásának bizonyos nem-zeti koloritja van. A Psalmus Hungaricus intonációja, a zsoltárhang első próbája. A nemzeti kolorit jelenléte azonban más oldalról is megközelíthető. Azzal kell kez-denünk, ez az egyetlen vers, ahol Kodály és Bartók érdeklődése összecseng, egyetlen a Bartók jelölt versek közt, amelyhez Kodály is kapcsolódik — kompozíciójában. Bartók a *Minden-Titkok verseit* olvasva, e kötet 75 verse közül 30-at jelölt meg, köztük az *Egy templom-alapító álmát* is, amelyhez, mint rokon versgondolatokat

artalmazót, villantja oda egy megjegyzését: Lásd: Sirni, sirni (Vér és arany). Ady versei közt — említettük — valóban van ilyen egymásra utaló rokonság, bámulatos, hogy az Ady-kutatás később kifejlesztett módszerét Bartók ösztönösen, már ilyen korán alkalmazta. Mindenesetre a Kodály-feldolgozás érzelmi fűtöttségét jobban értük, ha hallgatásakor az *Egy templom-alapító álma* című versre is gondolunk. Ez smét a Psalmus Hungaricus intonációja, amelyhez ezen az úton is eljuthatunk.

A Bartók megzenésítette Ady-dalok korszakába tartozik Kodály op. 9-es *Öt dala* s (1915 és 1918 közt), énekhangra és zongorára. Az utolsó három, köztük Balázs Béla verseinek megzenésítése, olyan vershangulatok ezek, amelyeknek légkörét először Bartók operája, A kékszakállú herceg vára érzékeltette, Balázs szövegkönyvével. Az első kettő azonban egy-egy Ady-vers: *Ádám hol vagy?* és *Sappho szerelmes iméke*. Ezek a versek nemcsak megzenésítésre alkalmas prozódiajuk, hanem benső nondonivalójuk miatt is kiválóan alkalmasaknak bizonyultak Kodály lírájához. Molnár Antal szerint a Kodály által választott formai felépítés — visszatérő dalforma két középrésszel, amely az Isten megjelenését és a szív reátalálását öleli egybe — az *Ádám hol vagy?* című vers belső értelmét pecsételi meg. A másik dalfeldolgozásban, női hangra, az ógörög hypomixolid hangnemben megszólaló muzsika mámoros mozgásában „Ady extatikus ölelkezése a görög világképpel itt végsőképp fölfokozódik: a mindenkori szerelmi lázak misztikumáig” — írja Molnár. És éppen ő fogalmazza meg oly szépen Kodály Ady-dal feldolgozásairól: „Nem egy zeneszerző zenésít egy költőt, hanem a nemzet két egyenrangú vátesze szól egyazon Végzet megszállottjaként.”

Szabolcsi Bence „dramatikus portrék”-nak nevezte ezeket az első Ady-zenésítéseket.

Kodály Zoltán a harmincas évek derekán újból Ady Endre verseihez fordult. És ekkor bontakozik ki a vokális reneszánsz újkori nagymesterének viszonya Ady költészetéhez. A *Vér és arany* kötet verse, *Akik mindig elkésnek*, vegyeskari feldolgozásban 1934-ben hagyta el Kodály alkotói műhelyét. A vers fő mondanivalója: nem elmaradni az emberiség aktuális dolgairól, nem kívülrékedni a történelmen — ez Kodály nagy gondja a harmincas évek derekán, amikor már az új világkatasztrófa előjelei mutatkoznak. Az Ady-korban, a tízes évek körül, a történelemalakítás nagy élménye, a nemzeti-népi-társadalmi-emberi újjászületés mámore fogta el az alkotókat idehaza: Magyarország egy valóságos világmegújodás forradalmas gyűjtőpontjában érezhette magát. De most hogyan lesz? Kodály kibontakozó kórusköltészete ezekben az új időkben serkentő és összetartó erő. Hogy mennyire az volt, annak készült, azt törvényszerűen mutatja, ami ehhez a vegyeskari kompozícióhoz kapcsolódott, a következő évben a *Fölszállott a páva* című férfikar, a „másképpen lesz holnap” optimizmusával. A *Vér és arany*-kötet magyarság-verseinek e legszebbikéről az Ady-szakértők megállapították: „A költemény Ady első, megalkuvást nem ismerő, leplezetlenül, szókimondóan forradalmi verse” 1907 kora tavaszán látott napvilágot, Kodály alkotó fiatalságának kora tavaszán.

Kodályt ez a téma harminc év múltán annyira-mélyen foglalkoztatta, hogy az Ady-vers megzenésítése után nem sokkal később, 1938—1939-ben e téma népdalváltozatára írta meg a maga változatait is — nagyzenekarra.

Kodályról, művészetének legjobb ismerői sokszor és nyomatékosan hangoztatták, mennyire benne élt az egész magyar múlt, hiszen átjárja őt — és senkit sem jobban — az a harangzúgás, amely a Halotti beszédől Adyig folytonos. Jósándékkal szembeállították Bartók művészetével, mondván, hogy míg Bartóknál a jövő, Kodálnál a múlt felé tolódott a hangsúly. Kodály Ady-szerelme mintha mást mondana, módosítaná ezt a véleményt. Arra figyelmeztet, hogy Kodály a kortárs, az aktuális, a modern Ady költészetével a jelenben is tudott élni, a legaktuálisabb jelenben.

Ha Kodály levelezését ismernénk, bizonyára jó néhány fontos Ady-vonatkozást találnánk benne, mint ahogy Bartók leveleiben is megtaláltuk ezt. Így csak megjelent írásaira támaszkodhatunk, amelyek tovább erősítik a képet Kodály és Ady kapcsolatáról.

Írásai gyűjteményes kiadásának, a *Visszatekintésnek* bevezetőjében — két lapnyi terjedelmű írásában — hat Ady-verset idéz. A *Vér és arany* kötetből *A magyar Mes-siások*, *Megáradt a Tisza*, *A Duna vallomása*, *Az ős Kaján* című verseket, *Az Illés szekeréből* *A Halál-tó fölött* című verset, a *Ki látott engem?* című kötetből a *Sípja régi babonának* című verset említi. Nincs még egy írása, ahol ennyi Ady-versből merítette volna mondanivalóhoz a költő nyelvi közkinccsé vált szavait, fordulatait. Nem véletlen, hogy éppen az összes tanulmányai, cikkei elé írt bevezetőjében Ady-nak adja át a szót. Olyan ez, mint az írásai egészére tett pecsét.

De lássuk magukat a cikkeket. Egyes fordulatok számtalan írását jellemzik. A *Ki az igazi zeneértő?* című előadásában az „éhe a Szépnek” kifejezés szerepel. Utána nézhetünk: ez *Az Illés szekerén*-kötet *Az utca éneke* című ciklusának *Csák Máté földjén* című verséből való. Máskor egész strófákat idéz: a *Százszorszép* — 100 magyar népdalhoz írt előszavában a népdalgyűjtő utak kezdeteiről mondja: „Bizony sokan kérdeztük akkor Adyval: Hej, égig-nyúló giz-gazok, Hát nincsen itt virág? És íme: Míg a föld alvó lelkét lesem, Régmúlt virágok illata Bódit szerelme-sen” — Kodály ezekkel a verssorokkal (az *Új Versek*ből *A magyar ugaron* című cik-luscímét adó versének soraival) idézi ifjúsága nagy boldogságát, amikor a régi dal-lamokban felfedezte a magyarság zenei eposzát, a zenei Kalevalát.

Némely írásából a maga sorsproblematikájának Adyéval érzett mélységes rokon-sága csillan elő. Mert Ady költészetét a régi magyar dallamok helyzetével közös sors fűzi egybe a jelenben: mind a kettőt mint ismeretlen nyelvet kellett a magyar kul-túrába visszaoltani. Ady nyelve nyelvújításként is forradalmi tett volt, újsága azon-ban a régiségbe, az elfelejtett, ismeretlen népi idiomákba eresztette gyökérzetét. Adyt érteni és a népkultúrában benne élni: Kodály szerint egyazonos problémakör. Ennek illusztrálására egy Nyugat-beli előadásában *Az Illés szekerén* kötet *Muszáj Herkules* ciklusából az *Én fiatal maradok* című vers egy sorát idézi: „Beágyazott a villás Vén-ség.” Példa ez a sajátosan adys és ugyanakkor sajátosan népi kifejezősmódra. A kora-beli neobarokk intelligencia ezt nem értette, sem így, sem úgy. Akkortájt Adyt szél-tében-hosszában szidták, a népdalokat pedig „oláh”-nak csúfolták. Ilyen társadalom átalakításához nagy elszántságra, szívósságra és határtalan optimizmusra volt szükség.

Ezt a határtalan optimizmust Kodály megtalálta Ady költészetében is. Egy ízben — ismételten idézve *A magyar Ugaron* című verset, méghozzá teljes négy strófájá-ban — kijelentette ugyan: „ellene mondok Ady halálos víziójának”, de nem sokkal később félreérthetetlenül leszögezte: „a helyesen reagáló olvasó Adyt nem vallhatja pesszimistának”.

Voltak nehéz órái. Amikor 1940-ben Tótfalusi Kis Miklós erdélyi nyomdász *Ment-ségét* — Kodály ösztönzésére — a Kner Nyomdánál betűhív kiadásban újranyomják, ez alkalommal Kodály ír erről az 1698-ban készült kötetről ismertetőt. Ebben meg-jegyzi: e könyv címe lehetne „Szeretném, ha szeretnének” vagy „Ki látott engem?” Úgy kellett meghalnia — írja Kodály —, hogy „hisz én ide nem kellettem”... ismét egy Ady-idézet ez a *Mért is tettem* című versből, *Az Illés szekerén*-kötetnek *A téli Magyarország* című ciklusából. Könyvismertető leplebe öltözött önvallomás. Indulatos, keserű írás.

Kétségtelen, hogy Kodály számára Ady egy mindig visszatérő gondolat az el-mélyedés óráiban. És hogy Bartók számára is: ez utóbbiról éppen Kodály hivatkozása alapján beszélhetünk; Bartókról írva, a tízes évek elején a jeles barát „elszigeteltsé-gében való elmélyedésről” beszél, ennek realizálása — ma már világosan látjuk — az Ady költészetében való elmélyedés volt.

Zenegéniuszainkról szólva, ünnepi alkalom ürügyén, talán túloztuk most ezt az indító, életreszóló Ady-hatást? Lehetséges. Kodály azonban a *Szentirmaytól Bartóki-g* című írásában mondja: „Adyt is jobban értjük, ha tudjuk, hogy miket dalolt.” Így vagyunk Bartókkal, Kodállal. Őket is jobban megértjük, ha elmélyedünk abban, hogyan zenésítették és mikor idézték, hívták — a maguk gondjaihoz — Ady köi-tészetét.

„Adyn innen, Adyn túl”

(FÁBRY ZOLTÁN ADY-KÉPE)

„Élt egy ember, írt, szólt, beszélt, aztán meghalt... Meghalt legendaérlelőn, de logikusan és összegzőn... Volt valami pózos ez agóniában, de a tudat mélyén a törvénybetöltés megszálloottsága dolgozott... Mániákusan példa akar lenni, szó és tett feltétlen egyezése, a hegyi beszéd valósága.”

Adys szavakkal szólni Tolsztojról — a magyar irodalomban csak egy embernél fordulhat ez elő. A kiragadott mondatok Fábry Zoltán egyik legszebb cikkéből származnak: Ima Tolsztojért 1940-ben. A Fábrytól talán szokatlan címet a történelmi pillanat hitelesíti, s a meghajlás Tolsztoj nagysága előtt valóban imádságos szavakkal történik. Olyan szavakkal, amik eddig csak Ady Endrének jártak ki. Akár tervbe vett Ady-kötetének, az Ady igazának — most már soha meg nem íródó — előszavát is kezdhette volna Fábry az előbbi mondatokkal, hiszen pátoszos szavai mindig Ady bódulatában születtek. Ez a „logikus és összegző”, vallomások előszó pótolhatatlan hiánya marad a magyar irodalomnak. Éppen ezért — úgy érzem — a kísérlet Fábry Ady-képének felvázolására, ha ezt az előszót nem is helyettesítheti, mindenképpen halaszthatatlan kötelesség a véletlenül, de igazságos sorsszerűséggel egybeeső Ady- és Fábry-évforduló évében.

Fábry Ady-képe és Ady-élménye között jelentős különbség van. Az élmény egész életre szóló és állandóan ható volt. „Adynak, a névadó költőnek köszönhetek mindent” — idézi Turczel Lajos Fábryt, de idézhetnénk még Fábry számtalan önéletrajzi utalása közül több hasonlót is. Például 1919-es önmagára való visszaemlékezését: „És abban a mértékben, ahogy leoptak rólam a katonamundér darabjai, öltöttem magamra Adyt, hogy most már egy életen át vele, általa éljek, szóljak.” (Ne sírj, kislány. 1969.)

Fábry Ady-képe ellenben korántsem egyértelműen tiszta és egységes egy életen át: a különböző korszakokban Fábry Ady más és más arcát fedezi fel. Fábry Adyról írt „rajongó sorait” Turczel Lajos jogosan kommentálja úgy, hogy aki ezeket olvassa, „az abban a hitben él, hogy Fábryban a forradalmár Ady élménye a háborúellenes Ady élményével egyidőben s egy csapásra, kinyilatkoztatásszerűen alakult ki. A valóságban ez nincs így”. (Irodalmi Szemle, 1976. 7. sz.)

Úgy vélem, az élmény változása helyett helyesebb az Ady-kép változásáról beszélni. Még akkor is, ha Fábry első, „emberirodalmi” korszakában az Ady-képet elsődlegesen az élmény eszméltető ereje, szenvedélyessége határozta meg — a tudatosság rovására. „Hol voltam én még akkor ettől az Adytól?!” — vallja be Fábry. Aztán az első találkozásról: „1918 októberében a tiszti szanatóriumba is magammal vittem A halottak élén zöld borítékú kötetét, de még nem értem fel emberformáló parancsához, alapigéjéhez: ember az embertelenségben.”

Am egy évvel később — a fronton szerzett tüdőbetegség, a „gyilkos élmény” és Trianon után — ennek a viszonylag vastag, durva tapintású papírra nyomtatott zöld könyvnek a verseiről már úgy érezhette Fábry, hogy egyenesen neki, nemzedékének íródtak. A gyilkos élmények akkor még — érthetően — elsősorban az embert döb-bentették meg s kevésbé érintették a későbbi „vox humana” gondolkodóját, a „múszájhumanizmus” íróját. Így Fábryt leginkább A halottak élén Adyjának fájdalmas, vádló és gyöttrődő Ember-csodája ragadja meg. Innen ered a lelkesedő-túlzó hang: „Élet-halál kérdéseire, gyerekes módon, elkéserevéssel, feledkezéssel, tudatosan és

kapaszkodó hittel — íme, a választóvonal: Adyn innen, Adyn túl!” (Irodalom és magyarság. 1923.)

Az 1924-ben megjelent Emberirodalom — általában az ez idő tájt elkezdett cikkek — „kurta-furcsa” szavait böngészve, Adyt kevésbé ismerőknek is ismerősen kell hogy hangozzanak ezek a szókapcsolatok: életsebek, ősmámor, oltáros emelvény, a vágy belecsókolja magát — és sorolhatnám tovább. Ismerős a kifejezni akarás szenvedélye, a szömegragadás pátoszos gesztusa: „Nincsenek többé elefántcsonttoronyok, nincsenek távolba vetített kupolák: alap nélkül, pillér nélkül: fényesre csiszolt játékok, szókéjelgések, »szépségek« és »szépítések«, »ópiummesék«.”

Embertelen ember, emberérték, embertelenség, emberébresztés, emberfanatikus, szenvedésember és örömember, mindenség elé állított ember — ki tagadhatná, hogy Fábry ember szava Adytól származik.

Első pillantásra furcsának tűnhet egy kritikus és esszéíró nyelvét költőével rokonítani, de ebben az esetben szó sincs fogalomzavarról. Fábry viszonya az irodalomhoz az igazságkeresés megvalósítása. Felelős viszony, melynek példáját csak Ady publicisztikájában, költészetében kereshette. Másrészt meg kell értenünk ezt a vallo-mását is: „Könyvek determináltak mindig: elejétől végig. Könyvekből, írók eszméléséből ismertem önmagamra, saját feladatomra.” Meg kell értenünk Fábry egyéniségét és sorsát, az általa „kényszeradottságnak” elnevezett magányt, melyben könyvek helyettesítették a világot, a kortársakat. „Az idézet a magányban a világ jelenléte”: Fábry könyvélménye, Ady-élménye nem papírizú élmény, hanem a magatartás, az erkölcs alakításának eleven része.

Rokoníthatjuk Ady költészetét és Fábry publicisztikáját Fábrynak a kisebbségi létben vállalt szerepe miatt is. Fábry, aki egy alakuló nemzetiségi irodalom, a kényszerülten megszülető szlovenszói magyar irodalom egyik kísérője, óvója-őrzője lett, ebben a cseppet sem könnyű küldetésben egyre inkább csak Adyt hívhatta segítségül az emberileg egyedül lehetséges megoldásért harcolva:

*Ezer zsibadt vágyból mért nem lesz
Végül egy erős akarat?*

Fábry Etnográfiai szocializmus című írását, mely 1929-ben jelent meg a Korunkban, ezzel a megjegyzéssel közli a Kúria, kvaterka, kultúra kötetben: „Ez az írás lett — Balogh Edgár tanúsága szerint — a Sarló eszméltető lökése.” Még idejében: ugyanis az 1929-es dátum olyan történelmi pillanatot jelez, amikor az immár Gaál Gábor-i Korunk, Erdély és Szlovenszko legjobbjai egy új forradalmi szituációban reménykednek — a gazdasági válságot a kapitalizmus általános válságaként értékelve.

Mindez Fábry Zoltán számára is szükségessé teszi, hogy az „Adyn innen, Adyn túl” még formátlan lelkesedését megszorítsa, pontosabban megfogalmazza: „... aki magyar ifjú Ady védnöksége alatt közeledik a paraszthoz, az legalább Adyhoz legyen következőes, és lássa meg »hazátlan bitangok« útmutatása nélkül a magyar paraszt és földmunkás egyetlen forradalmi igazát és mágnését: Dózsa Györgyöt.”

A mindenség elé állított embertől Dózsa György unokájáig azonban hosszú az út. Aki Fábry Zoltán Ady-képe változásának okait csak Ady költészetének mélyebb megértésével akarja magyarázni, félreérti Fábryt. Félreérti és azt sem értheti meg, hogy az a Fábry, aki 1919-es önmagáról azt vallotta, hogy szinte úgy öltötte magára Adyt — 1929 és 1934 között hirtelen levetkőzte magáról a „kifejezés Ady-csodáját”.

Fábry Zoltán Ady-képének megértéséhez feltétlenül szükséges az őt ért különböző hatások számbavétele. Fábry Ady-képének változásai szorosan összefonódnak egész gondolatrendszere fejlődésével. Már a „kurta-furcsa” szavakat író Fábrynál is figyelembe kell vennünk az expresszionizmus felszabadító hatását. Az emberirodalom Fábryjában pedig ott munkál valahol a német új tárgyiasság „Ah, Mensch!”-pátosza.

Az 1930-as évek elején a valóságirodalom, a német és orosz dokumentumirodalom vonzásába került Fábrytól nem is nagyon kérhetjük számon Adyt. A kényszeradottságot muszájhumanizmussá erősítő, a kor, a valóság determináló erejét

korparancsá sűrítő Fábry Zoltán esetében majdnem törvényszerű következmény az odavetett „ideges zárójel”: „Ideje lenne már leszokni, mindenért Adyhoz visszanyúlni.” (A krizantém nevében. 1931.) Ez a tény rávilágít Fábry akkori Ady-képének tisztázatlanságára: a harmincas évek valóságának tennivalói közepette oda nem illőnek, zavarónak érzi Ady jelenlétét, felemlgetését. Oda nem illőnek, mert látja a továbblépés szükségességét, hogy a „magunk módján és nyelvén fejezhetnénk ki mai dolgainkat”. S letagadhatatlanul zavaró is Ady, mert egyszerre „lendítőerő és csimpaszkodó teherként”.

Az 1934-es év azonban választóvonal, nem utolsósorban Bölöni György Adyt „forradalmi nagy költőnek” bemutató könyvének megjelenése következtében. (Az igazi Ady. 1934.) Ennek eredményeként az ideges zárójel is helyére kerül s Fábry újra a régi lelkesedés hangján szól Adyról: „Mindnyájunkban élt és kitört egyszer az Adytól való menekülés érzete ... és ennek ellenére, a visszanyúlásból mégis egy állandóan ismétlődő, tudatos és vállalt gesztus lett!” (Lírikusok Szlovenszkon. 1935 ősze.)

Ekkor már készen volt az Ady-képet tisztázó írás: Az aktuális Ady. Bölöni hatása Fábry Ady-képének alakulására lényeges. Könyvének gondolatai, terminológiája megtalálhatók Fábry későbbi írásaiban is. Mégsem tarthatjuk egyedül döntőnek ezt a hatást, hiszen az Ady költészetét nyitó kulcs ott lapult Fábry tanulmányaiban. Ne felejtjük el, a sarlósokat a forradalmi Adyval intő Fábry szavai éppen a hírhedt Toll-vita évében hangzódtak el. A tegnapi hív tanú felidézésének lehetősége ott rejtőzött Fábryban, csak a felismerés, a megfogalmazás hiányzott: „Vannak dolgok, melyek csak új arcot loptak magukra, de a lényeg, a tartalom Ady óta nem változott.”

Az aktuális Ady még nem az az Adyért egyértelműen lelkesedő, adys kifejezésétől harsogó, Ady politikai bátorságának feltétel nélkül behódoló írás, ami a későbbi Fábrynál már annyira természetes. Az embertelenségben embernek megmaradni akaró Fábry által annyit idézett Ady-sorok: „Kell még Tegnapról hív tanú / S kell talán az én hadisarcom” csak részleges értelemben kerülnek bele ebbe az írásba: „Ady a másult harcban nem lehet kizárólagos program, de lehet: példa, biztatás, bátor fegyvertárs és közös számonkérés.”

Árulkodó Fábrynak ez a megfogalmazása, mert szinte szó szerint megegyezik Lukács György véleményével (Ady mint program. 100%, 1928. június), és így világosan bizonyítja, hogy e cikk megírásakor Fábry állásfoglalása még bizonytalan s talán közelebb áll a magyarországi szocialista mozgalom „hivatalos” állásfoglalásához, mint Bölöniéhez. Egyáltalán, Fábry Adyval kapcsolatos terminológiája több ponton is érintkezik a korszakban dúló Ady-viták szóhasználatával. Egyrészt Fábry nem képes elszakadni Ady forradalmiságának kialakulásáról általában hangoztatott nézetektől. Elsősorban a Szabó Dezső-i meghatározásra gondolok, mely szerint Ady forradalmiságának meghatározója a „magyar, erdélyi magyar és *köznyemes*” származás és indíttatás. Hasonlóképpen, bár más tartalommal fogalmaz Bölöni is: „Ady meggyőződésből volt radikális, és *bocskoros nemességével* hozta magával forradalmiságát.” Másrészt — jöllehet Fábry egyöntetűen elzárkózik Makkai Sándor és Karácsony Sándor vallásos Ady-képétől — a „bűntudatos Ady” az ő írásaiban is sűrűn előfordul. Ezekből a forrásokból származhatott aztán a Fábry Zoltán-i fogalmazás: „Ady összegző magyar, és az összegezés eredménye: bűntudat”. Mindez nem jelenti azt, hogy ezeket a fogalmakat Fábry hasonló értelemben használta volna, mégis érdemes felfigyelni az azonosságokra, mert Fábry Ady-képének átmeneti korlátaira figyelmeztetnek.

Ezek után talán jobban érthető, hogy a Bölöni hatása nyomán megfogalmazott Fábry Zoltán-i tézis — „Az aktuális Ady: az állásfoglaló Ady” — miért jelentett sorsdöntő változást az Ady-kép alakulásában. Az érzelmi indíttatás a cikk megírásához feltétlenül a Bölöni-könyv utolsó fejezete — Magyar Pókol — alapján alakulhatott ki Fábryban. Fábry Ady meghamisítóiban saját eszmei ellenfeleire ismerhetett, nem is szólva arról, hogy Bölöni véleményét, mely szerint Ady igazi örököse

Szlovenszko ifjúsága, már csak egyértelműen helyeselhetette. Ugyanakkor Fábry írói magatartása, etikai beállítottsága természetszerűleg mondatja ki vele Ady aktualitásának igazolását: „Ady valóságköltő. ... Az adottságok éltetik, ugrasztják, riasztják. Politikai mondanivalóját a magyar valóság határozza meg.”

Ez, a kortársak véleményétől sajátosan eltérő változás segíti aztán hozzá Fábryt, hogy személyes élményként, „történelmi és szociológiai folyamatosságában” legyen képes megragadni Ady költészetének — legalábbis etikai — értelmét. A „teljes Adyt” — mondja Fábry, ám ez a teljesség egyelőre csak a proletárokhoz „kéredzkodó” forradalmi költőt jelenti. S e változás alapján születnek az új Ady-írások, melyek közül a legszebb darabok azok, amikben sikerül tökéletesen ötvöznie saját gondolatrendszerét és Ady költészetét. Ady teljessége leszűkül ugyan, de Fábry írásai szélesebb teret nyitnak, jobban megértetik a megközelíteni kívánt igazságot e veszteség által.

A fasizmus megerősödésével egyre súlyosabbá váló kisebbségi lét és a fenyegető háború terhe alatt szinte kiszakad Fábryból a három szó: A halottak élén. Mintha nem is Ady mondta volna először — s valóban: Fábry írása fölött ez a cím mintha mást jelentene, mint Ady köteté fölött. Úgy tűnik még ebben az írásban is a „tegnap változatlan jelenségei” parancsoló szüksége az uralkodó. Pedig a kisebbségi létben hallgatásra, halálra ítélt magyar író ekkor már biztosan választja társnak, példaképnek a halottak élén álló Adyt. Fábry Ady költészetének újabb lényeges pontját tapintotta ki: „1789-hez értünk, de 1914-re döbbenünk”. A két évszám „ütköztetéséből” pedig megszületik az „Ady-lényeg eredője”: ember az embertelenségben.

S ekkor már az adys szavak és Fábry Zoltán-i gondolatok egybehangzóan csen-genek. Talán rossz is itt, túlzottan irodalmias ez a kifejezés, hiszen emberség és magyarság egygyökerű, Ady költészetében megtalált fájdalmas igazát Fábry csak „új nyelvvel” tudja kifejezni: „Itt fordítani kell, süvöltve káromolni és sikoltva átkozni, eget-poklot felkavarni.” Csak így, az Ady megmutatta magyar poklon és az Adyval együtt érzett nagyon fájón keresztül, „halottak élén, halottak árán” juthatott el Fábry — a Gondolat igazához. S újra, tisztán és egyedül Fábry hangját halljuk: „A gondolat árva, de mint eszme mindenkié. Mi az eszme? Állásfoglalássá ért gondolat.”

Adys szavak, írtam az előbb. Kétségtelenül így van: Ady és Fábry gondolatai — a „lelkek kiskorúságáról”, az igazi íróról, akiben „komprimálva van: világ, élet, korszak, minden”, népiség és humanizmus ötvöződéséről, a predestináltságról — elválaszthatatlanul összefonódnak. Ady cikkeinek közvetlen, soha el nem múló élményét Fábry bevallotta a Főja Géza által összeállított — „az Ady-hamisítóknek és magyarság-herdálóknak oly kellemetlenül jött” — Ady-kötetnek köszönhetette. Jólások Magyarországról, A nacionalizmus alkonya, Petőfi nem alkuszik, s folytathatnám tovább azoknak a cikkeknek a felsorolását, melyeknek gondolatai ebből a kötetből kerültek Fábry tanulmányába.

A Fábry tervezte kötet, az Ady igaza ugyan nem készülhetett el, de 1948 után sok új Ady-tanulmány született, az idézetek megszaporodásáról nem is beszélve. Az Ady igaza egy trilógia befejező része lett volna, mozdíthatatlan emléke az Adytól máig ívelő sorsnak. Az első kötet, A gondolat igaza, nemcsak címét kölcsönözte a „gyilkolt-hős nagy halotthoz”, Jaures-hez fellebbező Adytól. Fábry háború utáni pályaszakaszanak alapvető mondanivalója egylényegű az ázsiaivá züllesztett Magyarországot, a magyar kultúrát európaivá felemelni akaró Ady szándékával. „A magyar hagyomány élő summája ma Ady” — jelöli meg a kezdetet és a mércét Fábry. Az 1941-ben, álnéven megjelent cikkben a „Kell még Tegnapról hív tanú” idézése még csak a kisebbségi magyarság sorsát féltő író részéről történik: „Ma hagyomány nélkül élni: gyökértelenséget jelent, elsodródást, megfulladást és beolvadást.” (Élő hagyomány.) Az 1950-ben írt Descartes és magyar tragédiája című tanulmányban ez a féltés már általánosabb érvényt nyer.

„A modern ember 1637. augusztus 6-án született” — írja Fábry Descartes híres tézisének — Cogito ergo sum — megfogánásáról. S Descartes mellé odaállítja Adyt,

aki viszont „megérezte a rejtett igazságot: a modern ember 1914-ben lett önmaga árulójává”.

*„Véres, szörnyű lakodalomba
Részegen indult a Gondolat...”*

S kettőjük közt ott van Ady őse, Descartes magyar árnyéka, Apáczai Csere János — az „Ady-kottázta magyar Messiás”. A „valóság: erkölcs” kimondása óta eltelt idő megfogalmaztatja Fábryval világképének és így Ady-képének új alapját: „a szellem: erkölcs”.

Fábry gondolata innen ível tovább a második kötetig, A béke igazáig (1956). Ezután válik a hidegháborús Európától megrettent Fábry az „emberhez méltó gond” nyugodni pillanatra sem tudó szószólójává, az „ember az embertelenségben” humanizmusának percre sem lankadó őrzőjévé. S be kell vallanunk, az Adytól nyert hang ellenére, ebben az időszakban az Ady-kép tudatos továbbépítése ismét háttérbe szorul. Csak egy Ady-vers sorai világítanak:

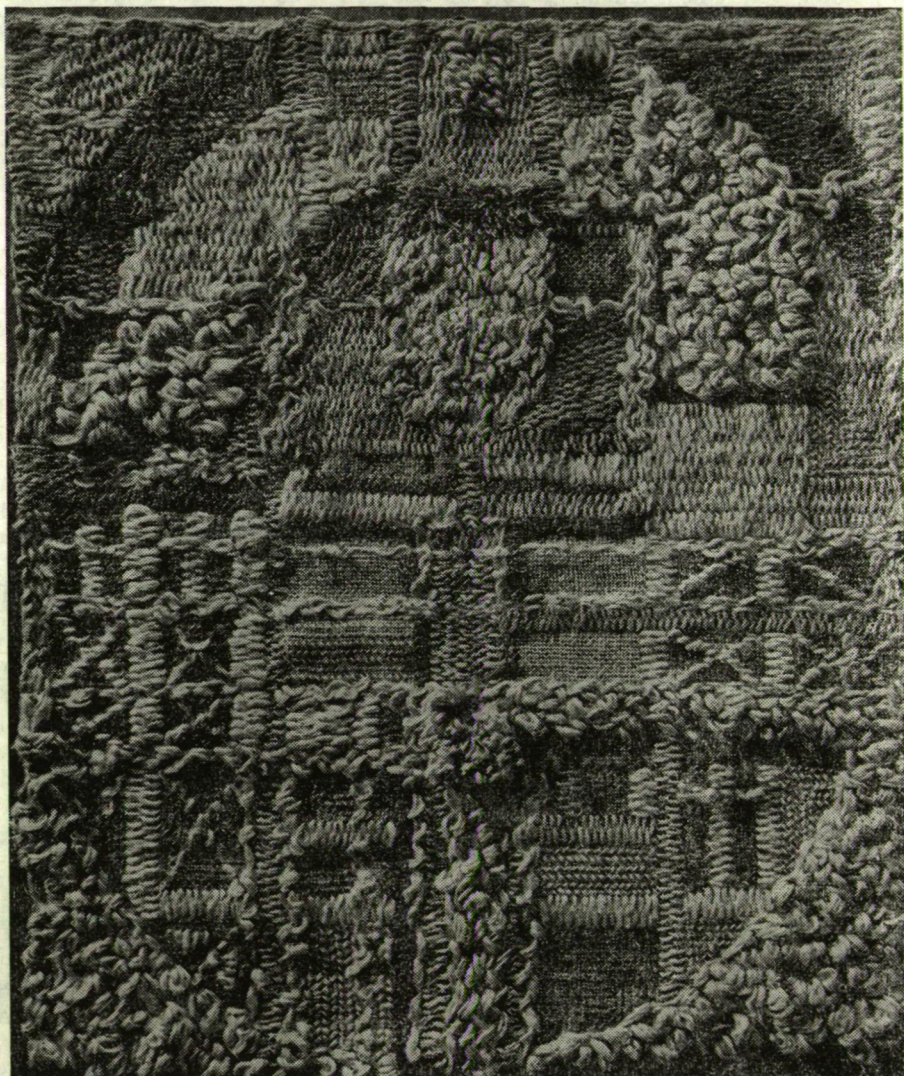
*„Őrzők, vigyázzatok a strázsán,
Az Élet él és élni akar,
Nem azért adott annyi szépet,
Hogy átvádoljanak most rajta
Véres s ostoba feneségek.”*

Az 1968-ban megjelenő Stószai délelőtti kötetében viszont már feltűnően nagy az Ady-tanulmányok száma. A kötet első ciklusát képező tanulmányok tulajdonképpen nem egységesek, nem is egyidőben keletkeztek, de az elrendezés — egyébként Adytól tanult — mikéntje összegzésre utal. A három fő rész Fábry Ady-képének legfontosabb összetevőit jelzi. Csak az „ember az embertelenségben” Adyja marad ki, de az előző kötetekben erről már mindent elmondott Fábry, amit csak elmondhatott. A ciklus címe — Mag hó alatt — a sokszor idézett Ady-sort idézi: „Kell még Tegnapról hív tanú”. Most már igazi, sőt összetett és kettős értelemben, egyszerre igazolva Adyt és Fábryt: „Tegnapja: a forradalmi igazságkeresés volt; ezt menti át — igazolásként — tanúnak és tanulságnak a mába.” Fábry, akinek Ady-képét néha döntően befolyásolták a magyar történelem, a háború hétköznapijainak tennivalói, most mintha tisztázni akarná e képet, megszabadítani minden felesleges teheről.

E szándékát az első rész, az ősök és rokonok válogatása is tanúsítja. A legelső ő, kinek halálával született Ady, „mindnyájunknak atyánknál atyábbja”: Csokonai Vitéz Mihály. Az elsőként megidézett ő — mint a másik három is — Ady bevallott őse, rokona. Viszont jellemző, mit emel ki Fábry Adynak Csokonairól írt szavaiból: „Lump volt, csavargó, míveletlen, durva és paraszt. Ő volt tudniillik akkor a leg-európaibb ember ebben az országban.” Csokonai európaisága, az „ebek hazája nem enyém” intonálás, és mindenekelőtt a francia forradalom eszméit magába záró tudatos poétaság az, ami Fábryt megragadja — Adyban is. Ezen a ponton gondolja tovább Ady fájdalom-idézett szavait: „Győzött az ügye: a huszadik század poétája lett.” Természetszerűleg azt érti oda: Adyval. Az európai ő mellett ott van Ady „északi ember” őse: Ibsen. „Észak beszél... ember beszél” — Fábry itt tökéletesen értelmezi a verset, ha a saját terminológiájával is fogalmaz: „Ibsennel és Ibsenből Észak vox humanaja szól, kérdez, vádol és támad.” S amikor Fábry — Ady Petőfi-cikkében Ibsen nevére bukkanva — a polgári társadalom hideg hazugságait kegyetlenül leleplező Ibsent összekapcsolja a magyar szabadságharcért lelkesedő Ibsennel, akkor megtalálja az ősök után a rokonokat is: Gorkijt és Tömörkényt.

A második rész már az így megidézett ősektől és rokonoktól körülvevett Adyt mutatja. A kalendáriuma a forradalmiság naptára. „Ady az évszakok költője” — figyel meg Fábry, de lényegében a valóságköltőnek titulált Adyt rajzolja meg, csak sokkal árnyaltabban, művészebben, mint előzőleg tette.

A harmadik rész Fábry Ady-képének talán legjobban kiemelt vonását mutatja. A cím: Szlovákiai adalékok. Ady igazának őrzőiről van szó, és a kisebbségi lét hídszerepéhez társul Fábry mondanivalója: „Mi minden és ki mindenkié volt már Ady?! De Adyt csak egészében lehet vállalni, az önzőn, fontonként kimért Ady a mohóság, a kisajátítás torkán akad.” Apróság talán, de biztos, hogy nem véletlen Bölöni Adyra emlékező szavainak önkéntelen felidézése: „Nem mérte ki magát fontonként annak, aki többet fizetett érte.” Bölöni ki tudta mondani Ady igazát, de ez a különbállás különállásának, Magyarországtól való elszakadásának is eredménye. Fábry is a különállást, a kényszeradottságot alakította különbállássá. A teljes Adyt vállaló és Ady igazát a jelen próbájának alávető Fábry így vállalta küldetéses szerepét. S csak így válhatott kezdeti, lelkesen túlzó jelszava igazi stósi mértékké: „Adyn innen, Adyn túl”.

HAJNAL GABRIELLA: LEN ÉS KENDER

Juhász Gyula két cikke Adyról

Bibó Lajos, a *Szegedi Híradó* egykori munkatársa (1911–1913), 1918. őszén, le szerelése után visszatért Szegedre. Két helyen, a *Juhász Gyula Emlékkönyvben* (1962) és a *Csongrád megyei Hírlapban* (1959. jan. 18.) is leírja, hogy a polgári demokratikus forradalom siető levegőjében — Juhásszal való beszélgetése közben — hogyan jutott a lapalapítás gondolatára. Lapja, a *Tűz* című „politikai, társadalmi és művészeti hetilap” 1918. december 14-én jelent meg először. Madácsy László úgy tudja (*Tiszatáj*, 1949. 1. sz.), hogy a címet Barbusse regénye sugallta, az a gondolat, hogy a *Tűz* nyomán Világosság szülessen.

A felelős szerkesztő Bibó mellett a hetilap munkatársa volt Juhász Gyula, Szalay János, Terescsényi György és Zsirkay János, továbbá két „civil”, Czibula Antal ügyvéd és Csányi Mátyás zeneszerző. A felelős szerkesztő 1919. február 13-tól Zsirkay János (1880–1940) lett, ettől kezdve a lap fokozatosan jobbra tolódott, majd hamarosan meg is szűnt. Juhász, aki korábban heti 2–3 cikket is adott Bibónak, a Zsirkay szerkesztette lapba prózát nem írt, verse is csak egy jelent meg (*Hungária*).

A *Tűz*ben két olyan, alá nem írt Juhász-cikkre akadunk, amelyek nem szerepelnek a kritikai kiadásban, *Juhász Gyula Összes Művei* 6. kötetében (1969). Mindkét cikk Adyról szól.

Az első az 1919. január 30-i szám (II. évf. 4. sz.) 7. oldalán jelent meg, *Szobrot Ady Endrének!* címmel, *A Tűz szerkesztősége* aláírással. Lássuk tehát a kritikai kiadás 6. kötetébe tartozó cikket:

196/a

SZOBROT ADY ENDRÉNEK!

A *Tűz* lelkes írói gárdája az elsők között siet áldozni Ady Endre halhatatlan emlékének. A fölmérhetetlen gyász első pillanatában fordulunk a nemzeti főváros magyarjaihoz. Legyen Szeged, amely lelkesedéssel és hittel megindítja az országos mozgalmat: szobrot Ady Endrének.

A minden magyarok volt legnagyobbikának, az igazi forradalom apostolának, a szerelem csodálatos hősének, a lángésznek, a költőnek, a lírikusnak, az egyetlennek maradandó emlékéhez akarjuk letenni az első követ, amikor gyűjtést indítunk és felszólítjuk ennek a városnak minden melegen érző és lelkes fiát: adakozzon és küldje be filléreit a felállítandó Ady szoboralap javára.

A *Tűz* minden beküldött összeget nyugtáz és egyelőre a Szeged—Csongrádi Tárképzőztárban helyez el.

Bizalommal és büszke reménységgel adjuk át az akciót sikerré szépíteni Szeged lelkesedni és szeretni tudó magyarjainak.

A Tűz szerkesztősége

Bizonyításunk lényeges láncszemének tekintjük, hogy a lap munkatársai közül csak Juhász volt Adyval baráti viszonyban, ő volt az, aki költészetének súlyát és korszakos jelentőségét ennyire tisztán látta. (Még Czibula Antalról tudjuk, hogy híve volt Ady költészetének.) Végleges bizonyosságot természetesen csak a Juhászra jellemző stílussajátságok kellő számú előfordulása ad. Juhász prózastílusának elemzéséhez figyelembe vehető jellemző jegyeket Grezsa Ferenc és Ilia Mihály a kritikai kiadás 6., illetve 8. kötetének a végén sorolja föl.

Légtontosabbnak, teljes bizonyossággal Juhászra utalónak tekintjük az — általában — és kötőszavas mellérendelések sűrű előfordulását: *lelkesedéssel és hittel; a lángésznek, a költőnek, a lírikusnak, az egyetlennek; indítunk és felszólítjuk; érző és lelkes; adakozzon és küldje; bizalommal és büszke reménységgel; lelkesedni és szeretni tudó.*

Előfordulnak Juhász olyan gyakran és szívesen használt szavai, mint: *lelkes, áldozni, hit, apostol, érző, büszke, reménység.*

Bizonyítéknak tekintjük, hogy Juhász egy hónappal korábban — jelzett cikkben! — is leírta Adyról, hogy „a legnagyobb, aki Petőfi óta magyar földön költőnek jelentkezett”. (*Ady Endre vidéken. Tűz, 1918. dec. 28.*) Ezt a gondolatot itt is megismétli: *minden magyarok volt legnagyobbikának nevezi Adyt.*

Juhász cikkéhez egyetlen rövid megjegyzést fűzünk: a „nemzeti főváros”-vita 1902-ben folyt a *Nagyvárad*i Napló, azaz Ady és a *Szeged és Vidéke* között. (Vö. Péter László: *Ady nálunk. Szeged, 1977. 24—27. old.*)

A Vitályos László—Orosz László: *Ady-bibliográfia 1896—1970.* (Bp. 1972) tanúsága szerint Juhász Gyula javasolta az országban elsőként — a költő halála után a harmadik napon — hogy állítsák föl Ady Endre szobrát!

A *Tűz* e számában, az 5. oldal alján található híradás szintén Juhász tollából való:

Egy utca fogja viselni egyelőre Ady Endre nevét, egy utca neve fogja hirdetni, hogy Szeged város az első volt azok között, akik siettek áldozni a költő emlékének. Dettre kormánybiztost illeti e nemes gondolatért a köszönet. Ő gondoskodott arról is, hogy szerdán délután két órakor, amikor a Nemzeti Múzeumból elindul Budapesten a gyászmenet, a városháza nagyharangja öt percig egyedül pompázzon. Az Ady nevét viselő utcát Somogyi Szilveszter dr. polgármester fogja kijelölni.

A 196/a számú cikk első mondata itt szinte szóról szóra megismétlődik: *Szeged város az első volt azok között, akik siettek áldozni a költő emlékének.* Ugyancsak Juhászra utal a nemes gondolat jelzős szerkezet, és a harangzúgás érzékösszemosó költői képe (pompázik).

Juhász a hírt a szegedi Délmagyarország 1919. január 29-én megjelent, *Ady Endre emléke és Szeged* című rövid cikkéből vette át.

A másik elfelejtett cikk a *Tűz* következő, 1919. február 6-i számában jelent meg. Juhász tizenhat közéleti személynek tette föl a kérdést, van-e emlékükről Ady Endréről, mit jelent nekik Ady költészete. E cikk is besorolható a kritikai kiadás 6. kötetébe:

202/a

SZEGEDIEK — ADY ENDRÉRŐL

Emlékezéseket, impressziókat, kritikákat talál alább az olvasó a váratlanul elhunyt, halhatatlan magyar költőseniről, Ady Endréről.

Felkerestünk és megkérdeztünk Szegeden mindenkit, akiknek a véleménye ma jelent valamit és akiknek írásaival és közlenivalóival értékessé és indokolttá kívántuk tenni lapunknak ezt a számát, amelyet csaknem teljes egészében az elnémult nagy harcos emlékének szentelünk.

Politikusok, írók, tudósok, érdekes szegedi típusok, színészek, nők, költők, újságírók, papok, zenészek és az ifjúság közli külön-külön a maga elmondanivalóját Ady Endréről, akinél különbet a magyarnak nem adott eddig még a magyar föld.

Mi, akik közül néhányunkat a tiszteleten kívül személyes barátság is fűzött Ady Endréhez, büszkén és szeretettel áldozunk az ő halhatatlan emlékének, annyival inkább is, mert a legelső, legmerészebb és legigazságosabb sorokat szintén mi írtuk róla akkor, amikor még hálátlan és veszedelmes dolog volt őt dicsérni.

Legyen és történjék ez a kevés is az ő dicsőségére!

Itt könnyebb bizonyítanunk Juhász szerzőségét. A lap munkatársai közül ő volt az, aki a „legelső, legmerészebb és legigazságosabb sorokat” írta Adyról, „amikor még hálátlan és veszedelmes dolog volt őt dicsérni”. A bizonyítékra hamar ráakadtunk a kritikai kiadás 5. kötetében (1968). Juhász *Az Új század* 1905. decemberi számában ismertette *Ady Új versek* című kötetét. Ezt írta: „Emberek, ez Valaki! Megmondom ki: a legnagyobb magyar költő: Ady Endre!” Ez önmagában is olyan súlyúnak látszik, amely eldönti a szerzőség kérdését.

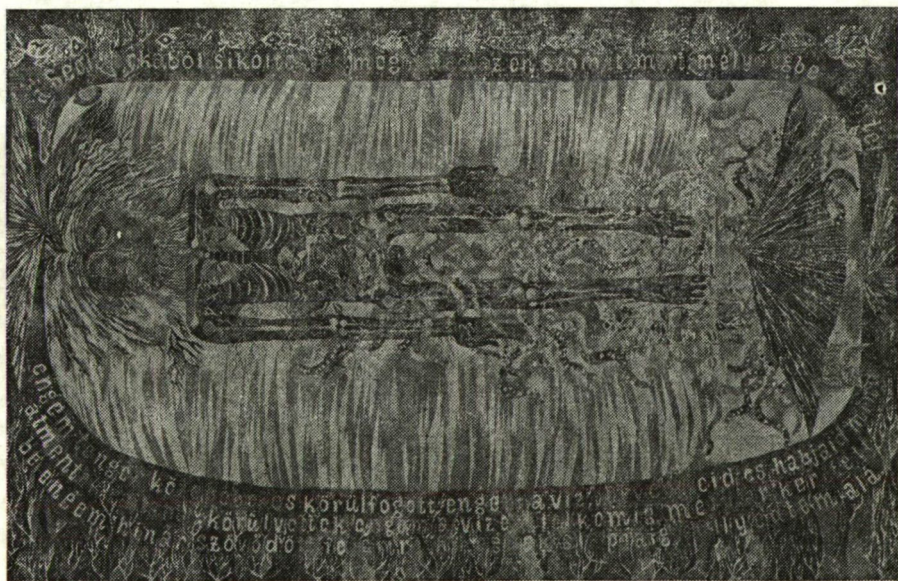
További megnyugtató bizonyítékuul szolgál az azonos mondatrészek — többnyire — és köztöszavas halmozása: *emlékezéseket, impressziókat, kritikákat; felkerestünk és megkérdeztünk; írásaival és közlenivalóival; értékessé és indokolttá; büszkén és*

szeretettel; legelső, legmerészebb és legigazságosabb; hálátlan és veszedelmes; legyen és történjék. Kedves szavai közül is előfordul kettő: büszke, merész. A 196/a számú cikkben, a közölt hírben és itt is leírja, hogy áldozunk az ő halhatatlan emlékének. Még egy gondolat ismétlődik. Már harmadszor írja le Adyról, hogy különbet a magyarnak nem adott eddig még a magyar föld. (A másik két előfordulásra már hivatkoztunk.)

Befejezésül annyit, hogy a megkérdezettek többsége Ady költészetének a hatásáról szólt. Négy személy emlékezése szolgálhat adaléku a költő életrajzához. Újlaki Antal visszaemlékezését a debreceni újságíró Adyra Kovalovszky Miklós gyűjtemény-kötetében is megtalálhatjuk (*Emlékezések Ady Endréről II. Bp. 1974. 205—208. old.*). Móra arról ír, hogy a szegedi Tömörkény-matinéra (1917. szept. 30.) tartó Adyval az előző napon együtt utazott Ceglédre Szegedig. Móra cikke Péter László idézett antológiájának 77—79. oldalán olvasható. Sz. Szigethy Vilmos sorai megerősítik Balassa József későbbi — Hegedűs Nándor által vitatott — emlékezését (*Literatura, 1927. nov.*), amely szerint Ady 1902 tavaszán a Szegedi Naplóhoz akart szerződni. (Lásd erről Ady első szegedi útja című cikket a *Délmagyarország* 1977. november 20-i számában.) Kertész Béla egy éjszakát töltött Adyval a párizsi Pascal bárban.

Íme, további két cikk és egy kishír, amellyel Juhász Gyula áldozott a halhatatlan barát emlékének.

APRÓ FERENC

HAJNAL GABRIELLA: FONÁS

JUGOSZLÁVIA

Az idilltől a közkórházig

EGY FIATAL SZERB KÖLTŐ: PREDRAG ČUDIĆ

„Kedves barátaink, tisztelt ismeretlenek, a mi szándékunk egyszerű és világos: magunk alatt vágjuk a fát,

a) mert ez a fa amúgy is korhadt,

b) mert megelégtünk, hogy egy fán, vagy bárhol másutt gubbasszunk,

c) mert nem félünk már a zuhanástól, mint azelőtt,

d) mert meg vagyunk győződve róla, hogy esés közben, kétségbeesésünkben, majd csak kitalálunk valami megoldást, hogy megmeneküljünk,

e) mert meg kell menekülnünk.

És ez minden. Az egész jelenlegi esztétikánk és poétikánk.”

Ezekkel a szavakkal kezdődik az a rövid manifesztum, amellyel az akkor már két éve fennálló „9-es irodalmi műhely” tagjai 1971-ben az eminens belgrádi irodalmi lap, a *Književne novine* hasábjain bevezetik részben közösen írt, de mindig aláírás nélkül közölt „projektumaikat”. A műhely tagjai fiatal költők és prózaírók: Adam Puslojić, Milan Milišić, Predrag Čudić, Moma Dimić, Voja Donić, Srba Ignjatović, Ibrahim Hadžić, Miodrag Janković, valamint a „fotográfia mestere”, Aleksandar Suhenko. Közülük a legidősebb Milan Milišić 1941-ben, a legfiatalabb Miodrag Janković pedig 1946-ban született.

A „9-es irodalmi műhely” kétségtelenül valamiféle érdekközösség volt; tévednénk azonban ha azt hinnők, hogy fiatal írók saját, egyéni, például publikálási céljait elősegítő érdekközösség. A csoport tagjai, a legfiatalabb Miodrag Jankovićot kivéve, ekkor már legalább egy-két könyvet mondhattak a magukénak, Moma Dimić egyik drámáját pedig már Londonban is bemutatták. Másrészt közös esztétikai programmal rendelkező csoportosulásnak, irodalmi iskolának sem mondhatjuk a kilenceket. Közös célkitűzéseik és megmozdulásaik elsősorban a kultúra, az irodalom aktívabb terjesztésére, népszerűsítésére irányultak, s ennek érdekében gyakran rendeztek nagy hírveréssel egybekötött nyilvános fellépéseket belgrádi parkokban, szabadtéri színpadokon, az íróklub helyiségeiben, vagy éppen vidéki kultúrházakban. Mindebben kétségtelenül van valami majakovszkiji szellem, s ezen a ponton elértünk a csoportosulás egy másik közös vonásához. Mert amíg a szerb irodalom közvetlenül előttük járó nemzedékei inkább a nyugati — elsősorban az angolszász és a francia — irodalmak hatásának jegyeit viselik magukon, a kilencek, s velük együtt generációjuk más tagjai is, kelet és a szomszéd irodalmak felé fordulnak szívesebben. Nem csak Majakovszkijt és az orosz avantgarde más képviselőit tanulmányozzák szorgalmasan, de a rendelkezésükre álló fordítási irodalom szabta határokban belül jól ismerik József Attilát is. S a megismerést közvetítési szándék követi. Nyelvtudásuknak megfelelően szinte fölsojtják maguk között a „terepet”: Adam Puslojić, aki tudatosan egész kelet-európai programot fogalmaz meg, román költőket fordít, Ibrahim Hadžić oroszokat, ukránokat, s orosz nyelvi közvetítéssel a Szovjetunió más népeinek költészetét, Moma Dimić rendkívül széles világirodalmi tájékozottsága mellett főként a len-

gyeiek és a balti népek irodalma iránt érdeklődik, míg Predrag Čudić az orosz mellett a magyar költészet tolmácsolását vállalja magára.

A „9-es irodalmi műhely” nem sokkal a fentebb idézett, kissé kamaszosan dacos és kihívó manifesztum publikálása után feloszlott. Tagjai azonban külön-külön is hűek maradtak a „kelet-európaiság” eszméjéhez. Predrag Čudić esetében ennek egyik legkézenfekvőbb bizonyítéka az a Simon István-fordításkötet, amely (e sorok szerénytelen írójának válogatásában) 1972-ben jelent meg a „Bagdala” kiadó gondozásában.

Predrag Čudić a csoport egyik legszínesebb egyénisége, a belgrádi irodalmi körök és kávéházak fanyar, sőt néha már-már fekete humoráról közismert és közkedvelt alakja 1943-ban született Belgrádban, de gyermek- és középiskolás éveit Zentán töltötte, s innen magyar tudása is. 1970-ben megjelent *Posle drame* (A dráma után) című első verseskötetét olvasva tulajdonképpen vajmi keveset találunk abból a hetyke fenegyerekeskedésből, amely a fenti manifesztumból kiütözik, s amelynek megfogalmazásában neki is része van. Mindez, jóval érettebb, letisztultabb, higgadtabb költői megfogalmazásban majd csak második kötetében kap visszhangot. Čudić, a versein átütő belső feszültség ellenére, inkább kiegyensúlyozott, meditatív, s korai periódusában olykor kissé dramatizáló alkat. S ha első kötetének egyik legszebb verséből, az *Isten veled Sierra Madreből* még az elvágódás és a befelé fordulás hangulata csendül ki:

„Isten veled, Sierra Madre,
— — — — —
— — — — —

Búcsúzunk, mintha szülőanyám lennél.
Csókkal illetem beteges havaidat,
— A másvilágon — Sierra Madre.” —

A *Reggeli az erdőben* és az *Őszi koncert az erdőben* már az idill kereséséről, a természetben való feloldódásról és megnyugvásról árulkodik. De ha az első kötetben még többségben vannak is az ilyen és ehhez hasonló hangulatú költemények, a legnagyobb hatást talán mégis éppen az a két vers gyakorolja ránk, amely mintha már a következő korszak előszele lenne, s amelyekben a költő leszámol az idillel mint lehetséges úttal. Nézzük, hogyan tudatosul ez a *Lear királyhoz* című költemény utolsó két versszakában:

„Hó esik majd, fehér lesz a világ,
Hideg jön, a lehelet megfagy itt,
Nagyrabecsült királyom, meghalunk,
Lásd sorsunkat, mint nyár záporait.

Királyom, Lear, a tragédia sápad
A szenvedéstől nehéz a halál.
Valami borzadály játszik velünk,
S megőrülünk lassan, óh, Lear király.”

(Simon István fordítása)

A kötet címadó verse, *A dráma után* a teljes szakítás mellett ugyanakkor már az eltökélt továbblépést is megfogalmazza. Igaz, a nosztalgia még túlon túl köti az elviharzott koraifjú periódushoz, s költőnk szívesen elnézné a holdfényes éjszakában a szerelmi mámorban úszó Rómeót, de „a függöny lehullt” — s már az utolsó jelenetet sem lehet elismételni. Valami más, valami súlyosabb és fájdalmasabb kell hogy következzen:

„Most a sötét erdőn át kell visszatérni.
S míg a nedves ágak közt átvágom magam,
Már a következő drámára gondolok.”

A következő dráma azonban egyelőre várat magára. Pontosabban, lassan és sokáig érik. Čudić közben gyermekverseket publikál egy kétarcú világról, amelyek egy kisebb könyvecske vagy inkább füzet után, kissé megkésve, majd csak 1975-ben jelennek meg igényes gyűjteményes kötet formájában *Jesen u cirkusu* (Ősz a cirkuszban) címmel. A fanyar humor azonban már túlságosan is átüt ezeken a látszatra tréfás-komikus játszadozásokon ahhoz, hogy észre ne vegyük kettős vetületüket. S ha a fiatal olvasókat elszórakoztatja a cirkusz világa, a felnőtteket megdöbbeníti az a szimbolikus második vetület, amely a cirkuszt szinte kozmikus méretűvé duzzasztja, vagy még inkább világunkat mutatja be egy sátortetős cirkusszá zsugorítva. Ezek a versek gyakorlatilag átmenetet jelentenek a néhány hónappal korábban, 1974-ben megjelent *Opita bolnica* (Közkórház) fanyarul ironikus, közvetlenül őszinte, sötét színekkel megfestett és mégsem pesszimista világa felé.

A *Közkórház* a kisebb és nagyobb, az egyéni és általános emberi szenvedések valóságos tárháza, amelyben a naturalista részleteket, a megrázóan komor gondolatokat tudatosan a lehető leghagyományosabb művészi formában tárja elénk a költő, fájó élükét pedig egy-egy szándékolatlan banalizált rimmal vagy negédes intonálással tompítja. A kötött szótagszám, a párosrim itt mintha ezt vágná a szemünkbe: lám, minden emberi nyomorúság épp olyan banális, mint a legelcsépeltebb versforma. S a több ezer év alatt oly sok fennkölt témát megszólaltató alexandrinus itt véres vattáról, gennyes gézről és a hullakamra bűzéről dalol. Ilyen hangszerelés mellett nem csoda, hogy a legsúlyosabb emberi szenvedések sem képesek az igazi tragédia szintjére emelkedni. Čudić ezt nem is akarja. S ha már itt tartunk, hogy költői szándékát próbáljuk kutatni, egyértelműen arra a meggyőződésre jutunk, hogy mindenekelőtt indokolatlanul jó közérzetünket és tunya nyugalmunkat igyekszik megbolygatni — s ez sikerül is neki.

Már a kötetet bevezető *Jancsi és Juliska* című költemény azt a giccses, rózsaszínű kullisszavilágot rombolja porrá, amelyben a végén úgyis minden jóra fordul, csak úgy magától. Čudić történetében a boszorkányok azonban korántsem olyan ügyügyek, mint a régi mesében. A gonosz cselekedetet sátánian pontos terv szerint hajtják végre, a vendéglátó boszorkány „víkendbarlangjába” érkező vendégek nyugodtan parkolják egymás mellé söprűiket, mert biztosra mennek; az áldozatok pedig, mint az életben általában — a jók, a naivak, az ártatlanok. S míg az ócska „régí világbarométer reményt sejtet, boldogságot és hitet”, a banyák ezzel a prognózissal szemmeláthatólag mit sem törődve „szélbeszellentenek”, s nyugodtan falják a gyermekültet. Čudić ez utóbbi ellentétet a balga, önáltató hiszékenységgel, és az azt hidegvérrel kihasználó boszorkánysereg között egyetlen négysoros versszakba sűrítve közli velünk, s mi megdöbbenésünkben alig akarjuk elhinni, hogy századunk szinte minden világtragédiájának alaképletét ilyen egyszerűen is meg lehet fogalmazni.

A modern nagyvárosokba szorult emberek elgépiesedő életformája, mindennapos idegölő rohanásaik, az állandóan ismétlődő, s elkerülhetetlennek, sőt szükségszerűnek tűnő sokkhatások láncolata fonódik össze a *Köztemetői járatban* a minden emberi sors elkerülhetetlen befejezésére utaló kerettel, azzal, hogy szinte az egész modern emberiséget egyetlen autóbuszba zsúfolja be, amelyre születésünk pillanatában szálltunk fel, s aztán automatikusan haladunk a végcél felé.

A címadó *Közkórház* méreteivel és koncepciójával inkább poéma mint vers. A filmkockák sebességével peregnék előttünk a képek az abortusztól vagy a születéstől a különböző konkrét betegségeken és szenvedéseken át egészen a hullakamrába vezető útig, a halálig. Mindaz, amit emberi fájdalomnak nevezünk, itt kézzelfogható, tapintható formában jelenik meg, s az egyedi, a konkrét ezúttal az általános jelentéshordozójává válik. Az élet legsötétebb oldalainak feltárásával a költő azonban korántsem elkeseríteni akar, csupán megdöbbeneni, és ráébreszteni bennünket arra, hogy az elkerülhetetlen ellen is lehet, sőt kell tenni valamit — valamit, ami humánusabbá teheti világunkat. Ezt bizonyítja a poéma hangvétele is, amely nem keserű, inkább csak fanyar. Egyik kritikusa, Predrag Protić erről a következőket írja: „Mint minden moralista, aki felteszi azokat a végsőkéig kellemetlen kérdéseket, amelyekre

nincs kielégítő válasz, Ćudić is olyan nézőpontra helyezkedik, amelyből a komoly dolgokról csak komolytalanul lehet szólni, hangsúlyozva ezáltal, hogy a komolytalan-ság rendkívül komoly dolog”.

Az abortuszról szóló részben (ennek a szónak ilyen nyers és mégis költői használata óhatatlanul Majakovszkijt idézi föl bennünk) megrázó naturalizmussal, ugyanakkor mély együttérzéssel ábrázolja a „sohasem lett anyákat”, akik széttárt lábbal várják, hogy a „hozzáértő hóhér” megszabadítsa őket megátkozott terhüktől, s „reménykedve hívják a halált” még meg sem született gyermekeikre. S a sors ezeknek a nem kívánt embereknek hátat fordít, mielőtt még a világra jöttek volna, megszabadítva őket egyúttal az élet minden várható terhétől. Mint Ćudić szinte minden képsorának, ennek is több filozófiai vetülete lehetséges. A valamivel idősebb költőtárs, Branislav Petrović, akit a poéma annyira megrázott, hogy szokása ellenére kritikusi tollat ragadott, csak az egyiket emeli ki ezek közül, amikor így ír: „Az abortusz... Damoklész kardjaként függ minden ember feje fölött. Az abortusz megöli az utolsó morzsáját is annak az emberi hitnek, hogy szükségszerűen jöttünk a világra, mint annak élő tudata...” S aztán már szinte groteszkül folytatja a gondolatsort: mi lett volna, ha annak idején, mondjuk, Einsteint elabortáltatja az anyukája... vagy netán Hitlert? Hátborzongató asszociációk az emberi sorsok véletlenszerűségéről. De abban feltétlenül egyet kell értenünk vele, hogy Ćudić nem az elvont moralizáló, hanem az emberiséggel együttérző, a minden emberi sorsért aggódó humanista szemszögéből szól minderről. S éppen ezért — tehetnénk még hozzá — nem ítélkezik, nem ítél el senkit. Csupán ábrázol és megráz.

S ha igaz, hogy költőnk a legmélyebb emberi szenvedéseket sem hajlandó a tragédia szintjére emelni, ugyanúgy igaz, hogy nem válik cinikussá akkor sem, amikor megírja a *Vénlány balladáját*, vagy amikor egy valóban abszurd ötlettel sok győzelmet kíván a munka frontján *Újévi köszöntő a sírásókhoz* című versében azoknak, akik elhantanak bennünket.

A bevezetőben idézett manifesztum megfogalmazásában Ćudićnak elvileg csak egykilencedik rész jutott, most mégis vissza kell térnünk rá.

Mert költőnk ebben a kötetében valóban maga alatt és valamennyiünk alatt vágja a korhadt fát, mert érezhetően elege van abból, hogy egy helyben gubbasszon, és mert nem fél a zuhanástól. Nem fél, mert soraiból, a legsötétebb képsorokból is kiérződik valahol, hogy *meg kell menekülnünk*.

Ezzel a jugoszláviai irodalmakban ez ideig meglehetősen szokatlan és merész hangvételű, ugyanakkor mély emberiességről és kiforrott költői tehetségről tanúskodó kötettel a generációjának addig is élvonalába tartozó Predrag Ćudić egyszerre a szerb irodalmi közvélemény érdeklődésének középpontjába került.

A való élet prózája

EGY FIATAL SZERB ÍRÓ: MOMA DIMIĆ

Az 1970-ben megjelent *Antikrisztus* (Antihrist) — sorrendben Moma Dimić harmadik könyve — bevezető esszéjében, amelyet maga a szerző „naturalista kiáltvány”-nak nevez, a következőket mondja a potenciális olvasóról, a kritikusról, valamint a „kitalált” irodalom alkotóiról: „Őt egyelőre nem érdekli, mint tojja a tyúk a tojást. Szívesebben mered a bűvész kezére, amelyben a tojás egy pillanat alatt megjelenik... Inkább olvassa a „Galamb a cylinderben” című írást, mint ezt a kész natu-

ralista kiáltványt... De megkérdelem tőle, amíg még itt van: Kalap vagy galamb? Miért tartja lelkedet megszállva inkább egy trükkel elővarázsolt galamb, mint a kalap, amelyben az egész világ rejlik? Miért vesztegeted a tehetségedet arra, hogy egy galambot teremts, amikor az amúgy is ott van a kalitkában vagy a levegőben?"

Aki ismeri, vagy legalább olvasta Moma Dimićet, ezt a világ felé 180 fokban kitérő, de cserébe az egész összetett, bonyolult valóságot akaró embert és író, nagyon jól tudja, hogy ő szívesebben mutatja föl előttünk az üres kalapot, miközben szilárdan hiszi, hogy nem csapott be senkit, hiszen nem is ígért „madarat”. Ebben az esszéjében éppúgy mint minden más megnyilatkozásában csakis és kizárólag a valóságot ígérte, s azt is nyújtja valamennyi művében. De ha nyíltan naturalizmusról beszél is, ne tévesszen meg bennünket. Az ő „naturalizmusa” egészen más veretű, mint az, amelyre ismereteink alapján önkéntelenül gondolunk. A valóság nála nem másolásra szánt anyag, hanem az alap, amelyen két lábbal áll, s ha nem is ismeri költőnk, mégis annak szavaival jellemezhetjük: az igazat akarja, nem csak a valót. Így már kevésbé lep meg bennünket, hogy Dimić írói valóságába éppúgy belefér a gyermeki képzelet játéka, mint az öregedő emberek már-már gyerekes, s főleg kiszínezett visszaemlékezése, és egyáltalán minden, ami az emberrel, az emberi léttel kapcsolatos. Nem az alkotó imagináció ellen tiltakozik, hanem a minden valóságos alapot nélkülöző, öncélúan csapongó képzelgés, és annak terméke, az úgynevezett „kitalált irodalom” ellen. Műveit olvasva, minden különösebb nehézség nélkül észrevesszük, hogy valójában egy magasabb szintű, modern realizmus megvalósítására törekszik, amely nincs híján a szürrealista vonásoknak sem.

Az idézett esszé egyik közvetlen előzménye az 1966-ban megjelent *Élte az életét* Tola Manojlović (Živeo život Tola Manojlović) című könyve, amelyet csak feltételesen nevezhetünk regénynek. A szerző ekkor még csak alig 22 esztendő — 1944-ben született egy Belgrád elővárosának is nevezhető faluban, Mirijevóban —, de neve máris jól cseng az irodalmi körökben, s a legnevesebb belgrádi folyóiratokban megjelent elbeszélései és versei a népszerűséget sem nélkülözik. Mégis, az *Élte az életét*, ez az alig száz oldalas kis könyvecske lesz az, amellyel valósággal berobban az irodalomba, s amely akkora vihart kavart, hogy utóregzései még évekkel később is érezhetőek.

1966-tól kezdődően amúgy is egy új hullám indul meg a szerb prózában, amelyet a kritikusok az első pillanatban jobb híján új szerb realizmusnak kereszteltek el — azóta szívesebben használják a szintén nem túl szerencsés „valóságos próza” elnevezést —, s amely erőteljes reakció volt a hatvanas évek első felére jellemző, és a nyugati irányzatok hatásainak jegyeit magán viselő imaginatív próza elburjánzására. Az imaginatív jelző az első pillanatban túl általánosnak tűnhet, valójában azonban az erőteljes és néha már-már túltengő imagináció az egyetlen olyan közös vonása ennek a sokrétű modernista törekvésnek, amely egyaránt jellemzi az egzisztencialista hatásokról árulkodó műveket, a Robbe-Grillet utánzatokat, és Miodrag Bulatović ezoterikus képekben bővelkedő, de alapjaiban mégiscsak mélységesen realista prózáját, mely utóbbi azóta nem csak Európában, de a tengeren túl is méltó elismerést vívott ki. Bár ez a „modernistának” is nevezett irányzat nem csak egy adott periódusban, a hatvanas évek első felében játszott jelentős szerepet, hanem valóban maradandó alkotásokkal gazdagította a szerb irodalmat, az évtized második felében fellépő fiatal nemzedék mégis a túltelítettségéből eredő csömörrel viseltetett iránta, s Miodrag Bulatović prózáját kivéve, leplezetlen gúnnyal csak „kitalált” irodalomként emlegette. Az új realista hullám azonban nehezen tudott polgárjogot szerezni a már elismert nevek mellett, pontosabban — e nevek ellenében. Hogy végül mégis sikerült betörnie, abban kétségtelenül nagy szerep jutott Moma Dimić első könyvének, s még inkább talán a vitáknak, amelyek e könyvecske körül kirobbantak, s később már elvi síkon folytak tovább. Bizonyításként csak egyetlen példát említsünk: Vidosav Stevanović, akinek nevével szokás fémjelezni az egész új realista hullámot, ekkoriban még egyetlen folyóirattal sem tudta elfogadtatni ugyanazokat az elbeszéléseit, amelyeket később a kritikusok szinte kapkodva siettek a szerb irodalom legkiemel-

kedőbb alkotásai sorába emelni. A „naturalista”, „újrealista”, „valóságos” (ezek a jelzők fordultak elő a leggyakrabban a korabeli kritikákban) próza körüli előítéleteket, vagy hogy képszerűbbek legyünk, a jeget az elsők között — de ha kategorikusabban akarunk lenni, azt is mondhatnánk, elsőként — Moma Dimić *Élte az életét Tola Manojlović* című műve törte meg. Hogy nevét mégis csak ritkán és feltételesen emlegetik együtt az új realista irányzattal, annak jó oka van: írásait valóban nehezen lehetne beskatulyázni bármiféle irányzat kereteibe. Az *Élte az életét* rengeteg kommentátora közül alighanem az járt a legközelebb az igazsághoz, amelyik azt írta, hogy egy ilyen műre minden irodalomnak nagy szüksége van — de csak ötvenévenként egyszer. Gyakrabban nem ismételterhető, és főleg nem utánozható. Nézzük meg, hogyan keletkezett ez a próza, amellyel Moma Dimić a *kellő* pillanatban jelentkezett.

Tola Manojlović egy szerbiai félig paraszt, félig kőfaragómester, akit a szerző csak nagyapaként emleget, habár valójában egyik nagyszülejének testvére. Ez az istenadta elbeszélőtehetséggel megáldott falusi ember korán magára vonta a fiatal irodalmár figyelmét — aki mellelleg filozófia szakot végzett — s szeretete volna rávenni, hogy írja meg emlékiratait. E célból vásárolt számára egy szép, vastag, keményborítású füzetet, s az idős, beteges ember meg is ígérte, hogy abba majd szép sorjába mindent följegyez. Amikor Moma Dimić három hónap múlva újra meglátogatta, a füzet tele volt írva — számjegyekkel. Kiderült, hogy Tola „nagyapa” a szomszédaival folytatott kártyacsaták eredményeinek följegyzésére használta a jobb sorsra szánt papírost. Nem volt mit tenni, az író maga látott hozzá, hogy lejegyezze az öregember élettörténetét. Az így összeállt könyvet egyetlen kritikus sem merte egyértelműen regénynek nevezni, s mint erre már utaltunk, a szó hagyományos értelmében valóban nem is az. Mégis, olyan egyszerűséggel és olyan megrázóan elevevődik meg előttünk egy emberi sors — sikereivel, örömeivel, szenvedéseivel, s főleg betegségeknek egész sorával —, hogy utólag is megértjük, miért váltott ki ez a könyvecske akkora visszhangot, s miért vált egycsapásra bestsellerré. Sikerére jellemző, hogy színpadi változatát a Magyarországon is vendégszerepelt belgrádi „Atelje 212” színház már a következő évben bemutatja, s azóta több mint kétszáz előadást ért meg, 1968-ban pedig a londoni Artslaab téátrum is színre viszi. 1974-ben televíziós változata is elkészült.

Az *Élte az életét* Moma Dimić irodalmi elképzeléseinek két olyan vonatkozását egyesíti, amelyekről azóta sem mondott le. Az egyik a már idézett valóságábrázolás, a másik pedig a közös alkotás, amelyről a *Kollektív írás* (Kolektivno pisanje) című esszéjében oly sok melegséggel vall. Ekkor már nem csak Tola Manojlović és Bule nagyapa, nem csak a belgrádi utcák egzotikus alakjainak életét és elbeszéléseit rögzíti — ő mindezeket kollektív terméknek tartja —, de a szó legszorosabb értelmében közösen alkotott rövidebb prózái írások egész sorát jelenteti meg a neves horvát költőnővel, Vesna Parunnal együtt.

Szívesen elhiszük Moma Dimićnek mindazt, amit a közös munka örömeiről, a közös alkotásról mond. Elhiszük azt is, hogy 1968-ban megjelent verseskötete, a *Cigányok ágya* (Ciganski krevet), amelynek anyagát a cigányok között és azok életéből gyűjtötte, bizonyos értelemben szintén kollektív termék — egy dologban mégis a kritikusokkal értünk egyet. Nevezetesen abban, hogy egész eddigi irodalmi pályájának legkiemelkedőbb csúcsa a *Szerb Maxim az aggok házából* (Maksim srpski iz doma staraca) című, 1971-ben megjelent regénye, amely a legklasszikusabb stílusban íródott, legjobb értelemben vett realista mű — egy minden szélsőségtől mentes individuális művészi alkotás. Dimić érdeklődésének középpontjában ezúttal is az öregek és a gyerekek állnak, de ezúttal már nem ők vallanak magukról, hanem a szerző mondja el végtelen melegséggel, már-már szentimentálizmusba hajló együttérzéssel a megszépített múlthoz, a bizonytalan jövőhöz és a mindig keserves jelenhez való viszonyukat. S ha időnként megkísérli is, hogy bizonyos filozofikus belenyugvással vagy ironikus cinizmussal láttassa világunkat, a benne rejlő humanista mindig legyőzi a szándékos sztoikust.

A „tizennyolc történetből álló regény” — így az alcím — egyik főszereplője, Bule nagyapa, szintén élő személy, aki éppoly szívesen beszél Magyarországról, az Újpesten töltött inas évekről, élményeiről és emlékeiről, mint annak idején Tola Manojlović a maga betegségeiről. A regényben Bule nagyapa története az azonban már egészen más funkciót kapnak: nem önmagukban érdekesek, hanem a hallgatóság, a család, a rokonság, a falubeliek reagálásainak tükrében. S amíg az író nagyapja a végtelen magyar rónákról, a budai Várról, Budapest palotáiról vagy a Városligetről beszél, amelyek népmesébe illő fénnel tündöklenek egy idős ember visszaemlékezéseiben, addig a hallgatóság mindezt átranzponálja a maga hegyek közt meghúzódó szerbiai falujához kötődő világképére. Így válik a „magyar csoda” szerbiai valósággá, így láttatja az író nagyapja magyarországi történeteinek keresztül a szerb paraszt élet- és világszemléletét, így szintetizálódik a képzelet és a valóság egyetlen szerves realista egésszé. S amit ezúttal egyetlen fejezettel illusztráltunk, elmondható az egész mű strukturális felépítéséről. Hasonló módon válik metsző valósággá az ágyhoz kötött nyomorék fiúcska ablakkeretek közé szorított, hátborzongatóan groteszk világa, vagy egy másik kamasz képzeletből és valóságból összetevődő első szexuális élménye, nem is beszélve az aggok háza lakóinak visszaemlékezéseiről. Ezek azok a pontok, amelyeken a már említett szürrealista elemek beleépülnek a valóságba. Hogy mindezek egyetlen világgá álljanak össze a regényben, ahhoz nem elég csupán az írói tehetség — olyan emberszeretetre, életismeretre, a világ minél teljesebb befogadására való képességre, s főleg e befogadás akarására van szükség, egyszóval és ismételten arra a teljes, tökéletes kitárulkozásra, amely Moma Dimićet, az embert és írókat egyaránt jellemzi, s amely jellemének egyik legmagávalragadóbb vonása.

E kitárulkozásnak (ez a szó mindig előtérbe tolakszik ha Dimićről beszélek) másik vetülete is van: az a sokoldalú érdeklődés, amelyet kiválóan példáznak amerikai riportjai, Robert Gravesről vagy Jerzy Harasymowiczről szóló esszéi, oroszországi témájú versei, éppúgy mint a Tököl főutcája című, nemrégiben megjelent elbeszélésrészlete, amelyben Bule nagyapjával tett legutóbbi magyarországi látogatásának állít emléket. De ugyanerről a tőről fakadó szellemi és fizikai nyughatatlan-ságát bizonyítja állandó helyváltoztatásra való hajlama is: képes barátainak egyetlen hónapon belül Európa olyan különböző pontjairól jelentkezni, mint Stockholm, Dublin vagy Palma de Mallorca, hogy röviddel utána már Alexandriából, majd Ankarából küldjön lapot. Aztán visszatér Mirijevóba, s tökéletesen megérti nagyanyját, aki nem győz csodálkozni azon, hogy Magyarországon még a temetők is síkságon vannak.

Sokoldalú, bonyolult egyéniség Moma Dimić, de bármennyire szerteágazó legyen is érdeklődése, a róla megvonható végső képlet alapjában véve mégis egyszerű. Sorsa ugyanaz, amely oly gyakran ismétlődik meg főleg a realista beállítottságú íróknál: csak a saját földjén tud igazán szilárdan megállni, a saját hazája, a saját népe adja az igazi tápot művészetéhez, abból fakad embersége és az egész világot átölelő szeretete. Ezen a valóságálatpon állva, harmincévesen, máris maradandót adott a szerb irodalomnak.

SZTEPANOV PREDRÁČ

Külföldiek a lengyel ellenállási mozgalomban

A lengyel történetírás az utóbbi tíz évben jelentős erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy „időben” feldolgozásra kerüljenek a lengyel katonák, partizánok iszmus elleni harcának főbb (és kevésbé jelentős) motívumai. Nagy kutatói apparátus dolgozott az anyagok összegyűjtésén. A könyvkiadás pedig hathatósan segítette ezt a törekvést, hogy az összegyűjtött, feldolgozott anyag minél szélesebb körben (jobb világnyelven) ismertté váljon.

A lengyel ellenállási mozgalomban — kis létszámmal ugyan, de — Európa szinte valamennyi nemzete képviselve volt. Stanisław Okięcki *Cudzoziemcy w polskim uchu oporu 1939—1945*. Wydawnictwo Interpress 1975. (Külföldiek a lengyel ellenállási mozgalomban) című könyvében részletesen ismerteti a lengyel partizánokkal együtt harcoló külföldiek összetételét, Lengyelországba kerülésük körülményeit. A szerző szerint legnagyobb számban *szovjetek*, nyugat-európai országok állampolgárai (*angolok, hollandok, franciák, olaszok*), *magyarok*, Dél-Lengyelországban *szlovákok és csehek* vettek részt a lengyel ellenállási mozgalomban. A külföldiek nagy része a német hadifogoly- és munkatáborokból, koncentrációs táborokból megszökve került kapcsolatba a lengyel antifasisztákkal. „A lengyel munkások mindig a legátározottabban támogatták a szökéseket, átadták családtagjaik, ismerőseik címeit, előre megadták az útirányt. 1943-ban a táborokból megszökött 3310 szovjet és 1060 angol hadifogoly, 1944. január 1. és december 23. között folyamatosan 1677 fogoly szökött meg.” A megszököttek egy része a lengyel földön tevékenykedő ellenállási mozgalomhoz csatlakozott, más részük a lengyel földalatti szervezetek segítségével emleges területekre — elsősorban Svédországba — menekült. (1942-től a Lengyel Munkáspárt vezetése alatt álló fegyveres partizán egységek, a Gwardia Ludowa Népi Gárda), és más egységek soraiban is találunk külföldieket.)

A propagandamunkával foglalkozó rész igen sok új, érdekes adatot tartalmaz. A lengyel ellenállási mozgalom több „újságot”, számos rölapot, tájékoztatót jelentetett meg idegen nyelven. Bydgoszczban 1941 tavaszán *Deutsche Soldaten*, Varsóban *Der Hammer*, később a *Der Frontkämpfer*, 1942—1944 között pedig a *Der Klabautermann*, *Die Zukunft* stb. látott napvilágot. Külön rölapokon szóltak a német hadseregben szolgáló osztrákokhoz (*Österreichische Freiheitsfront*), a *Soldati*, *Italia Liberta* rölapok az olasz katonáknak íródtak. A sziléziai szénmedencében dolgozó angol hadifoglyok informálására adták ki a *Bulletin of War*, a Lódz környékén dolgozóknak pedig a *Liberté* című „újságot”. Krakkóban 1943-ban a lengyel területen dolgozó francia hadifoglyok részére kéthetenként az *L'Information* című kiadványt jelentették meg. A rölapok sorában a Szlovák Nemzeti Bizottság (1942—1943) Lengyelországban megjelenő *Nad Tatrou* című bulletinje érdemel még említést. A lengyel földön állomásozó magyar egységekkel való kapcsolatteremtés érdekében a *Magyar Katona* címmel megjelenő, 12 oldalas kiadvány mellett több magyar nyelvű rölap is napvilágot látott. A rölapok arra szólították fel a magyarokat, hogy a lengyel és szovjet egységekhez csatlakozva, forduljanak szembe a hitleri német hadsereggel. Egyes rölapok magyar—lengyel „beszélgetési” mintákat (is) tartalmaztak.

A lengyel ellenállási mozgalomban részt vett magyarokról, a partizánokat segítő magyar katonák tevékenységéről első ízben dr. Stanisław Andrzej Sochański (magyarul is) megjelent tanulmányaiban tájékozódhattunk. Most, egy nagyobb szintézisbe ágyazva újra jóleső érzéssel olvassuk azokat a részeket, ahol *magyarokról* van szó.

A lengyel ellenállási mozgalomhoz csatlakozó magyarokat négy csoportra oszthatjuk: az első csoport a lengyel területre visszavont egységek szökött katonáiból állott;

MAGYAR KATONA!

Ne felejtis, hogy a lengyel földön jó, kiprobált barataid fogsz találni! Emlékezz erről, hogy a lengyel földön úgy kell érezni magat mint otthon!

Kenyszerítettek Téged harcolni a Németség oldalán.

TUDSZ—E MIÉRT HARCOLSZ?

Örögek közöttük még biztosan a világháború hűszvé előtt. Akkor szintén harcoltatok a német oldalán, és szintén beszéltek nektek, hogy a Németség győzni fog a háborút az egész világgal. És emlékeztetek a világháborúnak az eredménye?

Magyarország felosztása.

A Ti hazátok esonkitása kétharmadra.

Nyomorúság és munkanélküliség!

Gondoljátok, hogy ennek a háborúnak más lesz az eredménye?

MAGYAR KATONA!

Tudsz—e mit csinálna veletek a Német háború után, ha győzne? Hogy esonkitana a Ti hataraikat. Magyar katonák ne hadj magat bolondítani és mutatást magának a 1937—ből térképet címe alatt: Zeitgemässes Mitteleuropa és akkor látni fogsz, hogy hol van ott a német határ. Se több se kevesebb:

Ez a térképen az egész Magyarország Duna folyóig Németországhoz csatolva van.

De ne gondolj, hogy ez a egyetlen térkép. Ha nem hisszel saját szemednek nézz meg a térképekre Fritz Lange kiadása: Volksdeutsche Kartenskizzen. Onnan olyan féle hazgsságot fogsz megtudni, hogy Sopron, Magyarorvár, Hegyeshalom, Mosony és Tolna-Baranya-megye ezek tiszta német földek, a kiket magyarok a németektől elraboltak. Ha németek győznének akkor a fél országok elvonnának tőletek és bekapcsolták az ő országukban, úgy mint csinálták a Csehszázggal, és tiszta lengyel Szileziával és Pozenividekkel.

Emlékeztetek! Németország győzelme ez egy új felosztás a ti szerencsétlen hazátok jelenti. Semmi feltétel alatt nem szabad nektek hozzájárulni ehhez.

második csoportot a frontszolgálatot teljesítő munkaszolgálatos szökevények alkot-
ik; a harmadik csoport a Lengyelország területén levő koncentrációs táborokból
egyszökött, kiszabadított foglyokból tevődött össze; a negyedik csoport a lengyel-
országi magyar kolónia tagjaiból és a politikai emigránsokból alakult. A Lengyel
funkáspárt által vezetett ellenállási mozgalom, a fasizmus elleni harc fontosságát
angstulozva, elsőként vetette fel azt a gondolatot, hogy azok a magyarok, akik
ajlandók fegyvert fogni a német megszállók ellen, vegyenek részt a lengyel ellen-
llási mozgalomban. A lengyelekhez áttált magyarok különféle „előjelű” csoportos-
isokhoz — némelyek a londoni irányítású Armia Krajowa (AK), mások a Gwardia
udowa egységeihez kerültek. Számos olyan AK fegyveres egység volt, amely elzár-
ózt az idegenek elől, vagy veszély esetén kizárta soraiból az idegen ajkú külföl-
ieket. (Ez utóbbiakról eddig nem írtak. Sochacki és Okiecki sem említ ilyen ese-
ket.)

Jelentős számú magyar ellenálló harcolt a varsói gettó és a varsói felkelés ide-
én (a kampinosi erdőben). A *Jeszcze Polska nie zginela* (Nincs még veszve Lengyel-
rszág) partizánalakulatban *Rúcz Gyula* vezetésével magyar osztag (is) tevékenyke-
ett. A lublini, kielcei vajdaságok területén harcoló partizánokkal ugyancsak számos
magyar antifasiszta harcolt. A szerző név szerint említést tesz *Szekő József* főhad-
agyról, aki Hrubeszów környékén a BCh (Parasztzászlóalj) egyik fegyveres egy-
égéhez csatlakozott. *Garami István, Horváth Sándor, dr. Kovács István, Szőnyi Már-
on, Kovács Pál*, a lengyel ellenállási mozgalomban részt vett antifasiszták nevei is
ól ismertek. A szovjet partizánokkal lengyel földön együtt harcoló magyarokról
Tóth József, Orbán Antal, Mencer Jenő stb.) szintén sok adat ismert, tevékenységük-
ól többször, több helyen megemlékeztek. Változatlanul keveset tudunk a Podkowa
esna, a Zamość és a Bochnia környékén és Głina község térségében a partizánokhoz
tált magyar antifasisztákról. Sorsukról, érdemi tevékenységükről hézagos adataink
annak.

Okiecki könyvének tagoltságából adódóan kevés hely és lehetőség volt a magyar
atonák partizánokat segítő akcióinak ismertetésére. Magyarországon egy szűk szak-
nai körben tudnak arról, hogy 1944-ben a lengyel területre visszavont magyar egy-
égek katonái és tisztjei közül sokan fegyver, lőszer átadásával, partizánok bűjtatá-
ával, a lakosság iránti rokonszenvük kinyilvánításával segítették az ellenállási moz-
galmat. Arra is volt több példa, hogy a magyar állásokon (magyar katonákkal be-
zállásolt falvakon) fegyveres partizáncsapatokat engedtek át. A német megszállók
által üldözött lengyel ellenállókat magyar katonái egyenruhába öltöztetve mentették
meg, szállították biztonságosabb területekre. Ezek a katonák és tisztak lengyel földön
— a háború végén — felismerték a német hadsereg oldalán betöltött szerepüket s
gy sajátos környezetben készek voltak kapcsolatot létesíteni a lengyel ellenállási
mozgalommal, s különféle formában támogatást nyújtottak a németek ellen harcoló
engyeleknek.

A magyar antifasiszták lengyelországi harcainak, a magyar katonák lengyeleket
segítő tevékenységének felkutatását és megismertetését — jelentőségének megfe-
őden! — fontosnak és szükségesnek kell tartanunk. Várjuk azokat a tanulmányokat,
amelyek a legendákkal, téves értelemezésekkel (számadatokkal) leszámolva, hiteles
adatokból, ellenőrzött visszaemlékezésekből kiindulva bemutatnák a lengyel földön
harcolt 300 (?) magyar antifasisztának a tevékenységét, helyére tennék és értékelnék
a magyarok lengyeleket segítő akcióit, elemeznék az indítóokokat. Közgondolkodá-
sunk alakítása — második világháborús szerepünk megítélése — szempontjából fel-
tétlenül szükség lenne rá.

LAGZI ISTVÁN

Zolnay László: Kincses Magyarország

KÖZÉPKORI MŰVELŐDÉSÜNK TÖRTÉNETÉBŐL

„A tökéletes szellemi világtól el kellett jutnunk az ember tiszta immanenciájáig, mert különbe sohasem lettünk volna képesek kitörni a tudás (a szellemi világ) létszférájából, nem juthattunk volna el a társadalomelmélet küszöbéig. Az érzéki-valóságos ember felfedezése nélkül csak tudat lehet számunkra első.”

Molnár Gusztáv: Az elmélet küszöbén

„A történelem nem történik, hanem csinálják” — jellemzi Zolnay az előszóbar ezzel a Lucien Febvre-re emlékeztető mondással könyve szemléletét. S rögtön re gisztrálja is az ebből adódó metodikai következtetéseket: „Éppen ezért olyan stúdiu mokra vetemedtem, amelyeknek célja: úgy megmutatni a múlt időket, hogy n csupán folyamatokról, elméleteket igazolni törekvő történeti mozgásokról essék szí hanem — élt emberekről.”

Szándék s pláne elvként persze meg-megjelenik ez a törekvés historiográfiánk ban másoknál is, megvalósulni azonban meglehetősen ritkán szokott. A magyar kö zépkor embereinek életéről például igencsak keveset tudtunk, fejlett mediaevaliszi kánk ellenére is, s ez a kevés, méghozzá többnyire nehezen megszerezhető tudomá nyos publikációkban s régi monográfiákban rejtőzködött. A magyar középkor kultú rája és mindennapi emberi világa szinte Csipkerózsikaként várta az életrekeltést! Zolnay már korábbi könyveivel igazolta, hogy mesterien ért az efféle varázslathoz. A *Kincses Magyarország* azonban másféle könyv. Ugyanaz az életes történet szem lélet s ugyanaz a félreismerhetetlen (közvetlen, érzékletes, szellemes; a jellemzé érdekében még modorosságoktól sem félt) Zolnay-stílus jellemzi ezt is, mint régebbi könyveit, de túl szemléletlen és irányon — amik az életrekeltést garantálják — ez a könyv másért is érdekes. Más miatt fontos. Olyannyira, hogy valósággal határkőnél tekinthető a magyar mediaevalisztikában. S méghozzá nem — vagy nem csak — a gyönyörű budavári szobrok méltán világszenzációt keltő felfedezése miatt. Mert bár mennyire szerencsés is volt ez a lelet, egyáltalában nem volt se véletlen, se esetleges. Jelképes szinte, hogy ez az egész középkori és reneszánsz kori művelődéstörténetűn ket újrafogalmazásra s újragondolásra kényszerítő fölfedezés akkor — az ő szavai — „dőlt rá” Zolnayra, mikor a könyv vége felé járván, épp a művészetről szóló feje zetet írta, s az erős és szerves koncepcióban megírt *Kincses Magyarország* egyetlen addigi sorát se kellett megváltoztatnia. A nagy fölfedezés szinte igazolni lát szik egy új magyar középkor-koncepciót, de nyugodtan írhatnám azt is, hogy elmé letet, vagy inkább tán „az elmélet küszöbén” álló „modellt”, amit a nagy régész minden elmélettől való ódzkodása ellenére (vagy tán éppen így és ezért) ebben az ezernyi életes részletből, tényből, képből, elbeszélésből fölépített könyvben megszer.

kesztett. S úgy lehet ez a *Kincses Magyarország* legfőbb újsága s elsőrendű fontos-sága. De haladjunk szép sorjában, a recenzió szabályai szerint.

Az egykor volt élet rekonstrukciójában Zolnayt láthatóan az segíti leginkább, hogy szívvel-lélekkel és ízig-vérig régész. A történész ugyanis (Molnár Gusztáv fej-tette meg idézett, revelatívén enigmatikus esszéjében, hogy miért) szükségképpen csak a közvetettség kerülőútjain közelítheti meg az élet közvetlenségét; a régész ellenben, ha van hozzá szeme (s persze: „keze”!), valósággal kézbe veheti az egykor volt élet nyomait. Akkor is, ha ezek a nyomok nem a földből kerülnek elé, s nem is tárgyak — mondjuk ruhák vagy címerek —, hanem írott források. Zolnay például peres iratokból és ítéletekből nem csupán a hatalmaskodás és jogfosztottság viszonyaira következtet; néki ezek, egyéb adatokkal együtt, az emberek — jobbágyok s urak — életfelfogásáról, mindennapi gondjairól és örömeiről, vagyoni állapotáról, meggazdagodási lehetőségeiről is árulkodnak. Utóbbira is akad persze példa más történészeknél is. Csakhogy ő a „vagyon” és a „meggazdagodást” sem tekinti soha holmi absztraktnak gazdaságtörténeti paraméterekként; valóságos és konkrét foglalko-zásokat regisztrál, a munka üdítő sokféleségét és izgalmát veszi észre az okleveles gyakorlat formulái és a számadások száraz számsorai megett. Abból a perből például, amit 1233-ban a véneki halászhok folytattak Uros győrszentmártoni főpát ellen, egy-szerű szorzással-osztással (hisz minden divat s ellenkező állítás ellenére valójában nem igen kell ennél több matematika a történetíráshoz) kiszámítja, hogy mennyi halat kellett fogni beszolgáltatásra egy-egy halásznak. Az így kapott összeget ellen-örzi máshonnan számított adatokkal, s azután megbecsüli, hogy a kor — leírásokból s leletekből ismert — halászeszközeivel mennyi munkát s törődést kívánhatott ekkora mennyiség kifogása, s hogyan segítettek a középkori halászhok — tárolókkal s halastavakkal — kiegyenlíteni a „halfogás szerencsését”. De persze a halakat se csak úgy általánosságban tekinti. Okiratok, helység- és családnevek, föltárt konyhai hul-ladékok, nemesi címerek, képi s plasztikai ábrázolások alapján sorra veszi mind a halfajtákat, gyakorikat s ritkákat egyaránt, s részletezi, miféle fortély s tudás kellett egyikük-másikuk — kivált az óriási vizák! — eredményes fogásához. Közben fény derül a középkori konyha haligényességére s ingyencségeire; csukák becsületére, sza-kácsok, királyi halfogók, halőrök, halárusok, halkedvelő urak s ingyencek viselt dol-gaira; Zolnay mesterien ért hozzá, hogy a krónikások — egyebütt rendszerint hitelt nem érdemlökként mellőzött — anekdotáit a maguk régészeti kontextusában a kor élet- s gondolkodásformájára jellemzőkként hitelesen hasznosítsa.

De a halászatot — bár közéletelméleti fontossága sokkalta nagyobb volt a mainál a sok böjt, meg a rengeteg folyó, tó, mocsár halbősége miatt — csak példaként emlí-tem; ugyanígy s ugyanennyi joggal hivatkozhatnék a többi falusi, városi és udvari munka és foglalkozás tárgyalására. Zolnay kivételes szakértelemmel és érzékkel részletezi a vadászat, a sütés-főzés, az evés-ivás, a vendégfogadás, a ruházkodás, a berendezkedés, az építkezés, a közlekedés, a tanítás, a tanulás, a kuruzslás, a gyó-gyítás és sok egyéb hasznos és haszontalan foglalatosság ezernyi csínját-bínját. A honi középkor betegségeiről, gyógymódjairól, orvosairól például igencsak a *Kincses Magyarországban* olvasható ez idáig a legjobb és legteljesebb összegezés; a budai vízvezetékrendszerek szakszerű technikátörténeti föltárása pedig a honi ipari archeo-lógiai kutatás egyik megalapozásának tekinthető.

De legérdekesebb s messzeható következményei miatt tán legfontosabb a honi marhatenyésztés és marhakereskedelem bemutatása. Zolnay zoológiai, régészeti, kró-nikás, okleveles, korabeli tudományos adatok és észrevételek alapján, s magyar, latin és német elnevezések, valamint különféle ábrázolások sugalmazásait követve mindenekelőtt kideríti s bebizonyítja — olyan kiváló szaktekintélyekkel vitatkozva, mint Bökönyi Sándor és Matolcsi János —, hogy a középkor magyar szarvasmarhá-ját őseink — akik már régebbi hazáikból jeles állattenyésztő ismereteket hoztak magukkal — az itten honos s akkor még élő őstulokból szelídítették a honfoglalás utáni első századokban. A „szelídítés” persze nem jelent szelidséget: a szürke ma-gyar marha mindvégig afféle félvad állapotban maradt, s őrzéséhez és hajtásához

megfelelő emberek kellettek. Ennek is köszönhető — a fajta itteni időjárási-táji körülményekhez való kiváló alkalmazkodottsága mellett —, hogy megőrződött a honi tenyésztés monopóliuma; német, olasz, burgund városok mészárosainak levágni is elég volt ezeket a hatalmas félvad szörnyetegeket, nemhogy hajtani tudták volna sok száz kilométereken át! A virágzó marhakereskedelem hasznát viszont már nem csupán honi kalmárok s urak (illetve kalmár-urak, hisz igen gyakran sikeres kereskedőkből váltak nagyurak, s megfordítva) élvezték: Zolnay ismételten figyelmeztet rá, hogy a XV—XVI. századi Bécs gyors növekedését és gazdagságát nem utolsósorban a magyar szarvasmarha-kereskedelemnek köszönhetette. Amint egy-két évszázada, a XII—XIV. században meg a magyar nemesfém-kereskedelem virágoztatta fel Bácsot, s teremtetett jólétet itthon. Zolnay igen nagy jelentőséget tulajdonít e két valutának, a nemesfém s a szarvasmarha zökkenőmentes egymást váltásának: utóbbi épp akkorra ért nagy hasznát hajtó iparrá, amikor — az Újvilágból beáramló aranydömping s az ország három részre szakadása miatt — az addig virágzó nemesfémhányászat s ötvösmesterség lehanyatlott.

Az autochton honi ötvösművészet rekonstruálása és méltatása azonban, fontos gazdaságtörténeti szempontok megvilágításán túl, másért is érdekes. Zolnay a lényegében még Szasszanida formákra visszavezethető ősi sztyepei fémművességben látja meg virágzó s európai hírnevű román kori s gótikus ötvösségünk alapjait. Azaz itt is, akár az állattenyésztés — s mutatis mutandis a földművelés — esetében a honfoglalás nem képviselt éles cezúrát a magyarság életében. Nem jelentette s nem követelte merőben új szokások s tudás elsajátítását. Zolnay — követve Fettich Nándor inspirációját s igazolva feltevéseit — sokkalta inkább úgy véli, hogy egy dinamikusan fejlődő és gazdagon differenciált ősi kultúra talált itt kedvező, de az addig megszokottaktól több szempontból különböző életfeltételeket, s ügyesen és sikeresen alkalmazkodott hozzájuk.

Persze nem válságoktól és váltásoktól mentesen. Az első és legnagyobb váltásnak Zolnay X—XI. századi megkeresztelkedésünket tartja. Ez volt Róma és Bizánc közti megmaradásunk záloga. Ámde ugyanakkor régi műveltségünk és művészetünk, egész szokás- és hitvilágunk megsemmisítését is követelte. „Magunkkal hozott műveltségünknek minden formája leszorult »történet alatti« mélyrétegekbe.” Eddig az ismert és megszokott történetkép, ámde Zolnay jól látja s hangsúlyozza a különlegességet is, a különbséget Nyugattól: „Az itáliaiak a VI., a frankok a VIII. század derekától fogva a kereszténységen belül fejlődtek. Ők anyanyelvüket, annak irodalmiságát megtartva *szervesen* épültek bele a keresztény nemzetköziségbe. Sőt — úgy mondhatjuk — ők maguk építették azt.” Nálunk ellenben meg kellett teremteni a beépülés feltételeit. Ha kellett tűzzel-vassal, s mindenképpen nagy késedelemmel. S itt kiváló alkalom nyílna, hogy Zolnay a szokásos elmaradáscentrikus művelődéstörténeti képbe torkoltassa fejtegetéseit. Csakhogy Zolnay a késésben nem az elmaradás, hanem az eltérő fejlődés tünetei és lehetőségei érdeklik; ő azt regisztrálja és hangsúlyozza, hogy nálunk a kereszténység felvétele után a nagy társadalmi átalakulás megállott és sajátos irányt vett: a magyar nép sohasem járta végig mechanikusan a feudalizálódás minden lépcsőfokát. Az itt élő népek — mert, hangsúlyozza ismételten Zolnay, nyelvi-nemzeti hovatartozás soha itt határt nem jelentett — a korabeli, egykorú Európa gazdasági, társadalmi és kulturális feltételeihez alkalmazkodtak. Éppen ezt az idejében való alkalmazkodást és esszenciális európaiságot demonstrálja a könyv, persze nem úgy általánosságban, hanem a szokott Zolnay-módszerrel, azaz érdekes és releváns történetekkel-anekdotákkal oldott, a legkülönbélebb s legtagabban értelmezett forrásokból származó adatok sorakoztatásával. S csak miután evéstől-ivástól a budavári szobortemetőből föltámadott Anjou-plasztika remekeiig ezernyi találó részlettel igazolta, csak azután mondja ki a „számadást”: „Európának nagy stílusrendszerei közül (és stílus alatt általános életstílust, nem csupán a képzőművészet stílusát értem) államéletünk kezdete a romanikát már delelőjén, teljes kivirágzásában találta meg. Megszerette, elfogadta, adaptálta. Megkeresztelkedésünkkel a román kor világába nyitottunk be. Ezt és a következő két nagy stíluskorszakot, sti-

usrendszert — a gótikát, a reneszánszt —, már alkotva fogadtuk el!” Ki is jelöli azokat a pillanatokat, amikor — az első századok erőfeszítése után — „óránkat összeigazítottuk a világtörténelemével”: először III. Béla korában, másodszor a két Anjou és Zsigmond, meg Mátyás alatt. Ekkor „mi is a világtörténetnek jelen idejét éltük”. A könyv legtöbb adata, példája, képe, története ebből a két „jelen időből” származik. A két világtörténelmi jelen időnek helyileg is megfelel két főváros, két nagy és messzi sugárzó királyi központ: a román kori Esztergom és a gótikus-korai reneszánsz Buda. Egyben két fontos régészeti lelőhely, ahol számtalan adat — a budavári szenzációs szoborlelettel immár a legfontosabb is — Zolnay László sok évtizedes türelmes feltáró munkája nyomán került napvilágra. Kincses Magyarország — a „kincses Magyarország”-modell — hitelességét tehát páratlan személyes régészeti ismeretanyag és élmény garantálja. Itt azonban mégsem ezért emlékeztetnék elsősorban Zolnay esztergomi és budavári kompetenciájára. Inkább a két fényes főváros, a két nagy királyi udvar jelentőségének, túlsúlyának, életstílus meghatározó szerepének fölismerésére s hangsúlyozására szeretnék utalni általa. Hiszen a *Kincses Magyarország* legemlékezetesebb lapjai valamiképpen mind az udvarral függnek össze, akár királyi vadászmeisterokról és soltészekről olvasunk, akár a tüneményes Estei Hippolitról, aki a könyv végére érve, hála Zolnay emberábrázoló művészetének, szinte személyes ismerősünk, valósággal barátunkká válik. (Várjuk is a róla szóló Zolnay-monográfiát!) De királyi mű a nagy budai vízvezeték is, és igazán stílusos „megoldás”, ahogyan Zolnay elmeséli, hogy a nagy budai farsangokon — királyiak azok is — bor csordogált a vízmű végét képező szökőkútból a budavári főtéren. Még a társadalmi fölemelkedés és süllyedés útjai is — mert Zolnay látja és hangsúlyozza, hogy a feudalizmus osztályait eléggé roskatag léckerítés kerítette nálunk, amelyen át vagy alatta igencsak lehetett ki-be bujkálni — mind a királyon, illetve a királyi udvaron keresztül vezettek kincses Magyarországon. Ez a királyi udvar pedig vetekedett Európá bármelyik fejedelmi udvarával. Kifinomult lovagi élet fénye ragyog a budavári szoborlelet remekein, úgyannyira, hogy ezentúl a késő gótikus plasztika tanulmányozása elképzelhetetlen lesz Buda meglátogatása nélkül. (Szegény Arany Jánost mennyit korholtak tudós történészeink, hogy „túl előkelő” lovagvilág fényeit álmodta *Toldijában* a mi tudósból égaljunkra! S a most napfényre került szobrok meghaladják a költő legmerészebb álmait.) De még az udvari bolondok is (remek fejezet szól róluk, akárcsak az „udvari” részekről!) ugyanúgy otthonra leltek a középkori Budán, mint a korabeli Európa bármelyik fejedelmi udvarában. Semmi kétség, az „udvar” — a király s néhány főbb egyházi és világi méltóság udvara — szinkronban járt a világidővel kincses Magyarországon. Végső soron és elméletre egyszerűsítve erről szól, s ezt igazolja Zolnay László szép könyve.

De mint minden igazi elmélet, utal arra is, amiről nem szól. Mert nem szól ez a könyv a másik Magyarországról. Amelyik se udvari nem volt, se kincses. Mégsem lehet az véletlen, hogy az alapos szakmai bibliográfiából egyes-egyedül Szűcs Jenő fundamentális monográfiája hiányzik, a Mohács előtti magyar mezővárosi fejlődésről, ha Veres Péter kicsi történetfilozófiai remekét, a *Bölcs és balgatag őseinket* nem számítjuk. Mert az is hiányzik. S nemcsak a bibliográfiából, az egész Kincses Magyarországból.

Van persze szó, hogyne lenne, a könyvben városokról és polgárokról, falukról és jobbágycsoportokról. Zolnay tüzetesen dokumentálja parasztok és polgárok kiszolgáltatottságát, urak túlkapasait, rablólovagok önkényeskedéseit. S külön egy egész fejezet szól a középkori városokról. De már a cím — „Városok, várak” — mutatja, hogy kincses Magyarországon a városok valamiképpen a várak függvényei. Végső soron a királyi hatalom szférájába tartoztak. „A városok — fogalmazza meg álláspontját, mint mindig, most is kristálytiszta Zolnay — a királynak, a királyi kincstárnak féltett értékei voltak. Közigazgatásukat a középkor pénzügyminisztere, a királyi tárnokmester irányította. Adójuk a királyi kasszákat gazdagította. Érthető, hogy az uralkodók szívesen fogadták be előbb a — latinusnak mondott — flamand-vallon, utóbb a német és olasz bevándorlókat.” Ez volt a közvetlen hatalmi realitás a középkori

Magyarországon, nem hiába kezdi Zolnay a városok tárgyalását egy felvidéki bánya-
városkának, Korponának adott királyi kiváltságok elemzésével.

De túl királyi kiváltságokon, fővárosokon, fejedelmi udvarokon, nagyúri önké-
nyen; várak és erődtemplomok falukra és városkákra vetülő árnyain is túl, szükség-
képpen nőtt és érett valami más is a középkori magyarországi településekben. Hisz
nyilván nem keletkezhetek a semmiből a török hódoltság királyi és nagyúri hata-
lomtól független parasztvároskái és városai, köztük a valósággal államszámba menő
Debrecen! De miféle rejtett folyamat folyhatott, s mióta távol a hatalmi szféra köz-
vetlenségének királyi fényeitől és árnyaitól, a kollektív öntudat sokszoros közvetít-
ettségében? Miféle dinamika őrizte e tájon a magyarságot, miután a királyi Magyar-
ország Mohácsnál végleg lehanyatlott? Honnét, miféle forrásokból táplálkozott s len-
dült éppen ekkor magosba a magyar nyelvű poézis? Miféle fejlődés érkezett csúcsára
Balassiban? S honnét, miből eredt és szerveződött az a nemzet jövőjén munkálkodó
és távlatos magyar politika, amit legtisztábban Zrínyi Miklós képviselt? Zolnay
László *Kincses Magyarországa* az érzéki-valóságos ember felfedezésével eljutott az
elmélet küszöbére, s itt a maga pontos határaival még inkább sürgeti a választ az
efféle régi kérdésekre. Mert a Mohács utáni fejlődés fővonalai nem kincses Magyar-
országban gyökereznek; ennyit, hála Zolnay László szép könyvének, tisztán láthatunk.
(*Magvető, 1977.*)

VEKERDI LÁSZLÓ

Hegyi Klára: Egy világbirodalom végvidékén

A *Magyar História* sorozatának legújabb kötete azzal a korszakkal foglalkozik,
amelyet régebben így jelöltek a népszerű munkákban: *törökvilág — Magyarországon*.
Hegyi Klára könyvének nemcsak a címe változott, az csak tükrö a tudományosan is
izgalmas, népszerűsítésben méltán ígérő szemléletváltózásnak. Arról van szó,
hogy a magyarországi török hódítás nem mint a magyar történelem egyik, 1526-tól
1686-ig terjedő korszaka ábrázoltatik, hanem egy világbirodalom határmenti tartomá-
nyának sorsáról, e területnek az egészhez való viszonyáról kapunk képet. Előre kell
bocsátanunk, hogy a szerző nem relativizál, nem jelentékteleníti el a magyar törté-
nelmet, s nem tesz egyenlőségjelet hódítók és védekezők közé, s végképp távol áll
attól, hogy Magyarországot, mint egy világtörténelmileg meghatározott hódító folya-
matnak feleslegesen ellenálló országot mutassa be. Világos és egyértelmű állásfoga-
lással ítéli el a nagyobb katonai erőt felvonultató hódítót, nem hagy kétséget az
iránt, hogy a hódítás társadalmilag és gazdaságilag visszaesést jelentett az európai
országoknak, bebizonyítja, hogy Magyarországot éppen török szempontból periférikus
helyzete tette alkalmassá arra, hogy ha nem is sikerrel, de eredményesen szállhasson
szembe az oszmán hódítással.

Jobb volt-e vagy sem egy világbirodalom végvidékén élni a 16. században? Mai
fogalmaink szerint egy hatalmas birodalomnak legtávolabbi pontján is ugyanazzal az
államrendszerrel találkozunk, amely ugyanazzal az eréllyel érvényesíti hatalmát.
A középkori török birodalomról ezt azonban semmiképpen sem állíthatjuk. A belső
helyzete folytán állandóan hódításra-terjeszkedésre kényszerülő törökök számára a
birodalom határvidékei — mert nemcsak itt, az európai szárazföldön, hanem Ázsiá-
ban és a Földközi-tenger térségében is voltak a birodalomnak perifériái — sohasem
konszolidálódott front mögötti hátszországok voltak. A végvidék a hódítás előrehalad-

tával persze rendezett, pacifikált területté változott — vagy időleges területvesztés eselén egy-egy virágzó tartomány lett a háborús dúlások színtere.

Az egész török birodalom történetének, s egyik határvidékévé vált területének, Magyarországnak a legizgalmasabb kérdése, hogy miért nem terjedt tovább a török terjeszkedés? Miért csak hazánk középső részeit tudta meghódítani? A világ akkori leg-erősebb hadseregével szemben csak hősies, de nem eredményes lehetett egy közepes nagyságú és közepesen fejlett ország katonai ellenállása — amint ezt Mohács példája is bizonyítja. A hódítás „megállásának” okát másutt, a török birodalom belső feltételeiben kell megtalálnunk. S ez a következetesen érvényesített szemlélet érdekes és értékes magyarázattal szolgál kérdésünkre. A török hódításnak ugyanis volt határa; s ezt a határt ma már elvileg rekonstruálni tudja a gazdaság- és hadtörténet. A hadseregek összegyűjtéséhez (a török csak nyáron háborúzott, élelmiszerkészlete a hadsereg teletetését nem tette lehetővé), az élelmiszerkészletek felhalmozásához, a hadsereg felvonultatásához annál több időre volt szükség, minél messzebb volt a hadszíntér a birodalom központi tartományaitól. S minél messzebb volt az ellenfél, annál nagyobb erő kellett legyőzésére mozgósítani. A 16. század derekán már százezres hadseregek vánszorogtak át a Balkán hágói, hogy a magyarországi hadszíntérre érve csak egy hónapjuk maradjon az érdemi hadműveletekre. Itt már minden kis erőd, amely egy-két napra feltartotta a hatalmas sereget, eldöntő fontosságú lehetett a következő, nagyobb ostromot követelő vár és a környék védelme számára. Éppen a „periférián” harcolók hősiessége és önfeláldozása nem volt hiábavaló! Mert a török terjeszkedés hatósugara, melyet a tudomány akciórádiusznak nevez, mérföldnyi pontossággal persze nem meghatározható. Annyit mondhatunk csak, hogy az terjedhetett a mai Újvidék melletti Pétervárad fontos erődjéig, Mohácsig, Budáig, Pozsonyig vagy Bécsig — hogy ténylegesen meddig jut el a török, az ellenállás erején és intenzitásán múltott. E bizonytalan területsávon, mely a török birodalom európai végvidékén a történelmi Magyarországra esett, több millió ember élt. A tét tehát nem volt csekély.

Az elméleti igényességgel megalapozott népszerűsítő összefoglalás nem vész el a hadjáratok részleteinek taglalásában. Elmondja, ismerteti őket, de a fő figyelmet a kialakult helyzetnek, a török magyarországi uralma sajátosságainak szenteli. Szemléletes példákkal, kitűnő megjelenítő erővel mutatja be a kényelmetlenül berendezkedő hódítók, a portyázó végváriak és a sokszorosan kiszolgáltatott parasztok életét. S az adatokból újra összkép, nagyjából egy évszázadra érvényes állapotrajz kerekedik. Megtudjuk, hogy a „kettős uralom”, a török és magyar adóztatás, muzulmán és keresztény jogrend, a félhold és a kereszt alatt harcolók várait egyaránt építő kényszermunka nemcsak egy csekély, a szó mai értelmében vett határmenti területsáv sajátossága volt, hanem a *hajdani Magyar Királyság egész török által meghódított területére kiterjedt*. A kettős uralom kétszeres — legjobb indulattal is másfélszeres — tehernek számított volna még békés időszakban is. S ha a török és magyar urak respektálták is egymás jogait, az uralmat és a vele járó terheket csak erőszakkal, olykor borzalmas terrorral, a lakosság részleges fizikai megsemmisítésével lehetett behajtani a nyomorú, fogyatkozó jobbágyságon. Nem lett volna jobb egy nem csak szerződéseken rögzített, hanem tényleges békesség a „status quo” alapján? — merül fel az olvasóban a kérdés. Hiszen a balkáni keresztény földművesek helyzete idilli lehetett a magyarországiakéhoz képest a 16—17. században! S a szerző, ha meg is tagadja rokonszenvét a parasztokat fosztogató végváriaktól, a nemlétező falvak adóját követelő, felvidékre futott földesuraktól, mégsem követi a kényelmes sablont a dolgozó osztályok mindennapi jobbtlétének alapul vételével; hanem arra mutat rá, hogy egyedül így, a sarcolásokkal, beutésekkel, fiktív jogok állandó hangoztatásával lehetett fenntartani annyit a középkori magyar állam — és a vele összefonódó fejlettebb társadalom — folytonosságából, amely meggátolta a törököket abban, hogy tartósan berendezkedjenek és a maguk képére formálják át a magyarországi társadalmat. Így, és csakis így lehetett fenntartani a hódoltsági területen is a magyar fennhatóságot, meggátolni a megszállókkal való együttműködést, a tömeges áttérést. (E politika háttere, bázisa a meg nem szállt királyi Magyarország volt. A teljesen

meghódított balkáni országok uralkodó osztálya csak a behódolás és a pusztulás között választhatott. A végvidéki helyzet ebből a szemszögből nem tragikusnak, hanem kedvezőnek volt tekinthető.) Ezért — s csak kisebb részben pusztulása miatt — maradt hatás nélkül társadmunkra, kultúránkra a százötven éves török uralom.

A török világbirodalom periferiáján megmaradni minden pusztulás ellenére szerencsésebb volt, mint évszázadokra centrumába kerülni. Akkor nem jó és rossz, hanem rossz és rosszabb között lehetett csak választani. A választás helyességét, a belőle következő küzdelem jelentőségét, mindennapjainak örömeit és bánatát tárja fel előttünk Hegyi Klára. Elismerésre méltó, hogy mi mindent tud elmondani és megmagyarázni a rövid kötetben. Könyve a *Magyar História* sorozatának eddigi leg-sikerültebb darabja. (*Gondolat*, 1976.)

GERGELY ANDRÁS

Hofer Tamás és Fél Edit: Magyar népművészet

Egykor a céhes világban ahhoz, hogy a legény mesterré legyen, remeket kellett készítenie. Az idősebb mesterek általában a nagyobb tudást igénylő termékek közül választották ki, mi legyen a remek. Olykor külön felügyelőt állítottak, akinek vigyáznia kellett, hogy a jelölt ne használjon föl munkájához illetéktelen segítséget. Amikor pedig kész lett, sokszorosan nagyobb kritikával vették szemügyre. A mesterré leendő céhlegény bele is adta minden addigi tudását. Nem egy remeket sok évtizedig mutogattak, mint az illető mesterség csúcsteljesítményét, követendő példáját.

Hofer Tamás és Fél Edit műve valóságos könyvremek. Nem túlzás, hogy a több mint ötszáz éves múltra visszatekintő magyar könyvkiadás egyik legszebb terméke. Igaz, a szerzőknek és a könyvet létrehozó kiadói kollektívának már nem kellett olyanformán bizonyítani, mint a hajdani céhlegényeknek, hiszen szakmájuk elismert mesterei. Bizonyos azonban, hogy ha ezután összefoglaló munkát írnak a hazai népművészetről, ezt a kötetet nem fogják kifelejtteni belőle. Céhmesteri levél helyett dísz a Lipcsében nyert aranyérem. Az pedig csak természetes, hogy a könyv — mint általában a remek — az elismerés mellett fölkelte a fürkésző kritika érdeklődését is. Nem a kákán csomót kereső régi céhmesterekéhez hasonló, hanem a sikeren örvendő céhbeliét, akinek szabadságában áll elmondania, mit tart jónak, és mit kevesell az eredmények sorában.

Népművészetben a magyar nyelv tágabb értelemben együttesen érti a szóbeli költészetet (dal, mese, ballada stb.), a zenét, a táncot és a díszítőművészetet. A másik, a szűkebb jelentés csupán a díszítőművészetet, pontosságra igyekvő fogalmazással a „népi képzőművészet”-et tartalmazza. Az utóbbit teszi magáévá a könyv is. A meghatározások azonban nem jelentenek merev fogalmakat, mert magának a népművészetnek a tárgyát a néprajzi szakirodalom különbözően értelmezi. Mióta a századelőn öt kötetben napvilágot látott a Malonyay Dezső által szerkesztett jeles munka, *A magyar nép művészete*, amely csonkán maradvá is a legnagyobb mű a kérdéskör irodalmában, többen megkísérelték hosszabb-rövidebb terjedelemben összefoglalni a magyar népművészetet. Ezek a könyvek és tanulmányok sokfajta szempontot használtak föl mondandójukhoz, abban azonban megegyeznek, hogy szerzőik sosem kényeztették el a néprajztudományt jó elméleti alapvetéssel. Sőt többnyire szembe sem néztek a kutatás alapvető kérdéseivel, hanem technikák, anyagok, motívumok számbavételével rendszereztek anyagukat. Vagy éppen ellenkezőleg, a történetiség talajától messzi rugaszkodva, merész kalandokra indultak, hogy népművészetünk jellegzetességeit megmagyarázzák. Ilyen előzmények után a szerzőpárosnak nem volt könnyű

dolga. Nem szigorú értelemben vett tudományos műről lévén szó, nem kellett birakozniuk az előzményekkel, ugyanakkor azonban a könyv kiállítása és tárgyának rangja kötelezte őket, hogy semmi engedményt ne tegyenek a szakszerűség rovására a népszerűsítésnek.

A kötet tervezőjének, *Faragó Istvánnak* egyik pompás ötlete volt a képtáblákat és a bevezető tanulmányt nemcsak minőségben, hanem színben is eltérő papírra nyomtatni. Az első hatvan kellemesen halványzöld, széles margójú oldalon olvasható mindaz, amit a szerzők a könyv gazdag képanyaga mellett a magyar népművészetről elmondanak. Hofer Tamás és Fél Edit hangsúlyozottan a „fogyasztók” oldaláról fogalmazza meg, mi a népművészet. Ebbe a fogalomba olyan esztétikailag értékelhető tárgyak tartoznak, amelyek a parasztok kezéből kerültek ki, illetőleg kézműipari termékek, de paraszti igény és ízlés szerint készültek. Belesorolják mindazokat az esztétikai jelentőségű tárgyakat, amelyeket a parasztok befogadtak és beillesztettek saját világukba. Ez a szempont meghatározza az időbeli és társadalmi kereteket. A 18. század végétől a 20. század első feléig tartó időszakról van szó, arról a mintegy másfél száz évről, amelyben a jobbágyságból parasztság lett. A parasztság pedig a szó klasszikus értelmében parasztként élt, és megteremtette társadalmi emelkedését kifejező művészi formáit is. A tanulmány többször kijelenti, hogy a népművészetet a parasztművészet szinonimájaként fogja föl. Igaz, a szöveg második felében többször használja a „paraszto” és „népies” kifejezést is, ami következetlenségként hat, vagy éppen azt jelzi, hogy a szerzők érzik népművészet-fogalmuk ellentmondásait. Fogalmuk megalkotásában ugyanis elsődleges volt a funkció szempontja, olyan szép tárgyakat soroltak bele, amelyeknek helyük, szerepük van a paraszti világban. Ezek között a jelzett időszakokban — ezt ők sem tagadják — már számos található, amely a kései feudalizmus kézműiparának a terméke. Városlakó mesteremberek csinálják, nem parasztművészet, csak azáltal lesz „paraszto”, hogy befogadják, vagy utánózzák. Épp így helytelen a korszakban „falusi” művészetről beszélni, hiszen a szerzők maguk közölnek mezővárosokban és más szabadalmas városokban parasztok és nem parasztok kezén készült szép tárgyakat. Parasztok és nem parasztok, falu- és város-lakók közt kétségkívül erős kapcsot jelentenek bizonyos életmódbeli azonosságok és hasonlóságok, de vannak az életmódban és a társadalmi tudatban lényeges elválasztó különbségek is.

Az új paraszttílusokat és az utolsó másfél száz év népművészetét körképben bemutató fejezetek a tanulmány legrészletesebben kidolgozott részei. Sokoldalúan idézik föl a korszakot, azt a pazar virágzást, amely jellemezte. Nyomon követik az ízlésselbeli változásokat, a divatokat, a művészi központok kialakulását és hanyatlását, a fejlődés és a lankadás egymásba fonódó folyamatait. Szemléletes példák mutatják be, hogyan változott koronként a népművészet tartalma. Bizonyos elemek, amelyek divathullámmal érkeztek, rövid idő alatt jellegzetes népi kifejezőeszközként rögzülhettek. A szerzők nagy jelentőséget tulajdonítanak a kiemelkedő tehetségeknek, akik munkásságukkal, technikai és stílusújításaikkal jelentékenyen befolyásolták a népművészet továbbfejlődését, például a dunántúli pásztorművészetben a spanyolozás, vagy a palóc áttört bútór faragásának tökéletesítői. A színhagyomány tanulmányozói már szinte túlzott szerepet szántak a jeles alkotók folklórra tett befolyásának, a díszítőművészet kutatása azonban eleddig keveset foglalkozott velük, holott szerepük — mint a tanulmány is hangsúlyozza — nem elhanyagolható a közösség ízlésének alakulása szempontjából.

A bevezető tanulmány, miközben jelentősége szerint méltatja az utolsó másfél század magyar népművészetét, elkerüli a „csábító” veszélyeket is, azaz nem esik abba a gyakori hibába, hogy a népművészet tárgyait a „magas művészet”-hez mérje, és ebből vonjon le elmarasztaló vagy magasztaló ítéletet. Amennyire meggyőzőek a kötet gerincét alkotó fejezetek, annyira hiányzik a korábbi időszak részletesebb elemzése. A régi stílus tulajdonképpen egyetlen műfajcsoport, a 17., de jóval inkább a 18. században festett templommennyezetek és rokonemlékek bemutatása. A kutató minduntalan szembetalálkozik azzal a ténnyel, hogy az anyagok romlandósága miatt

(fa, textil) kevés tárgy maradt ránk a korábbi időszakokból. Ezzel szorosan összefügg, hogy az általánosnál is aránytalanul kevesebb előtanulmány segítheti a vizsgálódást. Azonban csak részben akadályozhatja, hogy a 18–20. század népművészetének előzményeiből legalább vázlatot nyújtson a könyv. Hiányoznak a múltbeli gyökerek, megválaszolatlan a kérdés, vajon mi volt a részletesen bemutatott, csodálatos gazdagságot hozó korszak előtt. Kutatási problémákról, néhány szerény eredményről és figyelmet érdemlő tudományos feltevésekről szívesen olvastunk volna. A szerzők utalnak arra, hogy parasztművészet egy régebbi kultúra differenciálódásából sarjadt. Ha átlépték volna idő- és társadalmi kereteiket, szó eshetett volna arról, mi is volt ez. Milyen lehetett a kevésbé rétegzett feudalizmus kori „tömeg” vagy „közösségi” műveltség, mielőtt még nem lett „paraszti”? Miből állt a régebbi kor „nép”-művésze? Ha választ kaptunk volna a kutatástól, nem kellene most a bizonytalanságot jelző idézőjeleket kirakni.

A népművészet távolabbi történeti gyökereinek vizsgálata kétségkívül erősen problematikus területe a magyar néprajznak. Nem egy kalandos vállalkozásról tud már a tudománytörténet. Vonzó például a magyar népművészet jelentéseinek vizsgálata. A szemiotika különben mind nagyobb teret hódít a néprajzban. Egyáltalán nem csodálható, sőt üdvözlendő, hogy a bevezetés egy fejezete a szépen formált tárgyak jelentésével foglalkozik. Az, hogy a tárgyi világok és a szépen formált tárgyak szerepét, funkcióját központi szempontnak tették meg, itt is érezeti befolyását. Ugyanis csak a jelek társadalmi használatát (*pragmatika*), nem pedig jelentésüket (*szemantika*) tárják fel, sorozatnyi példán illusztrálva az ajándéokra szánt darabokon át a felírt tárgyakig és a népszokásokban elforduló „jelvények”-ig.

A tanulmány a szó árnyalt és összetett értelmében a magyar népművészet utolsó másfél száz évének *életrajzá*t adja a kezünkbe. Amikor életrajzot ír, voltaképpen népművészetünk alkatáról, *jelleger*éről szól. Nem összehasonlítással, hanem önmagából kiindulva, társadalmi szerepének leírásával és elemzésével válaszolja meg, milyen is a magyar népművészet, mi a magyar benne. Az utolsó részfejezet ehhez képest emel ki még egy kérdést: melyek a magyar népművészet *megkülönböztető saját*ságai. A közvetlenül előtte állókhoz képest kissé vázlatosan hat, de így is pontosan érzékelteti, hogy fogósabb kérdés kevés akad a néprajzban, mint *etnikus megkülönböztető jegyeket* keresni a kultúrában. A kulturális jelenségek ugyanis általában kisebb vagy nagyobb egységeket jellemeznek, mint egy etnikum elterjedési területe. A szerzők végül arra a véleményre jutnak, hogy a tőlünk északra, de főleg a nyugatra élő népekéhez képest a mi népművészetünket a paraszti fejlődés elmaradottságával összefüggő megkésett virágzás jellemzi. Továbbá: a magyar népművészetben nem halmozódtak föl akkorra értékek — minden pompa ellenére sem — mint egy-egy nyugat-európai parasztházban. Végül némely történeti stílusok (például a barokk, rokokó, copf) nem hatottak olyan mértékben, mint nyugati szomszédainknál, ahol különben a magas művészetben is jelentősebb alkotásokat hoztak létre. Mindez meggyőző, és ahogy a szerzők hangsúlyozzák, nem von le semmit abból, hogy a magyar népművészet is szép, gazdag és értékes. Ha hiányérzet marad bennünk, azért van, mert nem látjuk népművészetünk helyét a tőlünk délre és keletre eső területek viszonylatában. A magyarság centrális európai helyzete a kulturális övezetek és áramlatok találkozásában több oldalú összehasonlításra is alkalmat nyújt. Kiegyenlítettebbnek mutatkozik a kép, ha tudjuk, hogy — ezúttal csak feltételezen, az általános fejlődési képtetből következtethetően — esetleg kelet és dél felé hasonló szerepünk van, mint hozzánk képest a tőlünk nyugatra levőknek.

A bevezető tanulmány leszögezi, hogy a kötet nem törekszik megközelítően sem teljes keresztmetszetet adni sem a tárgyfelelősekről, sem a műfajokról, nem tekinti át részletesen a tájakat és a népcsoportokat. „Fő célunk, hogy a népművészet sajátos minőségét és művészi jellegzetességeit érzékeltessük egyes témákról bemutatott képsorozatokkal.” (10. o.) Mindjárt hozzá kell tennünk, hogy ezt őszintén sajnálhatják mind a népi kultúra barátai, mind a néprajzkutatók, mert a megközelítően teljes, sőt az egész kép megrajzolására ma alig akadnak hivatottabb szakemberei a magyar

népművészetnek a szerzőpárosnál. Eddigi munkásságuk is bizonyíték, de aki nem ismeri korábban megjelent tanulmányait és könyveiket, annak elegendő a mostani pompás könyvet kézbevenni.

A bevezető tájékoztató mondatainak ismeretében nem illenék szóvá tenni azt, hogy mi lenne szükséges a megközelítő teljességhez. Ha most mégis néhányat felsorolunk, azért tesszük, mert számunkra a hiányok szembetűnőek, és nincsenek kellően megmagyarázva, kénytelen hát az ismertető kritika is szembenézni velük. A képsorozatok népművészetünk egy-egy csúcának bő bemutatására törekszenek, mint amilyenek például a már említett dunántúli pásztorművészet és a palóc áttört-faragott bútór. Úgy véljük, ugyanilyen csúc és egyben szomszédainktól megkülönböztető jegy a fejfafaragás is. Szinte az egész nyelvterületen megtalálható és számos változata van. Hasonlóan mostoha sors jutott néhány más népművészeti csúcsteljesítménynek, például alig szerepel a monumentális fafaragás szép példája, a kapuállítás és a kerámiafajták egyik legbecsesebbike a bokály, a díszített kályhacsempe pedig egyáltalán nem kapott helyet. Ugyanakkor nem szabad elhallgatni olyan képsorozatok szerepeltetését, amelyek eddig majdnem teljesen hiányoztak az összefoglaló munkákból. Mindjárt a fejfák után következnek a könyvben az útszéli kőkeresztek. Igaz, hogy ezek elsősorban a Dunántúlt jellemzik, és rusztikus voltuk ellenére olyan, főleg városi mesterektől származnak, akik életmódban és mentalításban távol estek a parasztoktól, de azok megrendelésére dolgoztak. Ez a téma, amely itt nagyobb teret kap, megérdemelné a külön fotóalbumban történő földolgozást, mint arra szlovák és osztrák példa is figyelmeztet. Ugyancsak szép képsorok szemléltetik a szakrális (főleg a római katolikus valláshoz kötődő) népművészetet is.

A könyv elkészítése során bizonyára a múzeumok és magángyűjtemények hatalmas anyagából való válogatás volt a legfogósabb feladat. Sikerét az bizonyítja legjobban, hogy aki a gondosan szerkesztett képes oldalakat lapozgatja, hamar belefeledkezik a látványba. A képek úgy követik egymást, hogy mozaikjaikból észrevétlen összeáll egy régi, letűnt világ. Lehet, hogy a nemrég megörökített Balaton melléki préház a valóságban már árván áll a szőlőhegyre föltolakodott, betonelemekből alkotott hétvégi házak és nyaralók között. A könyvben azonban megtalálja társait és a tárgyakat, amelyek egykor építőinek világát benépesítették. Ezért hiányérzeteink is kiegyenlítődnek.

A sikerben nagy részük van a közreműködő fotóművészeknek, bizvást nevezhetjük a legtöbbször szereplőket társszerzőknek is. Távoli falvakban, ahol lakodalmon, templomozáskor, vagy egy-egy különleges eseménykor még fölcsilannak a folklór színei, manapság sűrűn kattannak a fényképezőgépek. Sokan nagy utakat megtesznek, hogy egy-egy régi házat, temetőket, templomtornyokat, pincéket lencsevégre vegyenek. Soha annyi néprajzi fénykép nem készült, mint most, amikor az előző évtizedekhez viszonyítva már alig akad fényképezni való. Közben néhány év alatt csendben önálló rangra emelkedett a hazai néprajzi fényképezés. A kötet jól reprezentálja ezt. A fotóművészek közül kettőnek, Kovács Tamásnak és Lantos Miklósnak külön kiemelten is köszönetet mondanak Hofer Tamás és Fél Edit.

A képanyag sikerében Kovács Tamásé a fő érdem. Ő készítette az illusztrációk többségét kitevő műtermi tárgyfelvetelek legnagyobb részét. A fényképekről szóló jegyzet nem hiába említi „kísérletező kedv”-ét, bizonyos, hogy sok-sok próbálkozás előzte meg az első, valóban sikeres felvételeket. Nem lehetett könnyű kiismerni a sokfajta anyagú, formájú, színű, alakú és nagyságú népművészeti alkotás fényképezhető tulajdonságait, majd olyat alkotni, hogy az művészi élményt nyújtson. A könyv lenyűgöző ereje bizonyítja, hogy sikerült.

Lantos Miklós jóval kevesebb képpel szerepel, mégis erőteljes vonásokkal járul hozzá a könyv szépségéhez. Kedvelt témái a lakóházak, préházak, templomok, tornyok, haranglábak, útszéli keresztek és ezek külső vagy belső részletei, a festett mennyezetek, oromfalak, tornácok, vakolatdíszek. Építész szeme bizonyára segíti abban, hogy képein szinte mindig fölfedezni a mértániasan pontos szerkesztést. Éles határvonalak, tiszta felületek uralják ezeket a fényképeket, mégsem hidegek és nem

szigorúak, mert a fotóművésznek van érzéke az épületek, tornyok hangulatához, úgy örökíti meg őket, hogy szinte visszavarázsolja köréjük a múltat.

Ha Lantos Miklós a néprajzi fényképezés egyik ágán talán a legkarakteresebb fotós, a másikon, tőle igen távol, de nem vele ellentétben áll *Korniss Péter*. Míg Lantos sikeres képein szinte mindig hiányzik az ember, a Kornisséinak a legfontosabb eleme a mozgás. Nemrég megjelent albuma (*Elindultam a világ útján...*) pontosan mutatja más irányú érdeklődését. Azért is szerepel ebben a kötetben csupán néhány képpel, mert őt nem a népművészeti tárgyak, hanem készítőik érdeklik elsősorban.

Számosan szerepelnek még fényképfelvételeikkel. Közülük kiemelkedik *Szelényi Károly*, aki a színes képeket készítette. Igen jó szerkesztői ötlet volt, hogy a kötet számára készült fotók közé archivális felvételeket illesztettek, amelyek a tárgyi világ tágabb háttérét kívánják érzékeltetni. Ezek a képek barna tónusúak, ami hangsúlyozza, hogy elmúlt dolgokat ábrázolnak. Ma már nem lehet látni hagyományos viseletbe öltözött parasztokat, és a paraszti munka nemrég még mindennapos jelei is eltűntek.

A régi képek alkotói közül két nevet érdemes külön megjegyezni, *Balogh Rudolfét*, aki a Magyar Filmroda vezető munkatársa volt, és a néprajzkutató *Gönyey Sándorét*. Ma mindketten a magyar néprajzi fényképezés klasszikusai. Balogh gondosan beállított fényképeivel sűrűn találkozhatunk az 1930-as évek képeslapjaiban. Szívesen fotografálta a pompás ünnepi viseletbe öltözött lányokat, a gondtalan nyári falusi vasárnapokat. Míg Baloghot méltatja a fotótörténet, Gönyey munkássága a néprajztörténetben értékelésre vár. Nem volt hivatásos fényképész, de szeme és türelme volt hiteles felvételek elkészítéséhez. Elegendő rápillantani a kötetet kezdő négy képre ennek tanúságául. Táj, munka és ember olyan harmonikusan ötvöződik ezeken a felvételeken, amihez kevés hasonló példát ismerünk.

Hofer Tamás és Fél Edit könyvének, mint a közmondásos jó könyveknek, nem kellett és nem kell cégér. Az első kiadás még a kirakatokig sem jutott el, mert azonnal elfogyott. Pedig ára szerint a legdrágább hazai könyvek között tartjuk számon. A Corvina kiadó újabb nagy példányszámú kiadást is kibocsátott, amely szintén keresettségnek örvend. A magyar népművészetről szóló reprezentatív munka rég váratott magára, s most, hogy megszületett, méltán büszkesége a hazai könyvkiadásnak. (*Corvina, 1977.*)

KÓSA LÁSZLÓ

Fülöp László: Pilinszky János

Bármily szembetűnő is a *Szálkák*tól számítható pályamódosulás, Pilinszky lírájának alkati modifikációja — az eléggé nyilvánvaló, hogy a költői világszemléletben mindez nem idézett elő lényeges változásokat, a létfilozofikum és élményvilág egységét nem törte meg a hirtelen versbőrségben megnyilatkozó magatartásváltás. S minthogy az egész Pilinszky-líra jelentésvilága szempontjából az egyetlen feltűnő elmozdulás is részleges érvényű, nem a periodizálás, nem a szakaszosság tartalmi megvilágítása adja az igazi kulcsot az életmű értelmezéséhez, hanem — ahogy ezt Fülöp László is teszi — a homogenitásban, a koncentrált, sűrített líravilág szemléleti folytonosságában kell felkutatni ennek a költészetnek az értékeit. Mondanunk sem kell, mennyivel nagyobb szerephez jut ilyenkor a szemléleti elemeket hordozó poétikum, s ezzel együtt a kutató elemzőkészlete, lírapoétikai felkészültsége. Pilinsz-

kynél olykor 2—3 vers is létrehozhat tipikai változatokat, anélkül, hogy az aprózódás, a túlmodellezés veszélyétől kellene tartanunk, sőt ezek elhanyagolása éppen-séggel a teljes interpretációban okozhatna zavart. Nem hallgathatjuk el itt tárgy és elemzés egy másfajta vonatkozását sem. Nevezetesen azt, hogy Fülöp kritikai értékrendjében nem ez a típusú líra áll kitüntetett helyen. Az ontikus-antropológiai költészetnek e válfajával szembeni fenntartásait ebben a munkájában is elsősorban az esztétikai érték feltétlen tisztelete, elfogulatlan belátása jegyében hidalja át. Említettük már, hogy az aggályoskodó periodizálással szemben más eljárásokkal hív ki Pilinszky lírája. Fülöp e tekintetben nem is ragaszkodik — a sorozatban egyébként igen gyakori — mechanikus tagoláshoz. Élményköröket és -típusokat, poétikailag szorosan összetartozó műveket, műfaji csoportokat emel ki, ahol szükséges; nem bontva meg azonban az életmű lineáris, időbeli kibontakozásának rendjét sem. A líravilág hosszanti és időbeli kiterjedésének ilyen plasztikus kezelésével már a tanulmány pusztá szerkezete is példaérvényű lehetne a sorozat további kötetekre nézve. Fontosabb viszont az az eszközkészlet, amely e világirodalmi rangú költészet karakterjegyeit rendszerezi. Fülöp nem próbálja pszichikai, társadalmi, karakterológiai „eszme-futtatásokkal” pótolni vagy igazolni a művekből sugárzó lírai üzenet tartalmait. Döntő mértékben igaz, hogy ítéletei, állításai belsőlegesen műalkotó tényezőkre támaszkodnak, figyelme középpontjából szinte egy pillanatra sem kerül ki a lírai konstitúció folyamata. Az alkotói szituáltság, a magatartáselvek, a világszemlélet egymásra épülő elemeit rendre a versben mutakozó élménytípusokból, a versbeszéd tónusáiból, a poétikai alkatból következteti ki, s ilyen értelemben erőteljesen műcentrikussá teszi az irodalomtörténeti igényű kismonográfiát. Az persze ismét egyértelműen megmutatkozik, hogy az elemzés koordinátarendszerében nyomatékosabb az élménytípusok változatainak, motívumkészletének szemantikai funkciótöbblete: rendszerint a homogén világkép megnyilatkozásformáit, annak egyes dimenzióit különféle változatokban megvilágító akcentusváltások állnak a vizsgálódás centrumában. A Szálkáig terjedő periódus termését tekintve — lévén az esztétikailag jelentősebb alkotói korszak — a motívumrendezés és a műelemzések tipológiai célzatú eljárása az uralkodó. A kiemelt művek szerencsésen jelzik a tárgyalt élménykört, s Fülöpnek csaknem kivétel nélkül sikerül azt is szemléltetnie, hogy Pilinszky jelentős versei többnyire poétikai értelemben is összegző foglalatjai az adott korszak líravilágának (*Halak a hálóban, Trapéz és koriát, A francia fogoly, Apokrif, Senki-földjén, Négy soros*). A Pilinszky-líra statikus, állandósult világszemléleti alapképlete és a meghatározó versbeli modalitás közötti egységet persze szükségszerűen meg is bontja a tanulmány narratív szerkezete, hogy aztán a kettőt újra összekapcsolva, összefoglaló értelemben tekintve át ismét az idézett periódus jellemző jegyeit. Az igazság viszont az, hogy az erősen műcentrikus tárgyalásmód természetétől egyáltalán nem idegen a nyelvi-stilisztikai-retorikai rétegeknek a jelentésszintekkel való közvetlen megfeleltetése, s talán nagyobb nyereséggel zárhatta volna a szerző mind a privatizáló, mind a lágerversek csoportjának vizsgálatát a szervesen beépített, párhuzamosan levezetett hanghordozásbeli, formanyelvi sajátságok egyidejű hangsúlyozásával. A hatvanas-hetvenes évek termése — noha Fülöp László itt is egyértelműen de óvatosabban fogalmaz — nem elsősorban a versbőség okán esik más elemzési szisztéma alá: a Szálkák és a Végkifejlet versei nem jelentenek előrelépést a korábbi szakaszhoz, s különösen nem a lágerversekhez, az Apokrifhoz, vagy a Senki-földjéhez képest. A versbeszéd stilizálatlanságát, köznapiassá válását, a képiség visszaesését éppúgy nagyobb verscsoportokon szemlélteti, mint a témavariációk és élményváltozatok módosulásait, az intimitébbé vált érzéstípusokat, az odafordulás közvetlenségét, az erősödő misztikum hajlamait, s általában is az „egyértelműbb keresztényi mentalitást”. Ezeknél a verseknél viszont kevesebb figyelmet fordít a texturális generálás afféle „élőben” való érzékeltetésére, amint azt a Harmadnapon néhány darabjának elemzésénél tette. Itt inkább összegző, megállapító ítéletek közvetítik a versszervező elvek sajátságait, s a költői léttudat lényegi változatlanságát bizonyítandó — közvetlenebbül fordul az idézetekhez is. Ami a pályaszakaszok viszonyítási

szempontjából ez esetben hiányolható, az annak a modifikációnak a részletesebb megvilágítása, mely szerint a Szálkától kezdődően javarészt a korábbi versek jelenléte világa szolgál a művészi közlés alapjául. Ennek a közvetett élménységnek ugyanis igen sok következményre mutatkozik meg a leírás szintjén szisztematikusan, líraelméleti és -tipológiai igényességgel összegzett poétikai sajátságokban; a versalkat redukciójában, a lakonizmusban, az „egymozzanatú ötletvers” modelljében. Annál is inkább így van ez, mert Fülöp László itt sem tagadja meg esztétikai minősítő elveit. Az értékelést közelebbről szemügyre véve azt látjuk, hogy rendszerint azokat a verseket emeli ki az életműből, amelyek határozottan az elvont élménység, a világ-szemlélet „történelembe való beletestesülését” jelzik, sőt időnként az egész életműre nézve tulajdonít centrális jelentőséget a lágerélménynek: „Valójában mindenkor a lágervilágnak ez a szemléleti vonatkozása, ilyen értelmű jelenléte foglalkoztatta Pilinszky Jánost, a belőle sugárzó létfilozófiai és etikai üzenet felfogására törekedett, a metafizikai értelmezés irányába haladt költőisége.” Bizonyos tehát, hogy ítéleteiben erősen érezhető a közvetlenebb élménységet kitüntető akcentusok, s így az újabb Pilinszky-versekre nézve minősítő megállapítás lesz a korábbi versvilágra, a „háttérre” való rájátszás hangsúlyozása is („A tárgyalt periódus líravilága minduntalan a már megszerveződött és kikristályosodott jelentéstant hívja elő, a háttérrel idézi”). Másfelől — fentebb említettük már — a téma prezentációjának kulcskérdése az elemző eszközkészlet milyenségében és használatának hatásfokában van. Anélkül, hogy mindezt külön kívánnánk választani az értékelés folyamatától, ilyen szempontból is érdemes felidézni Fülöp László munkájának fontosabb tanulságait. A Pilinszky-irodalomban még jó ideig számolhatunk a határozott, definitív képvilág pontos megfigyeltetésének sikertelen kísérleteivel. Ha Béládi Miklós, Bori Imre, Rónay György, Radnóti Sándor írásai — rendre más-más övezetben — előreléptek is, a képi imagináció rétege a vártnál makacsabbnak bizonyult. Nem állítjuk, hogy Fülöp meggyőzően törte volna át ezt a réteget, ám a poétikai-verstechnikai megközelítés leg-sűrűbb hálójával ő kerítette be eddig a jelenséget. Értelmezései a valószínűleg lehetséges mértékig általában nem konkretizálják a képben foglalt absztrakciót, de — s ez lényeges — mindig pontos irányba hatolnak, továbbvezetésük nem is igen lehetett e monográfia elsődleges feladata. A differenciált eszközkészlet teljes működtetése szükségszerűen nagyobb teret követel, a megvalósított konkretizációk szintjéig azonban minden lényeges jelentésmódosító tényező fennakadt ezen a hálón. A jelenség teljes bekerítése, „körülszövése” persze meghatározza magát a szakmai narrációt is, s időnként bonyolultnak tűnő fel a behatároló műveletet: „A létezés végzetes negativitásának élményét vetíti rá a mindenségre is, univerzális méretűvé növeszti a magányt s a belőle kisarjadó élményfajtákat, részben az elhagyottság és az abszurditás egyik okozóját látva a nem emberi arányú, nem emberre szabott kozmoszban, másrészt a kozmikus tartományokban is fölleli a létnek ugyanazokat az alapbajait, kínzó tüneteit, mint a közvetlen veszélyes, emberi valóságban”. Ennek ellenére a jelenetelés, a vizionárius jelleg, a jelképi és emblematisztikus szimbolizáció, a gyökervers, a versalkotó mechanizmusok megállapító vizsgálataival akkor is megfelelő alapra helyezi elemzéseit, ha e fogalmak és tartalmaik nélkül vitatható érvényűnek látszanak.

Külön szólnunk kellene még a Pilinszky-féle versvilág szemléleti alapjainak vizsgálatáról, az eszmeiség eredetét, illetve az esszéket faggató passzusokról. Ezek egy része — különösen az esszék interpretációi — már a tanulmány szerkezetében is kulcspozíciót foglalnak el, mintegy visszamenően bevilágítva a korai versek gondolati-filozófiai háttérét, majd a „csönd” ars poeticájának helyzetéből előre is jelezve a hatvanas-hetvenes években bekövetkező fordulat meglepő kontrasztját. Itt talán néhány irodalmon kívüli tényező mérlegelése lehetett volna körültekintőbb, a világ-irodalmi kontextus tárgyalása is elbirt volna valamelyest markánsabb irányzati osztottságot. Fülöp László tanulmánya mindezekkel együtt meggyőző Pilinszky-képet sugall, normarendszerében határozottan jelöli meg e líra kivételes értékeit. A további Pilinszky-kutatás számára nélkülözhetetlen, a sorozat élvonalába tartozó munka. (Akadémiai, 1977.)

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

Ács Margit: Csak víz és levegő

Öt novellát adott ki Ács Margit, s a vékony kötettel (miként folyóiratbeli publikációival) egy csapásra bevette az irodalmi közvéleményt. Persze lesznek, akik át-böngészik írásait s azt mondják: megint egy nőíró. Lesznek, akik a mai prózáunkban divatozó stíluspompát vélik elbeszéléseiben fölfedezni. Némelyek így az irodalomnak a kis dolgok, mások a forma mögé rejtőző középszer feliratú skatulyái felé „egyengetik” az író útját. Ezeknek az olvasóknak (és ítéseknek) azonban nincs igazuk. Ács Margit életünkről, világunkról hiteles képet adó realista író.

A szerző nevével eddig kiadói szerkesztőként, tanulmányíróként és kritikusként találkozunk. „Tanulmányokat és kritikákat írtam, amelyek nagyobb részt a *Tiszatájban* és a *Magyar Nemzetben* jelentek meg, és 1970 óta — lopott időben és lelepleződéstől félve — novellákat. (1976-ban kerültek nyilvánosság elé a *Tiszatájban* és a *Kortársban*)” — olvashatjuk a fűlszövegen. Ebből az önjellemzésből két dologra is föl kell figyelnünk. Az egyik: Ács Margit igazán nem tartozik azok közé, akik egy-két így vagy úgy összeütött és nagyjából alkotásnak nevezhető iromány után babérjaikon pihennek, és nagy sértetten a halhatatlanság összes létező elismerési formáit reklamálják. Pedig kiadói emberről lévén szó, neki igazán nem kellett volna kívánnia a hét szűk esztendő. A másik dolog inkább kérdés: hogyan lehet az irodalomtörténész, kritikusi indulást nem fölcserélni, hanem kiegészíteni a szépírói tevékenységgel? Példa ugyan — pozitív és negatív egyaránt — volt már irodalmunk történetében. Mert Gyulai Pál, Szerb Antal, Sőtér István — hogy csak néhány nevet említsünk — a magyar próza élvonalába került be, nemcsak az irodalomtudományéba. De vajon ki emlékszik ma már — a korszakot búvároló filoszokon kívül — Beöthy Zsolt vagy Schöpfung Aladár prózai munkáira? Ács Margit novelláskötete nem az irodalmár szépírói ambícióinak többé-kevésbé színvonalas kiélése. A *Csak víz és levegő* szuverén írói világot tár elénk.

Párás, meleg szél a kötet első darabjának. Azt mondhatnánk: ami ebben az elbeszélésben lejátszódik, magánügy. Ám amíg Ács Margit ezt az ízig-vérig magánéleti szférába sorolható történetet előadja, teljes írói fegyvertárát is sejteti. Ez a novella ugyanakkor a kötet egyik fontos motívumát is tanulmányozni engedi. A már nem éppen fiatal előadó-művész és a még csaknem kölyök beatzenész kalandja lényegében — ha úgy tetszik — a világirodalom örök témája. A korosodó asszony, akit a fiatalságnak már a látványa is elbűvöl és földül Euripidész *Hüppolitosz*ától, Racine *Phaedrájától* Sommerset Maugham regényéig (*Színház*) és Thomas Mann elbeszéléseig (*A megtévesztett*) vissza-visszatér az irodalomban. Az idősebb, a kiszolgáltatottabb mindig megalázottként kerül ki a játékból, s ez a megalázottság — függetlenül az események végkifejletétől — mindenképpen tragédia. „Hát tényleg vége az életnek?” — kérdezi a *Párás, meleg szél* Valériája. Töprengéseit, kifinomult meditációit lerombolja, meggyalázza a kegyetlen valóság. Naturalizmus — akár ezt a szót is leírhatjuk. Mivel nemcsak a klasszikus, zolai naturalizmus létezik, föltör az akkor is, ha az író egészen közelről nézi az életet. (A „fiatal és elkényeztetett fiú” durva kifejezéseitől Valéria esti sétájának és az ágyjelenetek részletező leírásáig sok példát hozhatunk erre az ábrázolási módszerre.) A *hiány* című elbeszélés hősnője — már amennyiben így nevezhetjük egyáltalán — szintén „az öregség küszöbén” áll, „és nincs semmi, amiben biztos volna, amire tarthatna valamit, amit benyújthatna a világnak, mint dicséretes bizonyítványt, igazolópapírt az életéről”. A generációs különbség a *Néhány trükkben* is megjelenik. Ilona irigykedéssel, gyűlölettel párosult taktikázása (trükkoszorzata) régi nagy szerelme fiatal feleségével ismét alkalmas a téma újabb oldalának megmutatására. Furcsa módon még a *Csak víz és levegő* című novellában is föltűnik ez a motívum. (A huszonöt éves Kamilla nosztalgiaja, amikor a nála valamivel fiatalabb Dániel szép arcában és fiatalságában gyönyörködik.)

A magyar irodalomból Kaffka Margit óta nem hiányoznak a jelentős nőírók. Kevésbé jelentősek előtte és utána voltak és vannak. Közöttük nem egy kitűnő stíliszta, de a kor lényeges problémáit már nemigen érző író. Ács Margit *A hiány* című novellája, mely véleményünk szerint a könyv legjobb írása, problematikájának sokrétűségével, művészi eszközeinek célszerű keresetlenségével föltehetőleg biztosítja ennek az elbeszélésnek a helyét a mai magyar irodalom képzeletbeli reprezentatív novellaantológiájában. Az elbeszélés egyszerűsége, kegyetlen őszintesége, a két család tagjai közötti bonyolult kapcsolatok bemutatása, a kínos eljegyzési vacsora leírása, a múltbeli tragédia földézése megrázó hatással van az olvasóra. Sikerült ebben a novellában Ács Margitnak egy izgalmas, napjaink elevenébe vágó kérdést megragadnia. A hiány azonban még annál is több, amit a látszólagos főtéma (a munkáscsalád és az úgazdag család között feszülő ellentét) kínál. Ács Margit nemcsak úgazdagként stupiditását leplezi le, a másik oldalt sem kiméli: a kiüresedett életek fölött is ítéletet mond. S ebben nagy segítséget jelent számára a szereplők és a közöttük levő összetett viszonyok ábrázolása. Az írás hősnője (a munkáskáder Kornél felesége) — műveltségbeli, szellemi korlátai miatt — inkább csak érzi, mint érti a dolgokat, a történeteket. Valami plebejus ellenszenv dolgozik benne (az emberi, életmódbeli stb.) másfelesek iránt. Ugyanakkor az is igaz, hogy benne és férjében jóval több rokonszenves vonás van, mint a másik család tagjaiban. De ahogy élnek, az rettenetes. Attól kezdve, hogy „a buta liba” (zabigyerekkel a nyakában) az élmunkás és sztahonovista Kornéllal megismerkedett, majd összeházasodott, életük végletesen leredukált és jellegtelen lett.” („...némán élni egymás mellett huszonöt évig, évente csupán három-negy kérdés... Huszonöt év alatt maximum száz kérdés. Száz mondat. S válasz még kevesebb.”) Az asszonnyá érett egykori butuska kislány mellett Kornél pedig imigyen prezentáltatik: „...ahhoz az emberfajtához tartozik, amelyikre hol azt mondják: sziklaszilárd karakter, hol azt: csökönyös számár.” Vagy ahogy felesége jellemzi: „Tényleg olyan, mint ezek a maóisták vagy guevaristák, csak vénebb és hülyébb. Mit bantja őt, hogy a Márta-féle úrnőkből párttagok lettek. Azelőtt is voltak ilyenek a pártban, csak megjártszották magukat, mert akkor más volt a stílus.” Es Márta, az echt úrnő mellett ott ügyetlenkedik férje, Gyulus, „ez a borzasztó buta ember”. Az ő ostoba megjegyzése végképp elrontja az összejövetelt. Gyulus ugyanis a másik család „jövátehetetlen tragédiájára”, a kedvenc fiúnak az 56-os ügyekbe való belekeveredésére — eltűnésére és (valószínű) halálára kérdez rá. Színpadra kívánczó drámai szituáció alakul így ki. Miközben Gyulus menteni próbálja a menthetetlent („...hiszen azért te is jó magyar ember vagy, elvtárskám, nem igaz?”) Kornélék rádöbbennek arra, hogy valami jövátehetetlenül hiányzik az életükből. Kiderül, Kornél is gyászolja — a maga módján — Ferikét. Akár ellenségévé lett a fiú 56-ban, akár nem, még mindig többre becsüli őt, mint a Márta—Gyulus-féle kaméleonokat. Kornél — míg végleg összezezza a felesége által nagy ügyvelbajjal megvalósított vacsora maradék ünnepélyességét — kijelenti: nem kapnak „ötvenhatos mártírt hozományba. Az a fiú az én ellenségem volt, és az én halottam”.

Szándékosan időztünk el *A hiány* című novellánál. A kötet többi írása nem éri el ennek a — maradandó olvasói élményt is jelentő — műnek a színvonalát. Az *Opus 0,1* újjgyakorlat inkább, az írói mesterség fogásainak kipróbálása. A kallódó, a lötyögő fiatalok ábrázolása a próba, a gyakorlat ellenére is rutinos írásnak tetszik, jóllehet nem emelkedik a mai prózáinkból jól ismert, hasonló típusú írások átlaga fölé. A *Néhány trükk* már emlékezetesebb írás. A történet ugyan borotvaélen táncol: az elbeszélés hősei (két házaspár) campingező turisták, akik gondtalanságukba egy kis keresztöltéses szerelmet vegyítenek. Közben szó esik erről is, arról is, s az elbeszélés egy pillanatra már majdnem elsüllyed saját jelentéktelenségében. De amikor komolyra fordul a játék — Editke, a kis műszaki rajzoló, aki már csak koránál fogva is kilóg a társaságból, action gratuite-szerűen beleveti magát a tengerbe —, ismét meggyőződhetünk Ács Margit novellaírói tehetségéről. A *Csak víz és levegő* ismét egy látszólag érdektelen történetből bontja ki a megalázás-megaláztatottság motívumát. Kamilla és Dániel, a két egykori szerelmes találkozása a hazugságra

döbrent rá. De valóban megalázta-e Kamillát az életét máshol és másképp (bár logikátlanul és meggondolatlanul) kereső Dániel? „Nem ő tartott ki hat éven át egy Dánielhez fűződő rögeszme mellett, hazudva — mindig csak kicsit —, de hazudva egyfolytában?”

Illés Endre írja egy helyen: „A regényíró fejezethosszat gondolkozhatik, jellemezhet, kísérletezhet, boncolhat, elemezhet, halmazhat, míg a novellistának kéthárom mondattal kell életre és életbe rántania hőseit.” E pontos meghatározást, illetve különbségtételt figyelembe véve elmondhatjuk, hogy Ács Margit írásai egy par excellence novellistára vallanak. (Bár kíváncsiak lennénk arra is, hogy az író a nagyobb epikai formával hogyan birkózna meg.) A kötet írásai egyébként a klaszszikus, de a modern próza újításait is felhasználó novella szabályai szerint íródtak. (Egyébként Ács Margit nem hoz radikális formai újítást, sőt, olykor nagyon is hagyományosnak tűnik a forma.) Egységes filozófiájuk, a modus vivendivel kapcsolatban határozott állásfoglalásuk van ezeknek a novelláknak. Ám a konkrét ábrázolásnak nem kell megküzdenie az elvont tételekkel. Ács Margitnak az írás minden csínja-bínja a kisujjában van. A már említett helyzetteremtő és jellemábrázoló képességen kívül az invenciózus szerkesztés, a remek párbeszédek is hozzájárulnak az írás sikeréhez. Ács Margit jó megfigyelő, szenvedélytelen kommentátor, kevés szóval is sokat mond. Néha egy-két jelzővel ábrázol embereket. Jó érzéke van a konfliktushelyzetek, a kritikus pillanatok megválasztásához.

Nagy várakozással nézünk Ács Margit irodalmi fejlődése elé. Bár kötete egyetlen színvonalú, az (értékben különböző) írói rátalálás mellé kudarcra nem hozhatunk példát. A novellák után található évszámok is megnyugtatók: a könnyv halványabb írásai 1970-ben, az erősebbek 1975-ben születtek. Mindazonáltal megnyugtató soraink ellenére további nyugtalanságot kívánunk Ács Margitnak. (*Szépirodalmi* 1977.)

OLASZ SÁNDOR

Újhelyi János: Feketevágás

Kortárs, sorstárs, osztályostárs könyvét aligha olvashatja hideg tárgyilagossággal az ember. Tanúk szembesítése ez, éppolyan izgalmas is. Úgy történt csakugyan! Te miért emlékszel másként? Miért emlékszünk egyformán? Igazából egy másik könyvvel lehetne csak válaszolni a rengeteg rajzó kérdésre, ezúttal mégis belül kell maradnunk a recenzió kerítésén.

A hasonlóság, azonosság, vagy a feltűnő különbségek jelentik-e vajon a nagyobb izgalmat, amikor Varga Sanyika (ő játssza a tizenéves Újhelyi Jancsit a legtöbb novellában) történeteit olvasom? Milyen kísértetiesen (és bizonyára általánosíthatóan) egyező élmény a kamaszkor küszöbén állva szembetalálkozni az első valódi csalódással: a felnőttek világa más, mint hittük. Azt gondoltuk, ott már gyermeki füllenéseinkről is le kell szoknunk, s íme, ők vaskos hazugságokat hisznek el egymásnak, számunkra érthetetlen közös megegyezés alapján. Manipuláció, mondanák ma, de akkor a fogalmat nem ismertük, igazság és álság szembesülését szenvedtük, akár Nyilas Misi, csak éppen más korban, s egészen más helyzetben. Varga Sanyika például Kukkantó Marcit, a gyermekújság vagány munkatársát keresi, kivel évek óta váltják a levelet. Vidám, szavunkat-gondunkat értő cimbora helyett azonban jócskán kopaszodó, enervált, pálinkaszagú úriember áll eléje a folyosón. Szerepet alakított csupán, soha nem érdekelte hát a falusi úttörőkről szóló levél, azt sem tudja valójá-

ban, ki ez a parasztkölyök, aki fölkereste. Mennyire más, mégis rímelő a magam története. A „soha ki nem bomlott”, mert ősz elején fagyban összezsugorodott gyapot gubóit csipegetjük valahol a vásárhelyi határban. Egyik tanárunk izgatottan jön a déli eligazításról: holnap mindenki egyenruhát vesz, fehér ing, nyakkendő, sipszínór! Filmet csinálnak a csapatunkról, benne leszünk a híradóban! Délután egy órával előbb leáll a munka, gyakorolnunk kell a dalokat is, amelyeket gyapotszüret közben éneklünk majd. A nóta szállt is („Szép gyermekem, jöjj ki a rétre...”), a nyakkendőket is lobogtatta a szél, hanem a gyapotsorok, fekeke gubók sehogyan nem tetszettek a svájcisapkás embernek, aki a gépekkel, kábelekkal bíbelődő legényeket komandírozta. A felnőttek kupaktanácsa után a gazdaság két embere elporzott egy ponyvás dzsippen, s valahonnan egész hónaljnyi hengeres csomagot hoztak. Bontogatták, s mutatták nekünk, miként is kell a maréknyi fehér vattával kiigazítani a teremtés hibáját. Négy-öt sort feldíszítettünk hát szépen, majd nekiálltunk, s az előttünk hasaló operatőr zümmögő masinája felé haladva szedegettük vissza a „termést” a vadonatúj vászontarisznyákba. A mi falunkba talán soha nem jutott el az a film, de Fürge Jóska megesküdött rá később, hogy ő a keresztanyjánál látta Pesten. Felismert mindenkit, különösen kis Szalait és Csoszát, ők valóban többször belelétek a gépbe, hiába ordított a svájcisapkás, hogy csak a munkára figyeljünk.

Azonosságok a későbbi élményrétegekben is: a faluról menekültek, s az otthon maradtak megváltozott, olykor kifényesedett, máskor megcsorbult élete. Történelmi szelek repítettek távolra sok-sok embert. Barátot, rokont, szerelmezt. Újra talajt érni, azon biztonságosan megállni, sorsfordító idők adhatnak csak ilyen föladatot. Újhelyi azokra is figyel, akiknek ez sikerült, de értőn tárja föl a Mike Imrét, Dusa Piroskák titkait is. Mike Imre valóságosan balladai hőssé lesz a novellában, noha köznapi története különben alig érdemelne figyelmet. Valódi írói munka emelheti csak abba a magasságba, ahol egy öngyilkos paraszt szánnivaló sorsa többet jelent egyéni tragédiánál. Mégis szívszorítóbbnak, egyben igazabbnak érzem Dusa Piroška esetét. Őt is megnyomorítja az élet, sorsa teljességgel kilátástalan. Csak szenvedéseitől szabadulna, ha a kötél után nyúlna. Nem teszi megsem. Levetkőzteti, lefekteti részeg urát, s másnap ismét fél hatkor kel. Nem az összegürcölt új ház, a mozaiklapos konyha, a drága bútor, a soha nem használt finom ruhák tartják vissza, hanem az évezredes törvény: asszonynak viselnie kell a sorsát, bármily nehéz. Az asszonysors mindig nehéz. Vajon miért erősebbek, keményebbek, elszántabbak Újhelyi asszonyhősei, mint a férfiak? Az önéletrajzi írások választ adnak erre. Ott kiderül, hogy a válás után a fiú édesanyja mellett marad. Az anya többször megjelenik a novellákban, mindig szeretettel rajzolva, mindig erősen, biztonságot hordozón. Ez a tisztelet, szeretet sugárzik át a szerzőből a többi asszonyalakra, többször igazolva, hogy a viharokban széthullani készülő családot mindenkor ezek az erős, kemény, sok szenvedésen edződött asszonyok tartják össze. Ha mégsem sikerül, ők nevelnek hihetetlen küzdelemmel gyermeket mégis. Embert teremtenek, valóságosabban, mint az istenek.

Újhelyi már-már szociográfiai pontossággal ír. A rekkenő, bágyasztó, embert kiszárító hőség, a mikepércsi határ fekete abrosza, de akár egy falusi kocsmá légyzümmögéses nyári délutánjának képe — nem is filmszerűen — jól érezhetőn, író teremtetten tapintható valóságban jelenik meg. Talán ezért is érezhetjük olykor, hogy a szerző kezét egyik felől mintha Móricz Zsigmond fogná, a másikat — amellyel ír — mintha Sarkadi Imre vezetné. Ilyen mesterek tanítványától pedig — gondoltam — joggal számonkérhető az igazi pontosság. Megfogom tehát, például mindjárt ebben a szövegben: „Hajnalban indultál apáddal a földre. Megraktátok a szerkezt harmattól nedves kukoricával...” Hohó, testvér, már meg is fogtalak! Szegényparaszt hogyan is hagyhatta kint éjszakára a kukoricát? Hazavittük azt este mindig, s dobáltuk a góréba, hordtuk a padlásra viharlámpánál, de kint az nem aludhatott a földön! Aranyat a szabad ég alatt hagyni! Aztán: micsoda dolog, hogy téged nem küldtek el keresztanyádhoz, szüledhez, bárhová, amikor feketén vágták le a kisborjút? Nálunk egyszer két gyöngé malacot rekkentettek (igen ügyetlenül, mert sem apámnak,

sem testvéri sógoromnak nem volt gyakorlata ilyesmiben), s valahogyan fölfedeztem a titkot. Fél éjszaka magyarázták, micsoda bajok jöhetnek ránk, ha egyetlen szót elvakkantanék a dologról. Más apróságoknál is kérdőjelet akart rajzolni a ceruzám, aztán letettem mégis. Megértettem: ezek a természetes különbségek. Ott, Debrecen hónaljában, az ősi faluban ugyan ki félt volna éjszakai tolvajtól, aki — a más földjén! — összeszedi a leszüretelt termést? Az én falumban — lévén az újgazdák háromnegyede egykori cseléd — ez egészen természetes volt. Loptak az urasági földről, loptak most akár a tőszomszédtól, rokontól is, ha alkalom adódott. S bizony, a szolgálkölcs helyénvalónak tartotta a jelentgetést, árulkodást is. Lelke minden rugója megereszkedett ennek a népnek, s csak igen sokára igazodhatott a tágabb világ napjárásához. Lám, a sok hasonlóság, azonosság mellett mennyi különbség! Mélyebbről, messzebbről jöttünk? Nagybabak voltak reményeink, nagybabak lettek csalódásaink? Mohóbban akartunk enni, mint mások, mert semmi illetet nem tudtunk? Lehet. A kiegyenlítődség megtörtént mégis. Korparancs és erős anyák álltak mögöttünk is, akik tanulni küldtek. Mindig visszahívón görbülő kezükkel kiröpítettek mégis. Ezernyi kín, baj, gyötretés után mindnyájan fölszabadultunk végül.

Gyötrelmes és gyönyörű gyerekkor, az útrabocsátók emberfeletti küzdelme; élmények, emberré növesztő esztendő: csupa-csupa adósság. Jól mondja Újhelyi János vallomásában. Az anyák persze itthagynak bennünket, mielőtt törleszthetnénk. Osztály és nép tartja számon az adósságot. Aki tudja ezt — mint e novelláskönyv szerzője — minden munkájával tisztessen fizet. Mert szolgálatra szegődött. (Szépirodalmi, 1977.)

ANNUS JÓZSEF

„...a szépség nyomában egy istennel sétálok”

TORNAI JÓZSEF: BOLDOG LÁTOMÁSOK

Tornai Józseftől az utóbbi években alig olvastam olyan szöveget, amiből ne sütné ki valamiképpen a vágyakozás egy olyan teljes és természetes (természetközeli) élet után, amelyben még száz-százötven évvel ezelőtt is részük volt „nehéz sorsuk, gyors, igazságtalan haláluk ellenére is boldogan virul” őseinknek. Sok versében (például a készülőfélben levő Veres Péter-énekekben), prózájában, az Új Írásban közölt önesszéjében, nyilatkozataiban és a világ törzsi költészetéből készült antológiájának bevezetőjében is hangoztatja válságélményét és megoldást remélő elgondolását. Nem volt ez a válság- és vágyérzet és ez az elhatározás soha sem idegen tőle, mert eredendő helyzetéből, a társadalmi és irodalmi életben elfoglalt helyéből s persze világszemléletéből következett. Tizenöt éves baráti kapcsolatunk során ez az eredendő helyzet és a kialakult hely volt az egyik összekötő kapocs közöttünk, amely a nemzedéki, életkori lépcsőkülönbségeket eltüntette. S persze az is, hogy *helyzetünket, helyünket és vágyainkat mindig kívülről is láttuk és értelmeztük*, s a magunk egyéni módján életviteli és esztétikai vetületeit, világnézeti összegezését érvényesíteni is próbáltuk. Megismerkedésünk idején, a Belvárosi Kávéház „műhelyébe” verődött társaságban emlékezetem szerint a „mágikus realizmus” volt az a kifejezés, amely szemléletünk irodalmi, stílári megfelelőjét jelezte. Akkoriban én a szakma tanoncaként sok mindent elleshettem (átvehettem) Tornaitól, aki már megírta a *Tavaszi holdtöltét*, a mágikus realizmus (de mondhatok egyszerűen szürrealizmust is) egyik legszebb magyar versét, amelyben az avantgardizmus lírai logi-

káján edződött nyelv magabiztosan, szinte elragadtatottan dalolja: „Ló szöktet át zöld csillagon, / nyugatra billen árnya: / a földet emlékül hagyom / egy szép halforma nyárra... Hét bálvány között evezek / a vízre loncvirág dül. / Itt állt, de fölbukfencezett / a féllábú világúr.” Talán nem tévedek, ha azt gondolom, hogy Tornaiban már ekkor megmozdultak azok a tartalmak, melyeket aztán a törzsi költészet világában adekvát formára találva most fejez ki. A *Boldog látomások* szövegeit ezért és így érzem én Tornai verseinek is, költészete különös, de szerves fejezetének, amely az *Időtlen idő* és a válogatott versek (*A bálványok neve*) kötete után a *Kiszakadva*, a *Náptánc* és a *Tizenhét ábrándozás* verseivel párhuzamosan újabb réteget tár elém, szerencsésen egyesítve a műveltségbeli, szakmai készséget és a dunaharaszti homokdombok gyerekkori varázsáig visszahullámzó megrendülést. Tornai aztán mindebből elméletet is vázolt, amelyben összeköltöztette a törzsi társadalmakban élő népek isteneit a saját gyerekkorának bálványaival, és a pásztorművészet figuráit saját álmokképeivel. Az összeköltöztetés és az együttélés azonban nem látszik zavartalannak. Tornai valami olyan titkot keres, amelyet a régiek tudtak, ehhez akarja visszakapcsolni saját személyét és korát. A pásztorművészet tárgyait nézve írja: „...akárhogy igyekszem, nem tudom igazi kívülállóként megcsodálni”, és: „Nem az örök művészet kapcsol bele itt valamilyen megszakítatlan áramba, emberi kifejezőkedvbe — noha abba is méltán megváltották belépőjegyüket ezek az inges, gatyás, pörgekalapos, szűrös eleink.”, és: „...engem még a visszakívánczolás is hozzájuk köt.” S a továbbiakban azt is megfogalmazza, hogy mit óhajt meg: „...valamilyen teljességet, ma már csak költészetben — s mint látjuk: a pásztorművészetben — megvalósítható öntörvényűséget, magyarságot...”, vagyis olyan összhangot, amely ma is kívánatos. Nos, nekem itt sok kétségem van; a visszakapcsolás tanulságos lehet, de az akkori összhang legfeljebb csak buzdíthat bennünket, képletet aligha adhat. Hiszen Tornai is jól tudja ezt, nálam jobban, le is írja, hogy „a törzsi kultúra rendszere, közösségi gyakorlata nélkül” ezeket a szövegeket, tárgyakat csak művészetként „használhatjuk”. Végül is, kívülállók vagyunk mindannyian, Tornai József meg (velem együtt) többszörösen is az, de *olyan kívülálló, aki belül áll*, és ez nem paradoxon, hanem kínzóan termékeny kettősség, amely a művész számára nem is olyan megvetendő.

Minderre azért tértem ki ilyen hosszasan, mert a *Boldog látomások* a Tornai által fölvázolt gondolatrendszernek és válynak alakítója, de gyümölcse is. Az elmélet vagy az elméletet inkább illusztráló mint meglevenítő Veres Péter-énekek kevéssé meggyőzőek számomra, a *Boldog látomások* elragadtatott élvezetében azonban semmi sem zavar. Verseskötetet régen olvastam ilyen frissen, ekkora azonosulással. Tornai Józsefnek sikerült ezeket a szövegeket magyar nyelven úgy megszólaltatnia, hogy a mai olvasó is érezze, nem művészetként születtek, hanem az egységes élet eleven részeként, szertartásként, a köznapi realitás pontos kifejezésére; hogy a maguk idején konkrétumok voltak, bármilyen elvont titkokról, mítikus állapotokról is beszéltek. Számomra ez a *természetes köznapiság, költői konkrétság* teszi annyira vonzóvá a kötetet, a *nem irodalmi jelleg hangolja annyira maivá — mai irodalomma*. Nem holmi mitológikus nosztalgiairól, az avantgardizmusban is meglevő visszavágódásról van itt szó, hanem megfelelésről, szellemi párhuzamról, ha nem azonosságról. S ebben a válogatás is erősen közrejátszik. „Minden teremtményes érdekelt — írja Tornai az *Előszó*ban —, minden filozófiai-metafizikai képlet, mondhatnám úgy is: minden titok. Tehát a természeti erők és az ember, vagy az állatok és az ember küzdelme, viszonya, vagy a szerelem, a nemiség, a halál, a gyerekkor és az öregség. A növények és a kőzetek, vagy a tenger, a hegyek, a síkságok különléte. Tehát minden végső kérdés, minden szélsőséges helyzet.” Tehát *a költészet végső tárgyai*, folytathatom, amelyet sem a televízió, sem a lélektan, sem a szociológia nem képes elhódítani. S mindez a *konkrét képek* nyelvén, a *zenei, drámai szerkesztés* mesterfokán. Példaként három rövid verset idézek; az *Egy árulóra* inka-, a *Ma van búcsúzásom napja* kecsua-indián Peruból, a *sáska* malgasy szöveg Madagaszkárból:

*Az áruló koponyája: iszunk belőle,
fogait nyakláncnak hordjuk,
lábszárcsontjából fuvolát csinálunk,
bőréből dobót,
arra táncolunk.*

*

*Ma van búcsúzásom napja,
de nem ma megyek el, csak holnap megyek el.
Láttok majd, mikor megyek, fújom légycsont-furulyám,
zászlóm pókháló lesz,
dobom hangyatojás,
és a kalapom, a kalapom kolibrifészek.*

*

Mi a sáska?

*A feje gabonaszem, a nyaka kés csuklóvasa;
csápjai fonáldarabok; melle sima és kicsiszolt;
teste mint a kés nyele;
a csánkja fűrész; a nyála tinta;
alsó szárnya halotti ruha.
A földön — tojásokat rak;
az égen — mint a felhő.
A földhöz közeledve: napban csillogó eső;
villámként csap a vetésre, aztán csattog, mint az olló;
ha jár, borotva
és pusztulás.*

A szövegek más típusaiban ezek a tárgyak megmozdulnak, és az ismétlés legkülönbözőbb variálásával zenét teremtenek, de soha sem veszítik el testiségüket, anyagiságukat — talán ebből is adódik, hogy ebben a világban aztán az álom vagy az élet szomorúsága, vagy a szerelmi vágy is szinte tárgyias pontossággal, a maga helyén, csüggesztően vagy lelkesítően, de *elemi erővel* van jelen.

A sok gyönyörűség közül talán még azt a vonulatot említeném, amely leginkább az indiánok, a navaho- és az azték-indiánok álmódalaiban, himnikus énekeiben érezhető legjobban: a bölcs rezignációnak és a *tudat fájdalomának* hangjait. „...a szépség nyomában egy istennel sétálok” — közli bölcsen, de mégis szomorúan a navaho-indián; az azték-indián *Nyári énekben* pedig ilyen összegezést olvashatunk: „De mi csak úgy élünk itt, mintha álomban, / és alvásunk hirtelen megszakad. / Én is beszélek, / bár semmi sem igaz, / amit itt mondunk a földön.” A keserűség, a levertség persze itt nemcsak a múlandóság tudatából adódik, nemcsak metafizikai, hanem elsősorban társadalmi eredetű, az irtózatossá, nehézkes és kegyetlen azték nagyhatalmi monstrum nyomása alatt keletkezik.

A *Boldog látomások* évezredes szövegei nagyon is nekünk valóan szólnak; a törzsi ember szavaiból is legtöbbször a vágyakozás csendül ki a boldogság, az öröm után, amelynek olyan elragadtatottan lehet könyörögni, olyan magafeledten lehet ünnepelni, ha megérkezett, hogy a szomjas könyörgésben és az áhítatos örvendezésben újra csak helyet kap a félelem és a szorongás is, hiszen a boldog látomások jönnek, közelednek, belépnek, itt vannak, „most simogatják meg a gyerekek fejét”, aztán küldetésük véget ér, „megtérek otthonukba”, s ha igaz is, hogy „örömük velünk marad”, a záró motívum mégis az, hogy itthagynak, elmennek, pihennek a magasban. (*Európa, 1977.*)

HORGAS BÉLA

KÉPZŐMŰVÉSZET

SÍK CSABA

Látvány és látomás

Kosztka Tivadar iglói gyógyszerészsegéddel 1880. október 13-án csoda történt. A patika ajtajához támaszkodva sütkérezett az őszi napsütésben, mikor egy tempósan ballagó tinós szekéren akadt meg a szeme. Öntudatlanul rajzolni kezdte egy recept-lapra a látványt. Principálisa a háta mögé sompolygott, s a vállára ütött: „Mit csinált? Hiszen maga festőnek született!” Mikor végre egyedül maradt, elővette zsebéből a rajzocskát, hogy gyönyörködjek benne, fenséges hangot hallott a háta mögül: „Te leszel a világ legnagyobb *naput* festője, nagyobb Rafaelnél”. A patikussegéd, élete első rajzával a kezében, tudta, hogy kinyilatkoztatás történt, s kimondhatatlanul boldognak érezte magát. A hang még mondott valamit, amit az örömmámorban úszó, immár a kiválasztottak közé tartozó Tivadar nem értett meg, de hiába kérte a szó megismétlését, a hang nem válaszolt.

A kétségtelenül pszichotikus élmény adta biztatás valóra váltásához Csontváry ésszerűen kezdett hozzá. Tisztaban volt vele, hogy a csoda csak ígéret, egy ki tudja hová vezető út első lépése, s hogy beteljesíthesse, tanulnia, dolgoznia kell. Levelet írt Kelety Gusztávnak, a budapesti mintarajziskola akkortájt festőnek is jónevű igazgatójának, tanácsot kért tőle az önképzéshez. 14 éven át vezette még szorgalmasan, jó üzleti érzékkel a gyógyszerterát, hogy megteremthesse a komolyabb tanulás anyagi feltételeit. Szerény megélhetést biztosító jövedelem birtokában utazott Münchenbe Hollósyhoz, majd Karlsruhéba Kallmorgenhez. Kielégítő — legalábbis őt kielégítő — akadémiai tudás birtokában Dalmáciába, majd Olaszországba ment, várva a jóslat beteljesedését, elkezdve a *naput*-témának megfelelő motívumok keresését.

A század utolsó éveiben vagyunk. 1896-ban festette Őnarcképét, amely nemcsak a korai korszak, hanem az egész oeuvre legjobb alkotásainak egyike; érdemes tehát néhány nevet, címet, dátumot felidézni mellé. Ebben az évben festi Hollósy Hegyi beszéd című vásznát — Párizsban Munch-kiállítást rendeznek; Kandinszkij Münchenben dolgozik. 1903: Csontváry: Vihar a Hortobágyon; Rippl-Rónai: Karácsony — Picasso kék-korszakának kezdete; Vollard gyűjteményes kiállítást rendez a pár hónapja halott Gauguin-nek. 1905: Csontváry: A taorminai görög színház romjai; Szinyei-Merse lesz a Képzőművészeti Főiskola igazgatója — megalakul a Fauves és a Die Brücke-csoport; Párizsban Manet, Seurat, Van Gogh kiállítást tartanak. 1907: Csontváry visszhangtalan kiállítást rendez Párizsban, s a cédrusokat festi; megrendezik a francia impresszionisták és neoimpresszionisták kiállítását Budapesten — Picasso műtermében barátai megbámulják az Avignoni Kisasszonyokat. A dátumok azt bizonyítják, hogy Csontváry küzdelme a modern művészet mozgalmain kívül zajlik, nincs köze problémáihoz, nincs köze máséhoz, mint önmagához.

Az Őnarckép elkészül; az ország a millennium mámorában úszik, észre sem véve, hogy társadalmi problémái egyre áthidalhatatlanabbul ellentmondások lesznek, folyik a nyomor elől menekülők kivándorlása — Ráth Károly ezer év „idilli” fejlődésétől megittasulva így szónokol a törvényhatósági bizottság ülésén: „Nekem jutott

boldogító osztályrészüln a rendkívüli szerencse, hogy a lefolyt ezer esztendő dicsőségét hirdethessem. És a törvényhatósági bizottság élén a második ezer esztendőt reményelt szívvel üdvözölhessem". Boldog polgármester, boldog ország...

Csontváryra senki sem figyel, legfeljebb a szakma ismeri és szórakozik rajta; különösen Ferenc József meghűlése alkalmából a császári kabinetirodának küldött távirata okoz őszinte derűtséget a művészasztalnál: „A királyt kitenni a napra! — Csontvári". Számunkra a mondat nemcsak elmebajának kifejlődését, de azt is bizonyítja, hogy már rendszerbe foglalta művészeti elveit, kész az „ideológiája", amely a napfényt helyezi világképe középpontjába. Ettől kezdve máig zajlik körülötte a vita, bár úgy tetszik, Fülep Lajos határozott kiállása eldöntötte a kérdést: a festő a század legnagyobb magyar festősenije volt. Németh Lajos már mint vitathatatlan ténynt közli: „Ahogy Van Gogh öntépnő tusája sem vezethető vissza csupán a társadalmával való perlekedésre, hanem az emberi lét egyetemes kérdései, szorongásai, az emberbelső és a külvilág antagonizmusa fokozódott kozmikus művészetében, úgy pörlekedett nemcsak korával, hanem az egész emberi nemmel az isteni megszállott, a szent örült, Csontvári... Öt évvel fiatalabb, mint Gauguin — és ugyanúgy menekült ő is Keletre, a földi paradicsomot, a stílust teremtő ősi egyszerűséget keresni, mint Gauguin." Csontváry ebben az elragadtatott elemzésben a modern művészet útját kicövekelő mesterekkel kerül egy sorba, akikhez, mint a dátumok bizonyították, semmi köze. S egyáltalán nem azért ment „Kelet"-re, azaz Libanonba és Marokkóba, mint Gauguin Tahitiba: Csontváry nem a „Parthenon lovain túli" világot akarta felfedezni, mint Gauguin, hanem azt a naputtémát megtalálni, amivel lepipálhatja Raf-faellót. Összeegyeztethetetlenül más volt a célja a két kalandnak. Németh hazai párhuzamokat is keres, de csak irodalmiakat talál. Modern magyar művészet című könyvében írja: „Programja, hatalmas vállalkozása talált süket fülekre, csak néhányan próbálták lépést tartani vele. Rokon törekvést nem is a kor magyar képzőművészetében, hanem inkább az irodalomban találunk (Komjáthy György, Ady Endre). Csontváry és Ady programjának rokonságára szót vesztegetni nem érdemes. Ady a Nyolcak célkitűzésével vállalt közösséget, többükkel baráti kapcsolatot tartott; Komjáthy Györgyöt pedig nem ismer a magyar irodalomtörténet, csak Jenőt, s fiát, Győzőt, a télen is bolhaszínű felöltőben szerkesztőségekben házaló szegény dilettánst. Csontváry és Komjáthy Jenő sorsa között a felszínes rápillantás valóban találhat megfelelést: „Annyit élcélődtek már a félreismeret zseniken; ki írta meg a *valódi* — kiemelés Babbitstól — félreismeret lángész jellemrajzát, a csökönyösen visszahúzódo lélekét, aki fájva keményedik meg a világ ellen, mint a gyöngycsiga kagylójában a tenger ellen." (Babits Mihály: Az irodalom halottai.) Az azonosság felszínes akkor is, ha Csontváryra is jellemző, amit Babits Komjáthyról mond: művét „valami egészen sajátosság magabazárkózottság, csak-magából-csak-magának fejlődés" határozta meg. De a mű, e „par excellence intellektuális költészet" és Csontváry irracionális sugallatok szülte látomásai között aligha lehet közösséget találni.

E bizonytalan párhuzamok — Gauguin, Ady, Komjáthy — arról győznek meg, hogy mégsem dobandók egyszerűen szemétkosárba a régi kritikák, melyek Csontváry művészetével szemben súlyos fenntartásokat hangoztattak, például Farkas Zoltáné, a Nyugat műbírálójaé, aki a festő halála után tíz évvel így írt: „Az Ernst-múzeum jól tette, hogy bemutatta Csontváry-Kosztka Tivadar műveit. Életében csak különös félbolondnak tartották ezt az excentrikus embert, aki büszkén hirdette, hogy minden művésznél különbet alkotott. Változnak az idők... egykor örültnek tartott festőket rajongva ünnepelnek... — Farkas Gauguinre, Van Goghra gondolt — Erről itt szó sem lehet. Akármilyen érdekesek is Csontváry képei, nem bizonyítják zsenialitását. Legtöbbjük csak vergődés... Volt benne valami imbecilis, ami megakadályozta abban, hogy a néha erősen induló lendülete úgy is fejeződjék be... Képei nagy vágyaknak és festeni nem tudásnak furcsa keverékei; egy bogarasan különcködő és tudatlan ember gyorsan elerőtlenedő erőlködései... De volt benne valami tiszta és meghatározó fanatizmus... érzésen kívül alig volt egyebe, mert erőtlén képzeletével nem tudta azt kifejezni... A stilizálás és a tétován naturalista megfigyelés legtöbbször

zavarosan keverednek össze képein.” Konzervatív kritikus hangja ez, a Nyugat legpolgárabb korszakából, de egy megállapítására érdemes odafigyelnünk: erőtlen képzeletről, magyarul: korlátozott fantáziáról beszél. A kitűnő Kállay Ernő elkerüli a rajongók és ellenfelek közös tévedését, csak a mű érdekli, a művész kommentárjai, zavaros elméletei nem: „Az Etnáról készült húsz négyzetméteres képet a hegyoldalon vert sátorban festette, hónapokon át, szemben állva a bálványozott hegygel. Hogy a természeti látvány e közben sok tekintetben jelentősen más színt öltött, azzal nem törődött... A kész munkák sem a természeti hűség, sem a kompozíciós rend, sem, az expresszív koncentráltág értelmében nem nevezhetők egységes alkotásnak. Mégis egységesek, mint ahogy egységes a keleti mesék költői káprázata... Tipikusan magyar jelenség: Csontváry bűbajos legendái és fantasztikus apoteózisai a festői képzetet expanzív szárnyalását és a technikai kiképzés hihetetlen kontárkodásait, illetőleg azokkal a merész frazeológiájú magyar parlamenti beszédekkel valók egy sorba, melyek szónoki lendülete messze meghaladja a szónokok reális közgazdasági, politikai vagy kulturális képzettségét”. (Csak nem Ráth főpolgármester úrra gondolt Kállay?) A természeti hűség és az expresszív kifejezés hiányzó egysége — ezek Kállay megfontolandó észrevételei.

Csontváryt egy Betlehembe tartó hajón újabb pszichotikus élmény éri. A hajó viharba kerül, s a régi Hang megint megszólal: Damaszkuszba küldi. Itt folytatódik a csoda, egy ismeretlen megállítja az utcán: „Ön Uram, nemde egy nagy festményhez keresi a motívumot, de azt Damaszkuszban nem találja meg”. Tovább küldi Baalbekbe; ott van a keresett motívum! S valóban, mint Csontváry írja: „Másnap hajnalban a naptemplommal szemben levő Hotel Viktóriában álmomból riasztott egy fény, mely tűzvörösén húzódott le a magas Libanonról, s átkarolta Bachus, Antonius és Vesta templomát világító színekkel. Önmagától előállott az 1880. évi kinyilatkoztatás tartalma, vagyis a világ legnagyobb plain air motívuma”.

A plain air, vagyis a napút fogalmát Csontváry zavarosan ugyan, de több helyütt is elmagyarázza. A napból áradó fény összeköti az istenit az emberivel, kapcsolatot teremt a szellemi energiák és az anyagi, emberi szféra között. A napfény hosszú útjának egyes állomásain leadott energiamennyiségtől, annak természetétől függően más-más színek születnek, s a szellemi energiák csomópontjai a hozzájuk kötődő színekkel határozzák meg a teret, rajzolják ki szerkezetét. Nem nehéz felfedezni, az elmélet zavarossága ellenére sem a távoli kapcsolatot az impresszionista színelmélettel, amely azonban Csontváry működésének éveire rég idejét múlta. Az impresszionista festők azt vallották, hogy képeik a véletlenül felbukkanó látványból születnek, ezt persze nem szabad szó szerint venni. Mert először is mindig megkeresték a kompozíciós érzéküknek, témaigényüknek megfelelő látványt, s művészi minták és tudományos feltevések is befolyásolták őket. (Fényképezés, japán fametszetek, optikai elméletek stb.)

A látványnak Csontváry művészetében egészen más a jelentősége, mint az impresszionisták festészetében, részben, mint Farkas Zoltán írta, fantáziájának korlátozottsága, másrészt zsenialitásától elválaszthatatlan — vagy éppen azt tápláló? — dilettantizmusa miatt. A napútteória nem elméletként érdekes, hanem mert ha szűkszavúan is, de Csontváry alkotómódszeréről árulkodik. Koncepcióként csak annyiban érdemel figyelmet, mint Pertorini Rezső mondja Csontváry patográfiája című kitűnő könyvében: „...démonikus erőkre hivatkozva és önmaga erejével a mágikusra támaszkodva csak totálisan látja már a problémákat, a részletek, a racionális megfontolás elhagyásával egy totális, archaikus világnézetet vall”. Remekművei akkor születnek, amikor a világnézet sugallta látomás valóságos látvánnyal találkozik, ha a realitásra rákopírozhatja a nyugtalanító benső vízióját. Kampis Antaltól tudjuk, hogy Csontváry a Hortobágyról felvételeket kért egy debreceni fotografustól, s levelében alaposan kifaggatta, milyen az alföldi táj, mi jellemzi: „... az ég, a naplemente vagy -kelte? az égen a viharos felhőzet, vagy a puszta föld? Mi adja a hangulatot? a távolban levő állati foltok, vagy a közelben levők? bikák, lovak vagy száguldó csikósok?” (Pertorini, i. m.) A levél a készülődő látomás ellenőrzése, kísér-

let a valóságos látvánnyal való szembesítésére, mert a kettő azonossága a kép megfestésének — méginkább: minőségének — feltétele volt. S az akadémiai képzés következménye, mert az úgynevezett primitív művészek ilyen fotografikus szembesítésre nincs szüksége. Mint Pertorini írja: „Ezért a képek felvetítése, a velük való foglalkozás, a fantáziálás, sajátos érzelmi, hangulati állapotot is jelent. Jung szerint e képek jellege a hallucinációkhoz, a víziókhoz áll közel, de elkülönül azáltal, hogy mindig belső képként jelölik meg. A kép kivetítése az objektív térbe európai embernek csak pszichopatológiai folyamatok hatására történik meg, és álomban”. Kivéve azokat, akiket megszólított a hang, akikkel csoda történt, s a csoda megvalósításáért még akadémiát is jártak.

Ha a képet nem hallucinatív látomás és látvány egysége teremti meg, lelepleződik Csontváry dilettantizmusa s egy hatéves gyermek színvonalán álló gondolkodásmódja, kisszerű fantáziája. Zrínyi kirohanása című képe szerencsére majdnem egyedülálló oeuvréjében. Zrínyi díszmagyarban, pisztollyal a kezében lép ki egy múlt századi kisnemesi kúria kapuján. A házat és az udvart elválasztó díszsövény, s az udvar közepén álló gémeskút mögött megbújva lövöldöznek rá hosszú puskájukkal, burnuszukba burkolózva a törökök. (Az egész kompozíció a naivok, a vasárnapi festők szerkesztésmódjára emlékeztet.) Művészetét kivételes nemzeti érték persze nem ez a mulatságos giccs teszi, de festészete nemzeti értéke ellenére sem tartozik bele a magyar festészet fő irányába, melyet ez idő tájt a Nyolcak és az aktivisták képviseltek. Csak kuriózum, de mint a Visszatekintő nap Trauban, a Vihar a Nagy Hortobágyon, A panaszfal bejárata Jeruzsálemben, A taorminai görög színház romjai, s főleg a Zarándoklás a cédrusnál Libanonban, s A magányos cédrus bizonyítja — mégiscsak zseniális kuriózum.

1909–1910 körül elmebaja elhatalmasodik, többet ír már, mint fest, beadványokat, röpiratokat, bibliamagyarásokat, követhetetlenül zavaros fejtegetéseket a vallásról, a magyarok bejövételéről. Kis vagyonkájára rég elúszott, a 60 éves festő nyomorog, egyetlen panasz nélkül. 1919 májusában beszállítják a János-kórházba; itt halt meg, az anyakönyvi bejegyzés szerint, június 20-án. Halála után felnyitották műtermét, melyben alig lézengett egy-két ócska bútor, a padlón szilvamacok, kukoricatorzsák, teleirt papírlapok, vázlatok heverték. Egy széttépett cetlin a következő sorokat olvasták a hatóság emberei: „... a háború előtt télen meg voltam fagyva... bekövetkezett az agónia, de jött egy eszme

... a halált eltávolítottam

... s én meg voltam mentve”.

PÁLOSI JUDIT

Hajnal Gabrielláról

Szinte szokatlannak érezzük ma már, ha textillel foglalkozó művész nem a technika megújítását tűzi ki elsődleges céljául, nem modern anyagok felhasználásával, újszerű effektusok kidolgozásával foglalja el magát elsősorban. Egyre ritkább a textil műfajában az a művészti típus, aki a művészi gondolat elsődlegességét vallaná, s a dekoratív funkciónak való megfelelést és a megvalósítás technikai részleteit annak alárendelné. Hajlamosak vagyunk azután arra, hogy a műveket, amelyek a hagyományos szövési eljárással készülnek, mindjárt korszerűtlennek, a modernséggel szembenállónak, avatagnak tekintsük. Szerre a világon igen sok negatív példa támasztja alá ezt a véleményt. Itthon is, külföldön is tervezők népes tábora közül poros gondolatokat poros szemléletmód és tradicionális technika közvetítésével. Mégis kiküszöbölendő előítéletnek kell minősítenünk azt az elméletet, amely a francia gobelin-

technika mai művelőit válogatás nélkül egy kalap alá veszi, s munkásságukat — mélyreható elemzés nélkül — a korszerűtlenség jegyével bélyegzi meg.

Ellenpéldára szerencsére van számos lehetőség, hazai viszonylatban is.

A tradicionális szövesi eljárást modern gondolatok kifejezésére alkalmasnak ítéli, s ezt a vélekedését műveinek sorával igazolja Hajnal Gabriella. Számára elsődleges a művészi gondolat, amit mi sem bizonyít inkább, mint hogy annak kifejezésére a szövött falikárpitot éppen nem tekinti kizárólagos eszköznek. Amint úgy érzi, hogy elképzelése más megjelenési formát kíván — például kompozíciójának értelmezését a harmadik dimenzió bevonása teszi teljessé —, azonnal vált, vállalkozik a technikai változtatásra. Munkái között számos a plasztikus kompozíció. Azok a gondolatok viszont, amelyeknek Hajnal Gabriella gobelinteknikával adott formát, abban meglették a legadekvátabb kifejezést. Hiszen a műfaj benső törvényei a vérben vannak, hozzájuk könnyedén, hajlékonyan alkalmazkodva, a közlendő gondolat igénye szerint, szabadon alakítja ki a kompozíciót, építi föl motívumai rendjét.

A végeredmény természetesen eleget tesz a falikárpittal szemben támasztott dekorativitás iránti igénynek. Voltaképpen anélkül, hogy előre elhatározottan történék, ezek a falikárpitok teljesítik funkciójukat, s a gondolatközlés mellett díszítőelemek is egyben — anélkül, hogy a dekorativitás, mint egyedüli vagy legfőbb cél lebegett volna a tervező szeme előtt.

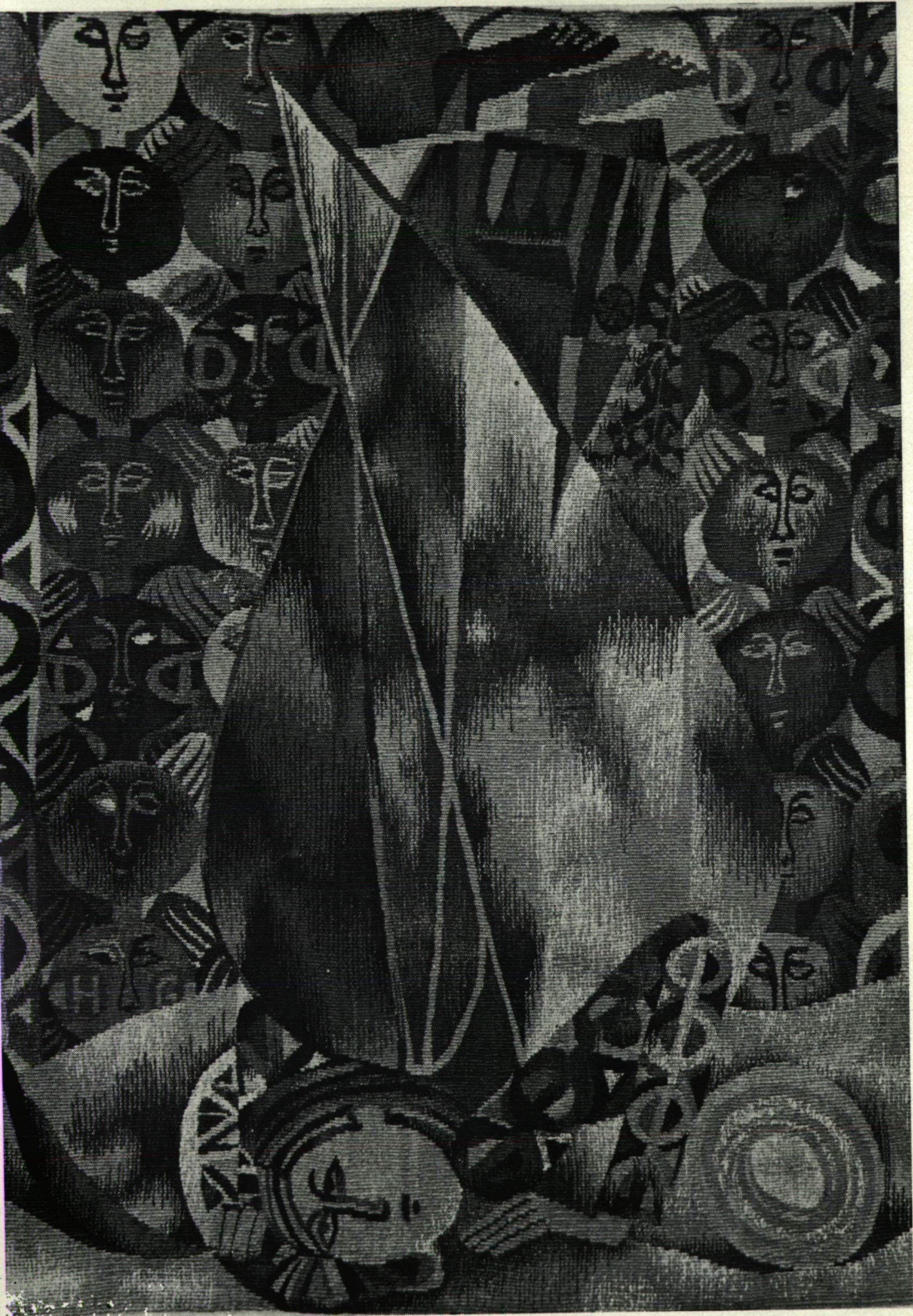
Hajnal Gabriellának mondanivalója van számunkra a világról, az emberekről, életünkről. Érzékenyen reagál, ha a világon bármerről az ember jogai és méltósága megsértésének híre elérkezik hozzá. Tiltakozását, megrendülését a műfaj eszközeivel fejezi ki, a problémákat művészi síkra transzponálja. Világa szimbólumokból épül fel. Ezeknek a szimbólumoknak a megértéséhez pedig nincs szükség értelmező szótárra. Tiszta gondolatai közérthetőek, s ezeket világos, harmonikus formarend közvetíti.

Falikárpitjai mindig, minden esetben tiszteletben tartották a műfaj legfőbb törvényét, a síkszerűséget. Ősztönné vált benne a kompozíció síkban tartása. Még olyankor is, amikor figurái plasztikusan jelentkeznek (Ádám és Éva; Péter és a farkas), azáltal, hogy a környező motívumok át- meg átszövik azokat, a plasztikus formák a szövött felület síkjára szorulnak vissza. Másik eszköze a kárpit teljes felületének motívumokkal való kitöltése. A „Vakok”, vagy a „Kések” esetében alakok sorait utalja egymás fölé — egymásmögöttiséget érzékeltetve ezzel — s tömbszerű egységgé alakítja együttesüket, amelyből csak az arcok világítanak elő. Merev, időtlen kifejezésű arcok, amelyek a kompozíciós renddel, a figurák frontális beállításával együtt Bizánc művészetét idézik. Mint ahogy a bizánci művészet geometrikus díszítésű, pompás drapériái az ősei az „Öldöklő angyal”, a „Carpe diem”, vagy a „Vakok” és „Kések” figuráin levő, az alakot teljesen elfedő, a test formáira távolról sem utaló stilizált öltözekeknek is.

Sok formai jegy utal Hajnal Gabriella művein Bizánc rég letűnt kultúrájára, csakhogy tartalmában más ez a művészet. Míg az aranycsillogású mozaikok alakjai méltóságot, isteni megközelíthetlenséget fejeznek ki, s az állandóság jelképei, Hajnal Gabriella figurái különféle modern jelentéstartalmak hordozói.

Legújabb kompozíciója azután egyetlen motívum önállósulása, amelynek saját határai egyben a falikárpit határait is jelentik.

Kitárt szárnyú ablak a motívum, amely szerepelt már „Kilátás északra”, „Kilátás a tengerre” és „Ablak” címen is. A játékos ötletben az illuzionizmus veszélye rejtőzködik. Micsoda lehetőség! Egy ablaknak a józan, kézzelfogható, határozott tárgyi világot jelentő keretéből elképzelt tájra pillantani! És micsoda buktató! Még ha ott is vannak a tárgyi világ síkot meghatározó merőlegesei, a mélység felé menthetlenül kitárta itt az ablakot Hajnal Gabriella. Jó ösztöne, a síkdíszítő művész egészséges ösztöne óvta meg attól, hogy beleszedüljön ebbe a mélységbe: az ablakon túlra elképzelt végtelen tenger horizontját annyira emelte meg, amivel éppen elhárított minden valóságos perspektívát.

HAJNAL GABRIELLA: BUKOTT ANGYAL

HAJNAL GABRIELLA: ÜLDÖKLŐ ANGYAL

Míg az „Ablak” egyetlen motívum önálló jelentkezése, addig a korábban „Chile” nevet viselő falikárpiterv ellenkező irányban mozgatta meg a művész fantáziáját. Annak kipróbálására készítette, hogy ugyanazon terv alapján többször megszőtt falikárpit ad-e lehetőséget egy nagyobb egységekből álló kompozíció létrehozására.

„Serietapisserie” — Hajnal Gabriella, miközben eljátszik a tapisserie (falikárpit) és a serie (sorozat) szavakkal, rábukkan egy játékos, mégsem komolytalan, mindenestre nagyon találó megjelölésre. Serietapisserie — modern hangzású szó, mégsem új fogalmat jelöl. A falikárpit sokszorosítható műfaj. A műhelykarton alapján bármennyi példányban megszőhető. A pontosan körülhatárolt formákat a karton éppúgy rögzíti, mint a gonddal mérlegelt színskálát. A végeredmény azonban nem lesz kétszer sem ugyanaz. A kézműves munka velejárója, hogy az azonosság szándékával kivitelezett darabok sem egyformák. De megszőhető a karton tükörképe is. A jobb és bal oldal felcserélése ugyan nem minden esetben történhet meg anélkül, hogy maga a kompozíció ne borulna fel, ne szenvedne lényegi változást. Hajnal Gabriella szimmetriaigényű, szín és forma kiegyensúlyozott rendjén alapuló képi világa megengedi, hogy a tükörképére fordítsák. Alkotójuk él is ezzel a lehetőséggel, sőt, négy darabból álló „serietapisserie”-jének egyik tagjában játékos kísérletező kedve merész ötlettel megtoldotta a sorozatot. A műhelykarton valójában izgalmas és esztétikus látvány önmagában is. A szép rajz, amely a tárlatlátogató számára rendszerint hozzáférhetetlen, arra inspirálta készítőjét, hogy ez egyszer maga a rajzvonala, a fehér alapon élő finom vonalháló jelenjék meg gyapjúköntösben.

A négy darab zárt egységként jelenik meg a kiállítóterem falán: utalva a falikárpit közvetlen előzményére, a műhelykarton fehér-fekete változata indítja a kompozíciót. Ezt követi a sokszorosítást jelképező két — megközelítően azonos — példány, s a kompozíciót határozottan zárja az eredeti mű tükörképe.

Hajnal Gabriella munkásságának fontos területe a szövés mellett az applikáció és a hímzés.

Az applikáció nem ismeretlen, gyakorta alkalmazott módszere a textilművészetnek: rendszerint más célra készült anyagok beépítése egy kompozícióba. Az idegen elemek általában a mondanivaló hangsúlyozására kerülnek a műbe, ottlétük azonban sok esetben nem magyarázható mással, mint a tervező játékos kedvével. Hajnal Gabriella applikációinak célja ennél jóval több. A kiindulás ugyanis mindig egy-egy szép, régi hímzett vagy szövött textília új életre keltése, új gondolattal való feltöltése azáltal, hogy modern kompozíció részévé teszi. Ilyenkor finom értelmező keretét halkul persze a környezet — zenei hasonlattal élve — mintha nemes zengésű ősi dallam modern hangszerelésű, fanyarabb kíséret fölött énekelne (Peninsula „fél-sziget”; József Attila emlékére).

A ráhelyezett textília jellege szabja meg, hogy szövött vagy hímzett alapon nyerjen-e új értelmezést. A hímzést azonban önmagában is szívesen műveli Hajnal Gabriella. Egyenes következménye ez annak, hogy miután falikárpitjait nem maga szövi, mégis közvetlen kapcsolatban akar maradni a színes, szép gyapjúfonallal. Míg a szövött falikárpit számára ezakt, minden részletre kiterjedő tervet kell készítenie, hímzései improvizációk. Nagyméretű hímzéseinek formai felépítése, színharmóniai képzetében élnek csak. Készülés közben maga előtt látja a teljes kompozíciót, s biztos kézzel hívja azt elő a legfeljebb csak néhány vonallal tagolt alapon. Sok esetben monochrom ez a kompozíció, s a fonalnak száliránytól függően változó fényét használja föl motívumainak megjelenítésére (József Attila emlékére, Labyrinth).

Hajnal Gabriella művei nemcsak egyéni kiállításain vagy csoportos tárlatok részeként jutnak el a közönség elé. Több munkája középületek, közösségi helyiségek szerves része. Az ott dolgozó vagy rendszeresen megforduló emberek mindennapjaikhoz tartozónak tekintik falikárpitjait.

A közönséggel való találkozásnak minden változata célja és öröme a művésznak, Hajnal Gabriellának is. Ideálisnak mégis a falikárpit közösségi helyiségben való elhelyezését tekinti. A mű és a közönség számára egyaránt ez a legelőnyösebb találkozási lehetőség.

Hajnal Gabriella szavait idézem, amikor magam is leírom: a falikárpitot nem elég rövid ideig nézni, hosszabb időn át kell együttélni vele, hogy kifejthesse hatását. Ekkor derül ki róla, hogy befolyásolni képes az ember közérzetét.

Miközben Hajnal Gabriella művei rendre azt bizonyítják, hogy a falikárpit műfaja képes a kor problémáinak, valóságának kifejezésére, meg kell állapítanunk azt is, hogy ezek a már anyaguknál fogva rendkívül megnyerő művek még disszonáns mondanivaló esetén is simogató, feloldó hatásúak: életünk nélkülözhetetlen részét, a szépséget hirdetik.

Szerkesztői asztal

Az őszi könyvhetek Csongrád megyei ünnepélyes megnyitójára október 24-én Szentesen, a Tóth József Színházban került sor. Az est műsorában Mocsár Gábor, Papp Lajos és Tóth Béla vett részt. Az írókkal Vörös László, lapunk főszerkesztője beszélgetett. — A hódmezővásárhelyi Németh László Könyvtárban Tiszatáj-estet rendeztek október 26-án. Vörös László főszerkesztő bevezetője után Annus Józseffel, Baka Istvánnal, Simai Mihállyal és Tóth Bélával találkoztak az olvasók. — A bonyhádi járás több helységében író-olvasó találkozón vett részt Annus József, a Tiszatáj főszerkesztő-helyettese és Olasz Sándor szerkesztő.

Konsztantin Ivanov Narszpi, szép leány című elbeszélő költeménye jelent meg — Róna-Tas András nyersfordításának felhasználásával — Bede Anna átköltésében. A mű első szemelvényeit a Tiszatáj 1975. szeptemberi

száma közölte. A kötetet a Heves megyei Könyvtár adta ki.

*

Weöres Sándor válogatott verseinek norvég kiadását kaptuk meg nemrég Oslóból. A válogatás, a bevezető és (részben) a fordítás Sulyok Vince munkája.

*

A szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Tanszéke Fodor András költőt, az írószövetség költői szakosztályának titkárát látta vendégül. A sikeres irodalmi est előtt Fodor András szerkesztőségünkbe is ellátogatott.

*

Magyarországi tartózkodása során a Tiszatáj szerkesztőségét is fölkereste Szász János romániai magyar író és felesége, Anemona Latzina költőnő, valamint Mandics György költő, a temesvári Facla Kiadó szerkesztője.

Kovács Vilmos (1927–1977)

A kárpát-ukrajnai magyar irodalomnak talán legjelentősebb alakja hunyt el gyógyíthatatlan betegségben. Már első verseskönyvei (Vallani kell, Tavasz viharok) jelezték, hogy nagy tehetségű alkotó indult útjára. Keze, tolla ráállt a prózára, tanulmányra, esszére is. Az irodalmi közvélemény joggal várhatott sokat e kiváló irodalmártól.

A kárpát-ukrajnai magyar irodalom eredményeit összefoglaló írása éppen lapunkban jelent meg, így közvetlen munkatársunkat is gyászoljuk az eltávozott kedves alakjában.

A farkasréti gyászolókkal mondjuk: emlékedet, eszményeidet megőrizzük; nyugodj békében, kedves barátunk!